

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

**VARTOTOJŲ IR PILIEČIŲ
SOCIALINIO TEISINGUMO SUVOKIMO
FORMAVIMO TENDENCIJOS**

Straipsnių rinkinys

Vilnius
2013

UDK 340.1:316.7
Va312

Tyrimus finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. SIN-06/2012).

Autorių indėlis:

prof. dr. Vitalija Rudzkienė (1 autorinis lankas)
Adomas Kanopka (0,5 autorinio lanko)
Prof. Dr. Alfonsas Laurinavičius (0,8 autorinio lanko)
Doc. dr. Dalija Snieškienė (1 autorinis lankas)
Doc. dr. Tatjana Bilevičienė (1 autorinis lankas)
Lekt. Miglė Eleonora Černikovaitė (1,1 autorinio lanko)
Lekt. Stanislava Sarapinienė (0,6 autorinio lanko)
Lekt. Dalia Karlaitė (0,6 autorinio lanko)

Visos knygos leidybos teisės saugomos. Ši knyga arba kuri nors jos dalis negali būti dauginama, taisoma arba kitu būdu platinama be leidėjo sutikimo.

TURINYS

SUVOKIAMAS SOCIALINIS TEISINGUMAS, SOCIALINĖ DARNA IR JŲ VADYBA	5
<i>Vitalija Rudzkienė, Adomas Kanopka</i>	
PILIETIŠKUMO IR VERTEIVIŠKUMO KONFLIKTAS SOCIALINIO TEISINGUMO DIMENSIJOJE.....	21
<i>Alfonsas Laurinavičius</i>	
SOCIALINIŲ INOVACIJŲ BŪTINYBĖ VAIKO TEISIŲ ĮGYVENDINIME	36
<i>Dalija Snieškienė</i>	
LYGIŲ GALIMYBIŲ PRINCIPŲ REALIZAVIMAS NEĮGALIŲJŲ UŽIMTUMO KOKYBĖS GERINIMUI LIETUVOJE	51
<i>Tatjana Bilevičienė</i>	
SOCIALINIO TEISINGUMO SUVOKIMAS: PILIEČIŲ IR VARTOTOJŲ VERTYBINIAI SKIRTUMAI	66
<i>Miglė Eleonora Černikovaite</i>	
DARBO RINKOS SOCIOEKONOMINIO TEISINGUMO PROBLEMOS IR ATSAKINGO VERSLO SPRENDIMAI	80
<i>Dalia Karlaitė</i>	
MUITINĖS TARPININKŲ FUNKCIJOS IR JŲ STATUSAS UŽTIKRINANT PRODUKTŲ VARTOTOJŲ INTERESUS	91
<i>Stanislava Sarapinienė</i>	
SOCIALINIO TEISINGUMO SCENARIJŲ KŪRIMAS: KARTOS IR VERTYBIŲ PRIORITETAI	102
<i>Vitalija Rudzkienė, Miglė Eleonora Černikovaite</i>	

SUVOKIAMAS SOCIALINIS TEISINGUMAS, SOCIALINĖ DARNA IR JŲ VADYBA

Vitalija Rudzkienė

Mykolo Romerio universitetas, vital@mruni.eu

Adomas Kanopka

Mykolo Romerio universitetas, adomas.kanopka@gmail.com

Abstraktas

Tikslas – atskleisti visuomenės socialinio teisingumo suvokimo pokyčius vykstant globaliems plėtros ir transformacijos procesams, empiriškai įvertinti galimą suvokiamo socialinio teisingumo poveikį socialinei ir ekonominei plėtrai, plėtoti tvarius valdymo modelius.

Metodologija – Tyrimas grindžiamas lyginamąja literatūros šaltinių analize ir statistiniais aprašomosios ir koreliacinės analizės metodais, tinkamais mažų dydžių imtims. Statistinei analizei naudoti duomenys: agreguoti antriniai reprezentatyvios globalios apklausos „World Values Survey“ duomenys, makroekonominiai duomenys iš World Resources Institute ir Eurostat duomenų bazių.

Rezultatai – Šiuolaikinės vadybos ir lyderystės inovacijos grindžiamos demokratinėmis vertybėmis, socialiniu teisingumu ir žmonių lūkesčiais. Objektivos visuomenės socialinio-ekonominio teisingumo vertės gali būti nustatytos remiantis socialiniais – ekonominiais veiksniais. Nors šie veiksniai yra svarbūs, jie negali pilnai atskleisti bendrųjų socialinės gerovės ir kitokių tendencijų, kurių svarbūs komponentai yra asmeninis suvokimas, grupės vertybės ir viešieji ryšiai. Suvokiamo socialinio teisingumo ir makro lygmens veiksmų susiejimui buvo panaudota tarptautinė gyventojų nuomonių apklausos duomenų bazė. Toks susiejimas leidžia giliau pažvelgti į socialinio teisingumą suvokimą, parodo jo ryšį su ekonomine plėtra, ir atskleidžia problemas ir tendencijas, susijusias su visuomenės socialinės ir ekonominės transformacijos modelio įgyvendinimu ir socialiniu tvarumu. Šio tyrimo rezultatai parodė, kad: 1) kai šalių ekonomikos išsivystymo lygis ženkliai skiriasi, šių šalių gyventojų socialinio teisingumo suvokimas siejasi su ekonominio išsivystymo lygiu, tačiau kai tarp šalių ekonominio išsivystymo nėra labai didelio skirtumo, ryšys tarp suvokiamo socialinio teisingumo ir BVP vienam gyventojui yra nereikšmingas; 2) panašaus ekonominio išsivystymo ir tokio pat socialinio - ekonominio vystymo modelio šalių gyventojų socialinio tei-

singumo vertinimas ženkliai skiriasi; 3) šalys, kurių gyventojai geriau vertina šalies socialinį teisingumą po kurio laiko linkę turėti darnesnę visuomenę su mažesniu socialinės atskirties lygiu.

Tyrimo ribotumas – Tyrimo objektas labai platus, tačiau šiame tyrime apsiribojama socialinės-ekonominės transformacijos procesų modeliais ir jų analize darnios plėtros rėmuose.

Praktinė reikšmė – Socialinio teisingumo ir solidarumo svarba buvo iš-kelta Brundtland komisijos 1987 m., ES ir Lietuvos viešojo politika nukreipta į darnią socialinės sistemos plėtrą ir siekia užtikrinti socialinės sistemos kokybę, kurios matavimui reikalingi su socialine darna susiję veiksniai ir rodikliai. Todėl rodiklių, matuojančių socialinę darną, išskyrimas ir analizė turi ne tik teorinę, bet ir praktinę reikšmę.

Originalumas– Pagrindinis socialinio teisingumo teorijų trūkumas yra tas, kad jos ignoruoja arba neatskleidžia kaip jų deklaruojami principai bus įgyvendinami konkrečioje socialinėje ekonominėje aplinkoje. Šia tema esantys empiriniai tyrimai gana kuklūs, ypač lyginant su gausiais teoriniais teisingumo istorijos, socialinio teisingumo ištakų, socialinio teisingumo paradigms tyrimais. Straipsnis siekiama prisidėti prie šios spragos mažinimo ir prie darnios, socialiai teisingos viešosios politikos vystymo.

Raktiniai žodžiai - Suvokiamas socialinis teisingumas, socialinė darna, socialinė atskirtis, valdymas bendradarbiaujant.

Įvadas. Socialinis teisingumas ir darna

Teisingumo – neteisingumo supratimo ir vertinimo problema yra viena iš seniausiai nagrinėjamų žmonijos istorijoje. Tačiau, skirtingai negu teisingumas plačiąja prasme, socialinis teisingumas nėra sena koncepcija. Ji siejama su laisvos rinkos santykių įsigalėjimu ir siekiu pagerinti žmonių gyvenimo kokybę. Socialinio teisingumo šūkis skatino žmonijos vystymąsi, su juo vyko revoliucijos, sukrėtusios Europą devyniolikto šimtmečio viduryje. Nuo tada viešojo erdvėje, diskusijose ir politinių partijų programose, socialinis teisingumas siejamas su žmogaus teisėmis, žmogaus orumu, teisingu visuomenėje sukurtų gėrybių paskirstymu, gyvenimo kokybe (Social Justice..., 2006).

Literatūroje pateikiama įvairių socialinio teisingumo samprata ir apibrėžimų, nagrinėjančių socialinį teisingumą filosofiniais, moraliniais, psichologiniais, politiniais, ekonominiais, teisiniais aspektais. Šioje srityje atlikta daug tyrimų. Gerai žinomi šios srities tyrėja yra John Rawls, Robert Nozick, Amartya Sen, Friedrich von Hayek, Martha Nussbaum, Brian Barry, Richard A. Posner, Marc Fleurbaey ir kt. Žvelgiant iš valstybės ir asmens santykio pozicijų, socialinį teisingumą galima apibrėžti kaip asmens ir valstybės bendradarbiavimą sukuriant ir palaikant teisių ir pareigų vienovę asmens teisiniame statute (Vaišvila, 2009). Socialinis teisingumas kaip teisingumo forma, valstybės lygmeniu pradėjo formuotis XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje ir itin suklestėjo po Antrojo pasaulinio karo. Socialinio teisingumo atveju kokybiškai nauja yra tai, kad teisių ir pareigų subjektu nėra tas pats asmuo; pareigas, kuriomis teisių turėtojas privalėtų legalizuoti savo subjektinę teisę į tam tikrą gėrį, perima kitas subjektas (valstybė, visuomenė ar kitoks socialinis darinys). Nauja ir tai, kad tas, kurio naudai skiriamas pareigų vykdymas, yra moralės ir pozityviosios teisės požiūriu atleidžiamas nuo šio vykdymo.

Rinkos ekonomikos įsigalėjimas, rinkos santykių ekspansija į vis naujas ekonomikos ir socialinio gyvenimo sritis sukūrė plačią darbo jėgos rinką, o kartu ir papildomą socialinę riziką. Greta tradicinių gyvenimo socialinės rizikos šaltinių, susijusių su darbingumo praradimu dėl senatvės, ligos, sutuoktinio ar maitintojo praradimu, vieniša motinystė ar tėvystė atsirado ir nauji rizikos šaltiniai: užimtumo, socialinės atskirties, nelygybės, galimybės gauti išsilavinimą ir kt. (Putman, 2000). Taip rinkos ekonomikos sąlygomis nemaža visuomenės dalis, būdama veiksmi teisiniu požiūriu, gali tapti neveiksmi socialiniu požiūriu (bedarbiai, nuteistieji, neįgalūs, tėvai su mažamečiais vaikais ir kt.) ir dėl to būti eliminuota iš rinkos santykių o tuo pagrindu – ir iš kultūros, visuomenės. Susidaro grėsminga situacija tiek tokiam asmeniui, tiek ir pačiai visuomenei, nes už visuomenės ribų atsidūręs asmuo siekia grįžti atgal

į visuomenę, naikindamas jo sugrįžimui trukdančias socialines struktūras. Todėl socialinio teisingumo paradigmoje daugiau akcentuojama ne kompensacija asmeniui už nerealizuotas socialines teises, o investicijos į tokio asmens gražinimą atgal į visuomenę (Vaišvila, 2009).

Siekiant išvengti neigiamų socialinės atskirties pasekmių, visuomenė tokių asmenų atžvilgiu privalo vykdyti socialinį teisingumą, t. y. pripažinti asmeniui tam tikras teises (pvz., kompleksinę teisę į minimalų pragyvenimą) ir atleisti jį nuo tas teises kuriančių ir palaikančių pareigų vykdymo (tą vykdymą visuomenė prisiima sau). Kad šis atleidimas nuo pareigų būtų legalus ir valstybei privalomas, jis turi būti įtvirtinamas įstatymu, tuo suteikiant šiai pagalbai ne tik legalumą, privalomumą, bet ir stabilumą, tuo pačiu atskiriant nuo labdaros epizodiškumo. Taigi, socialinio teisingumo koncepcija susiejama su garantija, kad kiekvienas individas savęs realizavimui turės lygiai tokias pat galimybes kaip ir kiti visuomenės nariai (Sen, 2009; Welzel, Inglehart, 2010).

Socialinio teisingumo raidai reikšmingos įtakos turėjo Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (1948) ir Europos Tarybos priimta Žmogaus teisių konvencija (1950), tarptautinės teisės pagrindu bandžiusiomis įtvirtinti žmogaus teises ir paversti jas gyvenimo tikrove.

Su socialiniu teisingumu glaudžiai siejasi ir socialinės darnos samprata. 1987 m. Jungtinių Tautų pasaulio vystymosi ir aplinkos komisijai išleisus Bruntland ataskaitą, darnios plėtros, o kartu ir socialinės darnos, koncepcija įgijo visuotinį pripažinimą ir svarbą. Šiandieninė darnios plėtros ir darnumo samprata apima tris skirtingus aspektus: socialinį, ekonominį ir ekologinį arba aplinkosauginį darnumą. Šie aspektai yra pagrindiniai darnumo ir darnios plėtros elementai. Socialinės darnos, panašiai kaip ir socialinio teisingumo, problemų sritys apima skurdą, socialinę atskirtį, nedarbą, lyčių nelygybę ir t. t. Kuriant darnius socialinius modelius kaip svarbiu socialinės darnos elementu dažnai įvardijama gyvenimo kokybė (Cuthill 2010;).

Socialinė darna glaudžiai susijusi su socialinėmis problemomis ir dialogo tarp visuomenės ir politikos formavimu. Tai neatsiejamas darnos elementas, kadangi darni plėtra negali būti be darnios visuomenės dalyvavimo ir be tos pačios visuomenės supratimo apie darną ir darnią plėtrą (Bell, Morse 2006). Tokiu būdu, socialinės darnos ir socialinio teisingumo tikslai sutampa.

Mokslininkai ir politikos formuotojai socialinei darnai linkę skirti mažiau dėmesio nei ekonominei ar ekologiškai darnai, nepagrįstai tikintis, kad ekonomikos plėtra savaime išspręs ir socialines problemas. Todėl svarbu ne tik įvertinti socialinės darnos ir socialinio teisingumo reikšmę, bet ir apibrėžti socialinio teisingumo sričių prioritetus ir nustatyti socialinės darnos modelių įgyvendinimo prielaidas.

Visuomenės raida ir socialinis teisingumas

Prancūzų mokslininko A. Euzeby, nagrinėjančio socialinio teisingumo teorijas, tyrimo duomenimis, socialinio teisingumo teorijas galima skirstyti į kelias grupes: a) liberalizmo teorija (F. A. von Hayek, R. Nozick); b) utilitarizmo teorija (R. H. Harrod); c) struktūrinio socialinio teisingumo teorija (J. Rawls) ir d) kompensacinio socialinio teisingumo teorija (A. Sen ir M. Fleurbaey) (Euzeby, 2002).

Socialinio teisingumo evoliuciją ir skirtingus jo realizavimo modelius nulėmė kintantys ekonominiai santykiai, socialinė sandara ir visuomenės savimonės lygis. Istoriskai susiklosčiusiems socialinio teisingumo realizavimo modeliams būdingi skirtingi bendruomeniškumo aspektų rinkiniai. Dėl skirtingo ekonomikos išsivystymo lygio ir skirtingos istorinės patirties valstybių socialinio teisingumo modeliai skiriasi prioritetinėmis sritimis, struktūra, ideologija.

Socialinio teisingumo idėjos dėl ilgalaikės kokybiškos socialinės praktikos yra geriau realizuotos ekonomiškai išsivysčiusiose ir socialiai stabiliose šalyse kaip kylančių ekonominių ar reformas patiriančių šalių gyventojams. Ekonomiškai išsivysčiusių valstybių socialinės apsaugos sistemos gali užtikrinti savo gyventojams aukštesnę gyvenimo kokybę, geresnę švietimo sistemą, sveikatos apsaugą, daugiau asmeninių realizavimo galimybių. Mažiau ekonomiškai išsivysčiusios šalys nepajėgios suteikti savo gyventojams tokio pat lygio socialines garantijas kaip išsivysčiusios šalys.

Visuomenės raida yra netolygi, nes gyvybingų visuomenių, kaip ir sudėtingų sistemų, struktūra ir ryšiai keičiasi priklausomai nuo aplinkos sąlygų. Evoliucijos teorijos požiūriu, kai kurios visuomenės vystosi sėkmingiau nei kitos, nes geba atrasti geriausiai jų poreikius tenkinančius ir didžiausias galimybes suteikiančius visuomenės organizavimo ir orientavimo modelius (Diamond 2005; Barber 2008). Pripažindamos šių modelių pranašumus ir naudingumą, kitų visuomenių elitas irgi bando juos taikyti ir keisti nusistovėjusius ekonominius santykius, o kartu ir visą socialinę sanklodą (Modelski and Gardner 2002; Meyer et al. 1997).

Socialiniai evoliucijos procesai vyksta keliais lygiais (Welzel, Inglehart 2010). Visuomenės lygmeniu kolektyvinį pasirinkimą įgyvendina visuomenės elitas, o mikro lygmeniu kiekvienas individas turi rasti geriausiai jam tinkančius būdus ir strategijas kaip prisitaikyti prie pasikeitusių aplinkos sąlygų. Tarp įvairių strategijų kai kurios eksperimentiškai pasirodo besą naudingiausiomis. Ši patirtis leidžia ir kitiems visuomenės nariams tobulinti savo strategijas. Esant didelei panašių strategijų aibei susidaro makro lygmens trendai,

kurie sąlygoja socialinės sanklodos pokyčius (Boyd and Richardson, 2005). Žvelgiant iš evoliucijos teorijos pozicijų, šie pokyčiai turi pakelti visuomenę į naują, aukštesnio lygio struktūros evoliucijos lygmenį (van Griethuysen, 2002; Durham 1991).

Socialinės transformacijos, kurios keičia ekonomikos modelį, vertybių sistemą, socialinius ryšius, tuo pačiu ir visą kultūrinę sanklodą vyksta skirtingu laiku įvairiose pasaulio vietose. Istoriškai unikalus ir vertas gilesnės analizės atvejis įvyko 1990 metais, kai, suirus Tarybų sąjungai, eilė Rytų ir Centrinės Europos šalių perėjo nuo planinės prie rinkos ekonomikos, liberalizuojant rinką. Ši transformacija giliai palietė ne tik ekonomikos santykius, bet ir visą socialinę sanklodą, kadangi svarbiausias transformacijos elementas buvo visa apimanti privatizacija.

Tokios transformacijos metu labai sunku išlaikyti socialinių-ekonominių santykių darną. Didžiulę reikšmę turi gyventojų palaikymas, kurį sąlygoja lūkesčiai dėl geresnės ir socialiai teisingesnės ateities. Nors, nagrinėjant kylančių (pereinamųjų) ekonomikų šalis 1988-1995 m. nustatyta, kad tuo laikotarpiu didelės dalies visuomenės gerovė pereinamojo laikotarpio šalyse tik prastėjo (Grün, Klasen, 2001), gyventojų nusiteikimas turėjo lemiamos reikšmės ekonominių reformų įgyvendinimo sėkmei.

Transformacijos metu visoms šalims teko įveikti naujiems pasaulinės politinės – ekonominės sistemos dalyviams būdingas panašias problemas, transformacijos modelio įgyvendinimo sukeltus socialinio teisingumo iškraipymus ir didėjančią socialinę atskirtį. Tačiau šalis jungiant pagal „kylančios ekonomikos šalių“ pavadinimą, reikia įvertinti, kad dėl taikomų skirtingų privatizacijos modelių centrinės ir rytų Europos šalyse transformacijos nebuvo identiškos. Nors jos turėjo daug bendrų bruožų, buvo ir ryškių skirtumų. Lyginant 1990 ir 1995 metų centrinės ir rytų Europos šalių ekonominių rodiklių skirtumus (Kornai, 2006) matyti, kad iškart žlugus komunizmo režimui, Baltijos šalių (Lietuvos, Latvijos ir Estijos) ekonominis smukimas buvo pats didžiausias. Tai sukėlė didelės dalies gyventojų nusivylimą ekonomine sistema ir valdžios institucijomis.

Kadangi centrinės ir rytų Europos šalys taikė tą patį socialinės – ekonominės transformacijos modelį, jų analizė gali padėti atsakyti į klausimą, kaip socialinio teisingumo įgyvendinimui ir tolesnei visuomenės raidai turi ne tik pats transformacijos modelis, bet ir jo taikymo būdas ir ypatybės. Tokia analizė naudinga taikomų vadybos metodų ypatybėms ir trūkumams atskleisti.

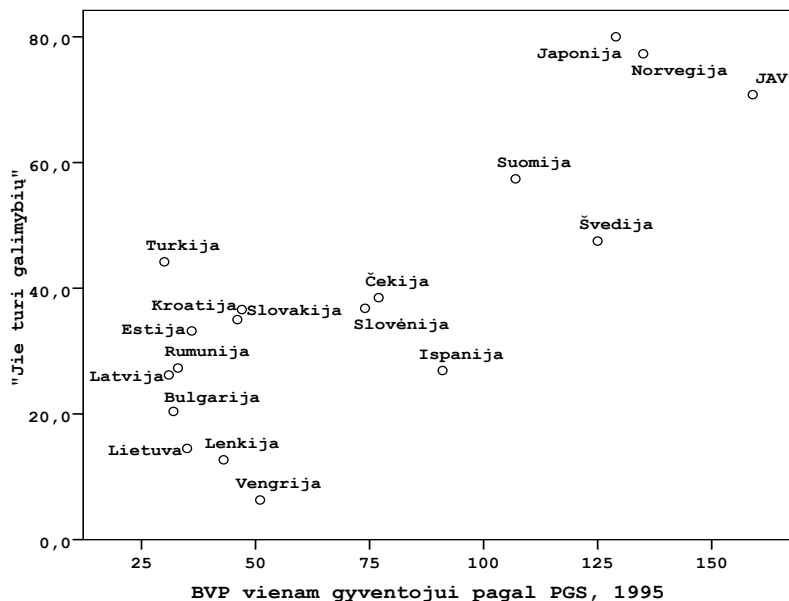
Empirinis tyrimas: gyventojų socialinio teisingumo vertinimas

Per porą pastarųjų dešimtmečių socialinei darnai ir socialiniam teisingumui skiriant vis didesnę dėmesį, daugelis šalių vykdo gyventojų nuomonių tyrimus. Pavyzdžiui, reprezentatyvios Lietuvos gyventojų apklausos, atliktos 2011 m. lapkritį – gruodį Lietuvoje (KTU Politikos ir viešojo administravimo institutui vykdant projektą „Socialinių problemų stebėseną: Tarptautinio socialinio tyrimo programos įgyvendinimas“) metu paaiškėjo, kad net 78 proc. respondentų mano, jog gyvena akivaizdžiai socialiai neteisingoje visuomenėje ir ją apibūdino kaip turinčią didžiausią socialiai pažeidžiamų žmonių klasę, mažai elito bei vidurinėsios klasės atstovų. Tačiau vienos šalies gyventojų apklausa nėra labai informatyvi. Bendra socialinio teisingumo padėtį geriausiai atsiskleidžia lyginant vieną ar kitą šalį su panašaus visuomenės modelio ir panašaus išsivystymo šalimis.

Šalių palyginimui buvo panaudoti pasaulinio tyrimo WVS (The World Values Survey) duomenų bazės duomenys. Pasaulinis socialinių mokslininkų tinklas WVS kartu su EVS (European Values Study) atliko reprezentatyvų pasaulinį tyrimą, apimančią 1981–2007 metų laikotarpį. Šis tyrimas vyko 97 šalyse. Šio tyrimo metu skirtingų šalių respondentai pildė tuos pačius standartizuotus klausimynus, o gauti atsakymai leidžia palyginti įvairių šalių gyventojų vertybines nuostatas, emocinį nusiteikimą, lūkesčius. Tyrimo detales galima rasti tinklapyje www.worldvaluessurvey.org.

Su socialiniu teisingumu esme, t. y. su galimybe už visuomenės ribų atsiradusiam asmeniui grįžti atgal į visuomenę, siejasi šios apklausos klausimas E132: „Jūsų nuomone, ar daugelis vargingų šios šalies žmonių turi galimybių ištrūkti iš skurdo, ar tokia galimybė yra labai maža?“ („In your opinion, do most poor people in this country have a chance of escaping from poverty, or is there very little of chance escaping?“). Į šį klausimą buvo galimi du pagrindiniai atsakymai: „Jie turi galimybių“ („They have a chance“) arba „Galimybė yra labai maža“ („There is very little chance“). Tyrimo dalis, kuriame buvo pateiktas šis klausimas, vyko 1995–1998 metais.

Valstybių ekonominio išsivystymo lygiui įvertinti buvo panaudotas universalus ekonominis rodiklis – BVP vienam gyventojui pagal perkamosios galios standartą ir gyventojų nuomos buvo išdėstytos pagal šį rodiklį (1 pav., šaltinis - Eurostat).

1 pav. Suvokiamo socialinio teisingumo ir BVP per capita diagrama

Kaip matyti 1 pav., diagramos kairėje pusėje susiformavo grupė, į kurią patenka ir centrinės ir rytų Europos kylančios ekonomikos šalys. Šios grupės šalys nedaug skiriasi pagal ekonomikos išsivystymą (kiek didesnę BVP turi Čekija ir Slovėnija, tačiau suvokiamo socialinio teisingumo skirtumai akivaizdūs. Nors 1995-1998 metais mažiau nei 40 proc. kylančių ekonomikų šalių gyventojų manė, kad į skurdą patekę jų šalių gyventojai turi geras galimybes grįžti atgal į visuomenę, atskirų valstybių gyventojų nuomonės gerokai skiriasi. Vengrijoje, Lenkijoje ir Lietuvoje gerai savo šalies socialinį teisingumą vertino mažiau nei 15 proc. gyventojų, o Čekijoje, Slovakijoje ir Slovėnijoje tokių gyventojų buvo virš 35 proc. Ekonomiškai išsivysčiusių šalių gyventojai socialinį teisingumą vertino daug geriau: Japonijoje tokių gyventojų buvo 80 proc., Norvegijoje – 77,3 proc., USA – 70,8 proc. Šis vertinimas kai kuriais atvejais panašus į *Bertelsmann Foundation* tyrimo „Social Justice in the OECD – How Do the Member States Compare?“ rezultatus. Didžiausias skirtumas pastebimas vertinant JAV socialinį teisingumą: nors gyventojai aukštai vertina valstybės socialinį teisingumą, ši šalis OECD tyrime užėmė tik 27 poziciją iš 31.

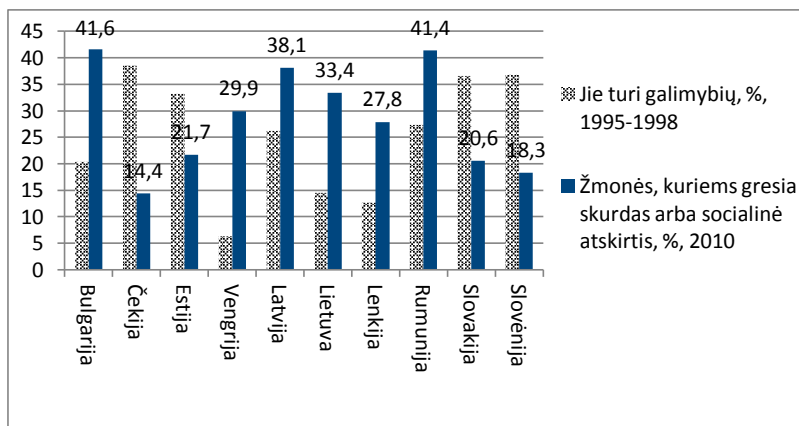
Socialinio teisingumo vertinimo ir BVP *per capita* ryšį patvirtina ir statistinė analizė: apskaičiuotas empirinis porinis koreliacijos koeficientas $r_{xy}=0,81$ ir jis yra statistiškai reikšmingas su reikšmingumo lygmeniu $p=4.6$ E-05.

Tačiau, kaip matyti iš empirinių duomenų (1 pav.), gyventojų socialinio teisingumo vertinimas nebūtinai yra prioritetas kurio nors vieno visuomenės modelio atžvilgiu. Pagal socialinio teisingumo suvokimą aukštai gyventojų vertinamos JAV ir Vaujosios Zelandijos valstybės yra daugiau liberalios pakraipos, o Suomija, Švedija ir Norvegija yra socialdemokratinio modelio šalys. Tuo remiantis galima daryti išvadą, kad socialinio teisingumo įgyvendinimo sėkmę lemia ne tiek pats visuomenės raidos modelis, kiek jo įgyvendinimo principai, vykdomos socialinės politikos atitikimas gyventojų lūkesčiams, istorinė - kultūrinė šalių patirtis ir tradicijos.

Ar gyventojų nuomonė apie vykdomų reformų socialinį teisingumą buvo pagrįsta ir turėjo ryšį su tolesnėmis vystymosi tendencijomis?

Jeigu į visuomenę žvelgsime iš darnios plėtos pozicijų kaip į kompleksinę sistemą, paklūstančią dinaminių sistemų dėsniams, tai po transformacijos įgyta trajektorija ir pokyčių kryptis lemia tolesnį sistemos elgesį (Rotmans et al., 2001; Rosser, 2002). Tačiau kartu tokia sistema, veikiamą išorinės aplinkos, norėdama neatsilikti ir išlikti, priversta keistis, o pokyčiai gali duoti įvairių, kokybiškai skirtingų, rezultatų. Tačiau, nors ir esant išoriniam poveikiui, pasirinktos transformacijos modelio įgyvendinimo tendencijos su joms būdingomis savybėmis turėjo dar kažkurį laikotarpį išlikti.

Pažvelkime į tas pačias valstybes praėjus daugiau kaip 10 metų, jau po 2009 metų ekonomikos krizės. Vienas iš pagrindinių socialinės darnos rodiklių, kurį matuoja Eurostat, yra „Žmonės, kuriems gresia skurdas arba socialinė atskirtis, procentais nuo bendro gyventojų skaičiaus“. Nagrinėjant 2010 metų duomenys, matome kad tos šalys, kurių gyventojai aukščiau vertino socialinį teisingumą, t. y. buvo didesnės rodiklio „Jie turi galimybių“ reikšmės, turėjo daug mažesnę „Žmonės, kuriems gresia skurdas arba socialinė atskirtis“ rodiklį (Čekijoje -14,4 proc.; Slovėnijoje -18,3 proc.; Slovakijoje - 20,6 proc.; Estijoje - 21,7 proc.). Šios šalys, praėjus daugiau kaip dešimtmečiui, turėjo žymiai socialiai darnesnę visuomenę (2 pav.).

2 pav. Transformaciją patyrusių šalių visuomenės nuomonė 1995–1998 metais ir socialinė darba 2010 metais

Tuo tarpu šalys, kurių gyventojai menkai vertino įgyvendinamo socialinio-ekonominio modelio socialinį teisingumą, 2010 metais turėjo didelę socialinės atskirties tikimybę (Bulgarija – 41,6 proc.; Rumunija – 41,4 proc.; Latvija – 38,1 proc.; Lietuva – 33,4 proc.). Rezultatus patvirtina ir statistinė analizė. Dėl trumpos duomenų sekos buvo pasirinkta ne kiekybinė koreliacinė analizė, o ranginė koreliacija. Apskaičiuotas dviejų rodiklių, pateiktų 2 pav. Spearmano empirinis ranginis koreliacijos koeficientas $\varsigma_{xy} = -0,624$, o statistinio reikšmingo lygmuo $p = 0,05$.

Ranginė koreliacija tarp Gini koeficiento ir „Žmonės, kuriems gresia skurdas arba socialinė atskirtis“ rodiklio yra teigiama ir statiškai reikšminga: Spearman koreliacijos koeficientas $\varsigma_{xy} = 0,697$ ir $p = 0,025$.

Atliktos analizės rezultatai parodo, kad vertindami socialinį teisingumą gyventojai įvertina taikomų ekonomikos transformacijos modelių įgyvendinimo būdus ir jų galimą grėsmę socialiniam teisingumui ir socialinei atskirtčiai. Savo ruožtu, gyventojų nuomonė visada turi įtakos pačioms reformoms, jų įgyvendinimo greičiui ir kokybei.

Socialinės darnos ir socialinio teisingumo principų taikymas viešajai politikai

Pagrindinis socialinio teisingumo teorijų trūkumas yra tas, kad jos ignoruoja arba neatskleidžia kaip jų deklaruojami principai bus įgyvendi-

nami konkrečioje socialinėje ekonominėje aplinkoje. Dėl skirtingų teorinių prielaidų dažnai skirtingai traktuojamas net socialinio teisingumo objektas (nuo prigimtinių teisių ir lygių galimybių iki vertybių ir įgimto bendruomeniškumo), tačiau visada tiesiogiai ar netiesiogiai iškyla socialinio teisingumo principų įgyvendinimo ir palaikymo problema, kuri neišvengiamai susijusi tiesioginiu ar netiesioginiu materialinių gėrybių perskirstymu. (Guogis, Gruževskis. 2010).

Nagrinėjant sąveiką tarp ekonominio, socialinio ir aplinkosauginio darnumo elementų, kartais teigiama, kad visuomenė labiausiai priklauso nuo ekonomikos. Tačiau be visuomenės ekonomika negalima. Žmogus sudaro ekonominį kapitalą iš gamtos išteklių arba didindamas rinkos vertę, todėl socialinis ir gamtos išteklių kapitalas sudaro prielaidas ekonominiam kapitalui (Mauerhofer 2008). Todėl, kai kalbama apie darnią visuomenės plėtrą, problema yra platesnė nei gamtinių išteklių prieinamumas ar ekonomikos vystymas. Viena iš svarbiausių priežasčių, kurios lemia netinkamą viešosios politikos vykdymo praktiką, yra neadekvatus esamų situacijų vertinimas, kuriam didelę reikšmę turi netinkama ir neadekvati piliečių dalyvavimo priimant sprendimus sistema (Leuenberger, Bartle, 2005).

Kompleksinėms dinaminėms sistemoms valdyti negali būti taikomas tiesioginis komandinis ar kontrolės būdas, jų vadybai reikalingi subtilesni poveikio ir reguliavimo būdai. Šių metodų tyrimai turėtų remtis tradicinėmis viešojo administravimo vertybėmis, tačiau matant socialinio tvarumo viziją. Tokie tyrimai ir modeliai turi remtis tvarios plėtros prielaidomis.

Viena iš su tvarios plėtros principais suderintų vadybos koncepcijų, kuriai pastaruoju metu tyrėjai skiria daug dėmesio, yra valdymo bendradarbiaujant koncepcija (*collaborative public management, co-management*). Kaip hierarchinis valdymas atsirado agrariniu visuomenės vystymosi laikotarpiu, o biurokratinis dominavo industriniu laikotarpiu, informacinis amžius sukūrė savo struktūras, pralaidžias žinioms ir informacijai (McGuire, 2006; Domarkas, 2011). Valdymo bendradarbiaujant (VB) koncepcijos esmę sudaro suinteresuotų šalių dalijimasis atsakomybe, nauda ir sprendimo priėmimo galia. Kaip rodo tyrimai, šis metodas viena ar kita forma viešajame administravime taikomas jau keli dešimtmečiai. VB metodo atsiradimą ir paplitimą lėmė vykstantys socialiniai pokyčiai. Šie pokyčiai skatina kurti tarpusavio tinklus, bendradarbiauti, tačiau kartu reikalauja didesnio individualumo, didesnės laisvės. Tai pavirtina ir atlikti mūsų kartų vertybių tyrimai, kur jaunesnių kartų gyventojai žymiai didesnę reikšmę suteikė asmeniniam dalyvavimui sprendimų priėmime nei vyresnių kartų.

Glaudžiausiai susijęs VB susitarimas yra identifikuojamas kaip koalicinė ir tinklinė struktūra. Tinklo struktūra sudėtingesnė ir apima daugialypius mazgus – institucijas ir organizacijas – susietas įvairiausių ryšiais. Visų suinteresuotų šalių bendradarbiavimas ir sintezė skatina tarpusavio pasitikėjimą ir dalijimąsi informacija.

Kaip rodo tyrimai, tarpusavio pasitikėjimas yra viena iš svarbiausių darnaus vystymosi prielaidų (Agranoff, McGuire, 2001). Be pakankamo pasitikėjimo lygio visuomenėje nevyksta bendradarbiavimas. Dar daugiau, jeigu viena iš šalių netenka pasitikėjimo, bendradarbiavimas išsyra. Pilietinį aktyvumą šiuolaikinėje demokratinėje visuomenėje didele dalimi palaiko viešieji ryšiai ir šiuolaikinės informacinės technologijos. Kai kurioms socialinėms grupėms sunku ar išvis neįmanoma per trumpą laiką adekvačiai įvertinti vykstančius procesus, vykdomų projektų būtinybę ar žalą. Todėl pasitikėjimo visuomenėje didinimas, konkurencinis įtikinėjimas padeda rasti bendrą konsensą, pagrįstai keisti politikos kryptį, formuoti gyventojų lūkesčius ir motyvuoti socialines grupes.

Gyventojų pilietiškumo ugdymas ir įtraukimas į bendrą veiklą skatina viešojo / privataus sektoriaus partnerystę ir stiprina bendruomenes. Lokalios gyventojų bendruomenės lengviau kuriamos ir įtraukiamos į bendrą veiklą negu toli esančios bendruomenės. Tai sąlygoja turimos bendros žinios ir dėl jų įgyjamas didesnis pasitikėjimas, o taip pat panaši kultūra ir vertybės. Pasitikėjimo, visuomenės solidarumo ir noro dalyvauti socialiniame ir politiniame gyvenime praradimas yra svarbiausios priežastys, lemiančios ypač menką Lietuvos gyventojų socialinio teisingumo vertinimą (Woolfson, 2010).

Realūs gyventojų socialinio teisingumo lūkesčiai taip pat turi didelę reikšmę socio - ekonominei visuomenės pažangai. Realų lūkesčių formavimą ir visuomenės palaikomą socialinio teisingumo principų įgyvendinimą lemia tarpusavio pasitikėjimas, atvirumas, piliečių įtraukimas ir plati bendrųjų veikla.

Išvados

1. Socialinis teisingumas asmens ir valstybės santykio požiūriu kyla ne iš individo teisių, o iš socialinio solidarumo ir visuomenės geranoriškumo. Socialinio teisingumo ir socialinės darnos probleminės sritys yra panašios.
2. Ribotos apimties empirinis tyrimas parodė kad ekonomiškai geriau išsivysčiusių šalių gyventojai su aukštesniu pragyvenimo lygiu linkę šalies

socialinį teisingumą vertinti geriau nei besivystančių šalių ar kylančios ekonomikos šalių gyventojai.

3. Sąlyginai homogeninių sparčiai kylančios ekonomikos šalių grupės tyrimas atskleidė, kad nors 1995–1998 metais Vidurio ir Rytų Europos šalių politinių ir socialinių bei ekonominių situacijos buvo panašios, socialinio teisingumo vertinimas ženkliai skyrėsi.
4. Lyginant suvokiamo socialinio teisingumo lygmenį 1995–1998 metais su socialinės sanglaudos rodikliu „Žmonės, kuriems gresia skurdas ar socialinė atskirtis“ 2010 metams matyti, kad šalys su aukštesniais suvokiamas socialinio teisingumo reitingais po kurio laiko linkę turėti darnesnę visuomenę su žemesnių lygių socialinės atskirties lygiu. Tai, kad socialinės sanglaudos indeksas „Žmonės, kuriems gresia skurdas ar socialinė atskirtis“ glaudžiai koreliuoja su Gini koeficientu, kuris matuoja gyventojų diferenciaciją pagal pajamas ir turtą, rodo socialinės sanglaudos visuomenėje stoką.
5. Atliktas tyrimas patvirtina naujų viešosios politikos vykdymo praktikos metodų poreikį. Valdymo bendradarbiaujant koncepcija, skatinanti suinteresuotų šalių dalijimąsi atsakomybe, nauda ir sprendimo priėmimo galia, gali būti nagrinėjama kaip viena iš praktiniam taikymui tinkamų ideologijų.

Literatūra

1. Agranoff R., McGuire, M. (2001). Big Questions in Public Network management Research. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 11(3), 295-326.
2. Barber, N. (2008) “Evolutionary explanations for societal differences and historical change”, *Cross-Cultural Research*, 41, pp 123–148.
3. Bartle J. R. and Leuenberger D. (2006) “The Idea of Sustainable Development in Public Administration”, *Public Works Management Policy* 10(3) pp 191-194.
4. Bell, S. and Morse, S. (2003). *Measuring Sustainability: Learning from Doing*, London: Earthscan
5. Boyd, R., and Richardson, P. J. (2005). *The Origin and Evolution of Cultures*. New York: Oxford University Press
6. Cuthill, M. (2010). Strengthening the social in sustainable development: Developing a conceptual framework for social sustainability in a rapid urban growth region in Australia. *Sustainable Development*, 18, pp.362-373.

7. Diamond, J. (2005) *Collapse: How societies chose to fail or succeed*, New York: Viking.
8. Domarkas V. (2011). Viešojo asministravimo paradigmos kaitos atspindžiai dešimtmečio pabaigos publikacijose. *Viešoji politika ir administravimas*, 10(1), 9-16.
9. Durham, W. H. (1991). *Coevolution: Genes, culture, and human diversity*. Stanford: Stanford University Press.
10. Euzeby, A. (2002). Protection sociale et justice sociale: quelques points de repères. *Droit social*. 9-10: 812–816.
11. Griethuysen, P van. (2002). “Sustainable Development: An Evolutionary Economic Approach. Sustainable Development”, *Sustainable Development*, 10, pp 1–11.
12. Grün, C. and Klasen, S. (2001) “Growth, income and distribution and well-being in transition countries”, *Economics of Transition*, 9(2) pp 359–394.
13. Guogis, A. and Gruževskis, B. (2010) “Do we need another Lithuanian societal development model?” *Social Sciences Studies*, 3(7), pp 19–35 (in Lithuanian).
14. Kornai, J. (2006) “The great transformation of Central Eastern Europe success and disappointment”, *Economics of Transition*. 14(2) pp 207–244.
15. McGuire M. (2006). Collaborative Public Management: Assessing What we Know and How We Know It. Public Administration Review. December 2006, Special Issue, 33-44.
16. Meyer, J. W., Boli, J., Thomas, G. M., and Ramirez, F. O. (1997) “World society and the nation-state”, *American Journal of Sociology*, 103, pp 144–181.
17. Modelski, G. and Gardner, P. (2002). “Democratization in long perspective”, *Technological Forecasting and Social Change*, 69, pp 359–376.
18. Putman, R. (2000) *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. N.Y., London, Toronto, Sydney, Singapore: Simon and Schuster.
19. Rosser, M.V. (2002) “Experience of economic transition in complex systems”, *International Journal of Social Economics*, 29 (6), 436-452.
20. Rotmans, J., R. Kemp and M.B.A. van Asselt (2001) “More Evolution than Revolution. Transition Management in Public Policy”, *Foresight* 3 (1) pp 15-31.
21. Sen, A. (2009) *The Idea of Justice*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
22. *Social Justice in an Open World. The Role of the United Nations*. (2006) UN, New York, , <http://www.un.org/esa/socdev/documents/ifsd/SocialJustice.pdf>
23. Vaišvila, A. (2009) “Human Dignity and the Right to Dignity in Terms of Legal Personalism (From Conception of Static Dignity to Conception of Dynamic Dignity)”, *Jurisprudencija*, 3 (117), pp 111-127.

24. Welzel, Ch. and Inglehart, R. (2010) "Agency, Values, and Well-Being: A Human Development Model". *Social Indicators Research*, May, 97(1), pp 43–63.
25. Woolfson, Ch. (2010) "'Hard times' in Lithuania: Crisis and 'discourses of discontent' in post-communist society", *Ethnography*, 11(4) pp 487–514.

PERCEIVED SOCIAL JUSTICE, SOCIAL COHERENCE AND THEIR MANAGEMENT

Vitalija Rudzkienė, Adomas Kanopka

Summary

Looking at social justice from a position of the relationship between an individual and the state social justice may be defined as a co-operation for creating and maintaining the unity of rights and obligations in the legal status of an individual. From this viewpoint, social justice as well as social sustainability comes from social solidarity. Social justice and solidarity is a very important principle of sustainability, which was acknowledged by the Brundtland Commission in 1987.

The purpose of this study is to reveal the society's perception of social justice in global development and transformation processes in terms of sustainable development, to assess empirically the potential impact of perceived social justice on socioeconomic development, and to develop sustainable management models. The objective values of socioeconomic justice in the society can be evaluated by macro socioeconomic factors. However they alone cannot fully disclose the general trends of social welfare and other trends, which are important components of personal perception, group values, and public relations. This connection provides insights into the perception of justice and its relationship with economic development, and reveals the problems and tendencies related to the implementation of the socioeconomic transformation model of the society, social sustainability assessment, and support issues.

The results of this study revealed that: that despite similar economic development and the same socioeconomic development models there were significant differences in the assessment of social justice of a country by its population and countries with higher ratings of perceived social justice after a while tend to have a more cohesive society with lower levels of social exclusion.

Keywords: Perceived social justice, social sustainability, social exclusion, collaborative management.

Vitalija RUDZKIENĖ. Mykolo Romerio universiteto Ekonomikos ir finansų valdymo fakulteto Ekonomikos ir verslo instituto profesorė, socialinių mokslų habil. daktarė, technologijos mokslų daktarė. El. paštas: vital@mruni.eu.

Adomas KANOPKA. Mykolo Romerio universiteto Ekonomikos ir finansų valdymo fakulteto Ekonomikos ir verslo instituto doktorantas, vadybos mokslai. El. paštas: adomas.kanopka@gmail.com.

Vitalija RUDZKIENĖ. Doctor Habil. of Social Sciences, Doctor of Technological Sciences, Full Professor at the Institute of Economics and Business, Faculty of Economics and Finance Management, Mykolas Romeris University. E-mail: vital@mruni.eu.

Adomas KANOPKA. Post graduate student of Management at the Institute of Economics and Business, Faculty of Economics and Finance Management, Mykolas Romeris University. E-mail: adomas.kanopka@gmail.com.

PILIETIŠKUMO IR VERTEIVIŠKUMO KONFLIKTAS SOCIALINIO TEISINGUMO DIMENSIJOJE

Alfonsas Laurinavičius

Mykolo Romerio universiteto, alfonsas.laurinavicius@gmail.com

Abstraktas

Tikslas – atskleisti socialinio teisingumo dimensijos vieną iš aspektų nagrinėjant socialinės, ekonominės įtampos poveikį tam tikroms pilietinėms vertybėms.

Metodologija – mokslinės literatūros analizės metodas taikytas siekiant apibrėžti tyrimo problemą, analizuojami statistiniai sociologinio tyrimo duomenys – atskleidžiama socialinio teisingumo ir socialinės kokybės koreliaciją. Tyrimo tipas: sociologinio tyrimo pristatymas, statistinių duomenų analizė, literatūros apžvalga.

Rezultatai – tyrimo duomenų analizės pagrindu atskleidžiama, kad šalyje išlieka didelė socialinė, ekonominė įtampa, t. y. išlieka iškreipti gyventojų ekonominiai santykiai, provokuojantys sunkiai įveikiamą priešpriešą tarp vertybių ir antivertybių, tarp socialiai teisingo vertybių paskirstymo ir verteišumo. Lietuvos visuomenė (respondentai) itin kritiškai vertina socialinę oazę, kurioje veikia korupcijos, pasinaudojimo „tinkamai susiklosčiusiomis aplinkybėmis“ ir kiti panašūs principai. Daroma prielaida, kad tai trukdo formotis ir individualiam ir bendruomeniniam (kolektyviniam) Lietuvos gyventojų socialiniam identitetui, žeidžia pilietiškumą, ir kaip pasekmė – patiriamos įvairios socialinės prarastys.

Tyrimo ribotumas – socialinio teisingumo dimensijos turinys yra labai sudėtingas, apima daugelį socialinių santykių aspektų. Autorius pasirinko vieną iš jų – priežasčių socialinei įtampai rasti bei iš to galinčių kilti pasekmių nagrinėjimui.

Praktinė reikšmė – straipsnyje atskleidžiama, kad dėl vienokių ar kitokių priežasčių fizinio ar juridinio asmens nesugebėjimas identifikuotis konkrečioje bendruomenėje (visuomenėje) gali turėti labai įvairių, pasekmių ir išraiškos formų: nuo susigijimo su socialinės paramos vartotojo vaidmeniu iki siekio įsitvirtinti kitų šalių darbo rinkoje. Straipsnis galėtų būti naudingas rengiant šalies strategijas, jų įgyvendinimo planus, skirtus tobulinti viešuosius santykius, socialiai teisingai kurti gerovės valstybę.

Originalumas/Vertingumas – pristatoma reprezentatyvios Lietuvos gyventojų apklausos, atliktos visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimo centro „Vilmorus“ 2013 m. balandžio 10-14, tikslinga duomenų analizė. Atliktas tyrimas atskleidžia darbo rinkos problemas, kurios suformuotos remiantis praktinės padėties analize. Konceptualiai atskleidžiamos migracijos ir kitos problemos, nulemiančias socialines prarastis.

Raktiniai žodžiai: socialinis teisingumas, socialinis identitetas, socialinė kokybė, pilietiškumas, vertėviškumas.

Tyrimas atliktas vykdant Lietuvos mokslo tarybos projektą pagal programą „Socialiniai iššūkiai nacionaliniam saugumui“, No. SIN-12005

Įvadas. Socialinio teisingumo dimensijos samprata

Teisingumas – tai „gyventi dorai, niekam nekenkti ir kiekvienam atiduoti tai, kas priklauso“.

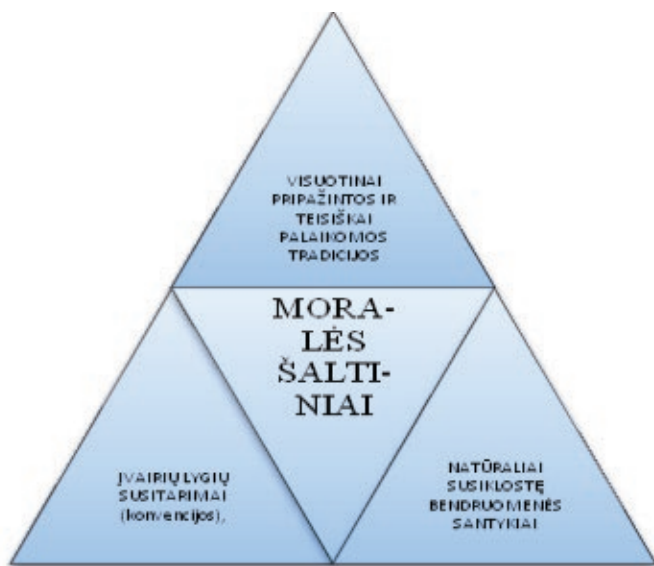
Graikų filosofas Ulpianas

Socialinio teisingumo principo įgyvendinimas buvo aktualus dar priešistoriniais laikais; yra žinoma, kad problemą gvildeno savo darbuose Platonas, Aristotelis, Ulpianas ir kiti graikų mąstytojai, Bizantijos imperatorius Justinianas¹; pagal industrializacijos suponuotą laikmečio viziją ją apibrėžė Popiežiaus Pijaus XI enciklikoje „Apie visuomenės tvarką“. Problema gvildeinama ir kituose to laikmečio traktatuose. Skirtingai sąvoką yra traktuojama šiuolaikiniai autoritariniai režimų ir vakarų demokratijos, kur socialinis teisingumas yra vienas iš pagrindinių teisės principų kuriant socialinę valstybę.

Sąvoka yra struktūriška, sudaryta iš dviejų reikšminių žodžių. Kita vertus, šie žodžiai tarpusavyje yra susiję, vienas kitą papildo, konkretizuoja. Kaip rašo T. Sowellas, bet koks teisingumas yra „socialinis“ ta prasme, kad apima sąveiką tarp daugiau kaip vieno asmens (Sowell, 1999). Taigi sąvoka išreiškia santykį. Be to, teisingumas yra pagrindinė visuomeninių institucijų vertybė išreiškianti teisių ir pareigų vienybę. Pastaroji įtvirtinama, plėtojama taisyklėmis, nustatančiomis atlygių ir bausmių paskirstymą, reiškia siekį, kad kiekvienas žmogus gautų tai, kas jam priklauso. Doktrininio požiūriu – asmens teisė į teisingumą yra pagrįsta neliečiamybe, už kurią negali būti aukščiau net visuomenės gerovė. (Rawls, 1989) Socialinis teisingumas apima ne vien tikrai medžiagines viešąsias gėrybes, bet ir visą kitą, kas gali būti paskirstyta, perskirstyta.

Nagrinėjamos temos požiūriu pažymėtina, kad teisingumo ir moralinio gėrio, moralinio teismo kategorijų sampratos tik iš dalies yra susijusios. Moralinės vertybės priklauso minties sistemos vertybėms. Moralumo vertinimo kriterijams (žr. 1 pav.) turi didelę įtaką laikas, erdvė, visuomenės kultūrinės, socialinės, arba gyvensenos, charakteristikos.

¹ Didžiausias Justiniano I nuopelnas – Romos teisės aktų rinkinys „Corpus Juris Civilis“ (529–534).

1 pav. Visuomeninių santykių moralinio vertinimo pagrindai

Moralumas yra nuolat kintantis socialinis reiškiny, išreiškiantis priimtinus-nepriimtinus santykius bendruomenėje (visuomenėje). N. Ashfordas pažymi, kad socialinio bendrabūvio taisyklės gali smarkiai skirtis nuo moralinių kategorijų. Tradiciškai teisingumas traktuojamas kaip procedūrinis dalykas, orientuotas apsaugoti žmonių laisvę, bausti tuos, kurie nesugeba gerbti kitų laisvės. Taigi teisingumas yra pagrindinė socialinė, visuomeninių institucijų vertybė. Socialinių santykių įvairovė iššaukia konkrečiai visuomenei būdingus interesų tapatumus ir jų konfliktus. Visuomenė linkusi susitarti dėl pranašumų, kurie sudaro sąlygas visiems geriau gyventi negu pasikliaujant vien tikta savo jėgomis. Kita vertus, kiekvienas turi savo tikslus ir „teikia pirmenybę didesnei, o ne mažesnei jų daliai“. (Rawls, 1989). Mūsų laikmečiu visuomeniniai santykiai sudėtingėja. Teisingumo kategorija susiduria su ekonomikos ir ūkio globalizacijos, demokratinių principų įgyvendinimo saugant viešuosius ir privačius interesus iššūkiais. Globalūs procesai skatina visuomenės struktūros transformacija, mažinančia centralizuotų pilietinių sistemų galią ir praplečiančią pilietines teises, pilietiškumo apibrėžties kontūrus plėtojant tarptautinių santykius tikintis tarptautinių veikėjų paramos tiek ideologine, tiek finansine prasme (Kėrytė, 2010). Taigi vykstantys gilūs ekonomi-

niai, socialiniai, politiniai ir kultūriniai pokyčiai mūsų nagrinėjamos temos požiūriu pasireiškia tuo, kad visame pasaulyje atitinkamai keičiasi:

1. individo vietai ir vaidmeniui visuomenėje;
2. socialinių institucijų funkcijos;
3. socialinių vertybių sistemą.

Nagrinėjant socialinį teisingumą kyla klausimas, kaip vertinti globalizaciją ir jos poveikį sprendžiant socialines problemas? Pažymėtina, kad valstybės atliko svarbų vaidmenį kuriantis tarptautiniams dariniams, tačiau nacionalinių valstybių valdžios institucijos išsaugojo savo lemiamą vaidmenį paskirstant viešąsias vertybes, atliekant socialinę kontrolės ir priežiūros funkcijas. Kita vertus, informacinės, kompiuterinės technologijos, pasaulinė prekyba ir kiti pasaulinio ūkio segmentai lyg „ištrūko“ už teritorinio, nacionalinio reguliavimo ir kontrolės ribų (Лауринавичюс, 2013). Poindustrinės valstybės vystymasis yra nulemtas pastangų, kuriomis siekiama efektyvios ekonomikos raidos. Vadinamosios „naujosios ekonomikos“ plėtra reikalauja formuoti tokios struktūros organizacijas, kad būtų sudarytos sąlygos atskleisti darbuotojų intelektui, kūrybiniam potencialui ir tai tarnautų įgyvendinant jos strateginius tikslus (Воробьева, 2013). Kyla klausimas, ar visa tai apsprendžia globalizacijos fatališkumą?

Šalies socialinės kokybės prielaidos

Deklaruojama, kad valstybės, veikiamos globalizacijos ir regionalizacijos iššūkių, išsaugo savo suverenitetą, veiksnumą priimant sprendimus, reikšmingus socialiniam teisingumui įgyvendinti. Problema ta, kad vyriausybės vietoj globalizacijos procesų valdymo pasirenka paprastesnį, eiliniams piliečiams sunkiai suvokiamą socialinių klausimų sprendimo būdą. Literatūros šaltiniai atskleidžia, kad valstybių mastu socialiniam teisingumui didžiausia grėsmė kyla iš dviejų pusių:

1. Dėl teisminės valdžios plačių įgaliojimų bei įstatymais saugoma neiliečiamybė (literatūroje tai įvardijama kaip teismo aktyvizmas). Aktyvizavimas sudaro prielaidas tam, kada teismo sprendimai atspindėtų teisėjų prioritetus ir išankstinius nusistatymus, jų subjektyvų požiūrį į tai, kas teisinga, o kas žeidžia teisingumą. Vadinasi, visuomeninių santykių reguliavime gali dominuoti ne įstatymų, o teisėjų subjektyvios nuomonės, įsitikinimų viršenybė.
2. Dėl valstybės, savivaldybių siekių perskirstyti pajamas ir turtą, visuomenei primetant mokesčių politiką, kuri remiasi miglotu, tačiau išoriškai

patraukliu „socialinio teisingumo“ principu. Principas labiau orientuotas aiškintis „kas ką turi“, o ne tai „kaip jie tą turtą įsigijo“ (Ashford, 2003). Taigi socialinio (arba paskirstomojo) teisingumo sąvoka politikoje yra naudojama siekiant moraliai pateisinti medžiaginių gėrybių paskirstymą.

Kaip žinome, moralės ir socialinio teisingumo kategorijos nėra tapačios. Todėl kyla klausimas, ar valstybė, perskirstydama pajamas ir turtą tų, kurie jį turi, ir atiduoda privilegijuotoms grupėms, savo veiksmais vykdo socialinio teisingumą. Kaip rašo Ašfordas, tai daugiau reiškia, kad principas suteikia valstybei ir ją valdantiesiems galią spręsti, kas ir ką turės. (Ashford, 2003). Todėl R. Nozickas ir kiti autoriai knygoje „Laisvos visuomenės principai“ socialinio teisingumo principą įvardija kaip totalitarinį, nes esą pagal jį turtas yra laikomas bendra nuosavybe, kurią valstybė gali laisvai, kaip panorėjusi dalyti. Prieinama prie išvados, kad šio principo įgyvendinimas žmonėms neleidžia pretenduoti į tai, ką patys sukūrė, t. y. gamyba atskiriama nuo paskirstymo (Nozick, 1974).

Dalis autorių socialinį teisingumą atskleidžia per tris prieštaringus principus: lygybę, poreikius ir privalumus, t. y. socialinis teisingumas kaip lygybė, kaip poreikiai, kaip nusipelnymas:

- a) *lygybė laikoma prigimtaine būkle*, todėl bet koks nukrypimas nuo jos turi būti paaiškintas, pagrįstas. Problema ta, kad kasdienybės suvokime nelygybė yra natūralus dalykas ir pagrįsti reikia ne ją, o lygybės sampratą, susitarti dėl jos siekimo gairių;
- b) *poreikių filosofija pateisina globalinį perskirstymą*, todėl turtingesnėse šalyse turtas turėtų būti jėga atimamas iš pasiturinčiųjų ir atiduodamas skurdesnių šalių vargstantiesiems. Šį principą propaguoja socialistai, taip pat ir Karlo Markso (Karl Marx) teorija. Problema ta, kad visuomenės bendrabūvyje tai reikštų reikalavimą didžiausioje daugumoje turtingesnių ar mažiau pasiturinčių, bet nestokoja būtiniausių dalykų, ekspropriaciją. Problema kyla dėl pačios poreikių sampratos reliatyvumo;
- c) *Nusipelnyto teisingumo idėja reiškia reikalavimą, kad žmonės gautų tai, kas jiems priklauso*. Ji remiantis tikėjimu, kad veikla, įdėtos pastangos, įgyti įgūdžiai, pasiekti rezultatai patvirtina asmens ekonominę vertę. Problema ta, kad praktikoje tai reikštų atlyginti ne tiek už gamybos rezultatą, sukurtą produktą kiek už rodomas pastangas. mažu mažiausiai yra absurdiškas.

Taigi šios teorijos yra gana nenuoseklios, o jų praktinis taikymas diskutuotinas ar net absurdiškas. Socialinis teisingumas yra sunkiai pamatuojamas, be to, susiduriame su sampratų įvairove, nes reiškinys neturi viena-reiškio apibrėžtumo. Šios aplinkybės dažnai visuomenėje kelia sumaištį, tampa viena iš socialinės įtampos atsiradimo ar didėjimo priežastimi. Todėl valstybės valdymo institucijoms (nežiūrint partinės priklausomybės), kuriant savo veiklos modelį, būtų naudinga remtis istorine atmintimi. Aristotelis laikė savaime suprantamu dalyku, kad teisingai dalijant būtina atsižvelgti į tam tikrą vertumą, bet ne visi vertu laiko tą patį dalyką. Ginčai ir vaidai kyla, kai lygūs žmonės gauna nelygiai arba nelygūs – po lygiai (Aristotelis, 1990). Kuriant mūsų laikmečio poreikius atitinkantį valstybės valdymo modelį, bei formuojant institucijų veiklos stilių, reikėtų atsižvelgti į pagrindinius humaniškų santykių principus, pateiktus Dž. Rolso ir jo teorijos šalininkų darbuose. Pagrindinė mintis ta, kad visi turėtų pripažinti institucijas teisingomis, jeigu nustatant pagrindines teises ir pareigas jos vadovaujasi principais:

1. Savavališkai neskirsto fizinių, juridinių asmenų;
2. Pusiausvyrą tarp konkuruojančių pretenzijų į visuomeninio gyvenimo pranašumus yra reguliuojama taisyklėmis (Rawls, 1989). Mūsų organizuota reprezentatyvi apklausa 2013 m. balandžio 10-14 d. „Piliečių ir vartotojų socialinio ekonominio teisingumo dimensija“ vienas iš aspektų yra orientuotas į socialinio teisingumo kaip savo teisių supratimą, t. y. per valstybės ir piliečio santykio prizmę siekiama socialinį teisingumo dimensiją atskleisti nagrinėjant teisių ir pareigų pusiausvyrą, arba proporcingumą. Literatūroje ši kryptis vadinama procedūrine teisingumo teorija². Prisimenant Aristotelio mokymą, reikia svarstyti ne tikslą, bet kelius, vedančius į tikslą (Aristotelis, 1990) t. y. iškeliamas moralinis pradas. Nazicko „teisingumo kaip pirminio pasisavinimo teorija“ pagrindžia, kad nuosavybės paskirstymas yra teisingas tik tada, kai kyla iš teisingo nuosavybės įsigijimo, perdavimo nesinaudojant nei jėga, nei apgaule. Jis formuoja doktrininę nuostatą: *jeigu nepaneigiamos niekieno teisės, vadinasi, tarnaujama teisingumui*. Procedūrinė teorija yra paremta istorine, iš esmės moraliai pagrįsta teisingumo samprata.

² Procedūrinis teisingumas – tai sudarytų susitarimų, sutarčių, kontraktų – tam tikrų taisyklių, procedūrų laikymasis. Tradiciškai procedūrinio teisingumo samprata siejama su Tomo Hobso (Thomas Hobbes) vardu, tačiau gan daug šios sampratos elementų atskleidžia ir Džono Loko (John Locke) bei Deivydo Hiūmo (David Hume) darbai. Bene žymiausiu procedūrinio teisingumo sampratos šalininku XX amžiuje buvo amerikiečių filosofas Robertas Nozickas (Robert Nozick, 1938–2002).

Pažymėtina, kad mūsų laikmečiu tradicinis pilietiškumo suvokimas – tai piliečių santykis su valstybe – prasipletė ir laikytinas socialinio teisingumo koncepcijos aspektu. Diskutuojant apie pačią „pilietiško“ koncepciją susiduriame su naujomis sąvokomis, kaip „Europos pilietis“, „Pasaulio pilietis“ ir kt. Pilietiško teorijos pagrindžia, kad visuomenė, kurioje egzistuoja didelis atotrūkis tarp turtingiausių ir skurdžiausių jos narių, galėtų būti teisinga taip pat, kaip ir visuomenė, kurioje beveik nėra skirtumo tarp turtuolių ir varguomenės. Vadinasi, pagrindinis socialinio teisingumo vertinimo kriterijus – piliečių žinojimas, kaip vyksta viešųjų gėrybių paskirstymas arba perskirstymas, t. y. kaip konkretūs asmenys įgyja turtą. Visuomeniniai santykiai grindžiami tvirtu taisyklių ir kitų susitarimų, kuriuos taikome paskirstant medžiagines ir kitas viešąsias gėrybes, laikymusi. Iš to seka, kad teisingumas neturėtų būti siejamas su galutine būkle ar paskirstymu pagal atitinkamus modelius, kuriuos, kaip antai mūsų paminėtos ir kitos socialinio teisingumo teorijos laiko savo tikslu.

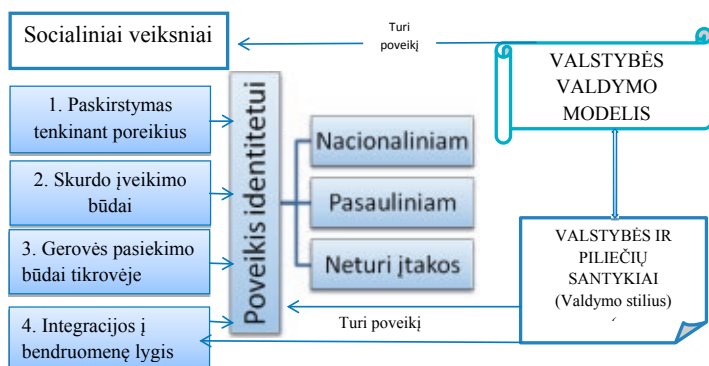
Trumpos apžvalgos pagrindu darome prielaidą, kad socialinės įtampos priežastimi neturėtų būti skirtingo didžio turtas, jeigu jis sukauptas laikantis socialiai teisingų bendrabūvio taisyklių. Socialines įtampą suponuoja tendencingi įstatymai ir kitos taisyklės, „asmenų skirstymas“ pagal subjektyvumo principą – tai žeidžia pilietinio identiteto jausmus. Vienas iš pilietinio nepaklusnumo teoretikų Henris Toreuas (*Henrisy Thoreau*) rašė, kad pilietinis nepaklusnumas prasideda nuo nepaklusimo neteisingiems įstatymams, ignoruojant mokesčius, smerkiant juos mokėti reikalaujančius valstybės tarnautojus. Tačiau autorius pažymi, kad pirmesnė yra moralinė, arba dorovinė, revoliucija, kuri suprantama kaip „kiekvieno žmogaus moralinis perversmas“. Kitaip sakant, asmens socialinio saugumo tvirtovė yra statoma viduje, sąmonėje. Pilietis savarankiškai nusprendžia, ar privalo paklusti vyriausybei. H. Toreuas skelbia kategorišką pilietinio nepaklusimo imperatyvą: „jeigu vyriausybė reikalauja, kad tu būtum neteisingas įrankis kito žmogaus atžvilgiu, sulaužyk įstatymą!“ (Henry, 1969).

Pilietiškas prieš verteiškumą

Reprezentatyvi apklausą atlikta 2013 balandžio 10-14 dienomis įgyvendinant LMT finansuojamą projektą SIN-12005 „Piliečių ir vartotojų socialinio-ekonominio teisingumo suvokimo formavimo gairės“. Pagal projektą įgyvendinančios komandos paruoštus klausimus tyrimą atliko visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras „Vilmorus“. Apklausta 1050 Lietuvos miestų ir rajonų gyventojų taikant daugiapakopę, tikimybinę atranką, t. y.

respondentų atranka parengta taip, kad kiekvienas Lietuvos gyventojas turėtų vienodą galimybę būti apklaustas. Atsakymai buvo matuojami nominaline skale ir penkių balų standartine Likerto skale. Siekiant didesnio tyrimo patikimumo, prieš tai buvo sudarytas pradinis klausimynas ir atliktas bandomasis tyrimas, kuriame dalyvavo 238 respondentai. Bandomojo tyrimo duomenų analizė buvo atlikta pritaikius daugiamatį skalių metodą, faktorinės ir vienfaktorinės dispersijos analizės ANOVA (*ANalysis Of VAriance*) metodus.

Organizuotoje apklausoje respondentams buvo pateikta 18 klausimų, orientuotų nagrinėti problemą visa tiriamos temos apimtimi (Rudzkienė et al., 2013). Šiame straipsnyje nagrinėjamai temai panaudoti keturių klausimų duomenys, padedantys atskleisti temą. Nagrinėtos literatūros ir kitų šaltinių pagrindu sudarytas teorinio tyrimo principinė schema (žr. 2 pav.).

2 pav. Tyrimo principinė schema

Tyrimo duomenų analizės pagrindu siekiama pateikti prielaidas, išvalgas, kurios paskatintų skaitytoją konceptualiai vertinti socialinio-ekonominio teisingumo, piliečių nesaugumo problemas, provokuojančias šalyje socialinę įtampą, nemažėjančius migracijos iš Lietuvos tempus. Keliama hipotezė, kad laisvoje, kultūringoje visuomenėje valstybės pagrindinis rūpestis – palaikyti bendrabūvio principus kuriais kuriama žmogaus vidinio saugumo tvirtovė. Kaip nekintamas dydis pateikiamas teisinės demokratinės valstybės valdymo modelis. Socialinių veiksnių analizė skirta vertinti valstybės ir piliečio santykiams, pateikti rekomendacijas, išvalgas dėl valdymo stiliaus tobulinimo (žr. 2 pav.).

Remiantis tuo, kad socialinis teisingumo sampratą žymia dalimi nulemia istorinis aspektas, siekiama atskleisti, kokį poveikį turi praeities tradici-

jos, kelis dešimtmečius jėga įgyvendintos poreikių filosofijos skelbiamos idėjos. Siekiama atsakyti į klausimą, kokios idėjos dominuoja šiandien. Būtent visuomenėje vyraujanti ideologija suformuoja individo vertybes ir požiūrį į skirstomąjį teisingumą. (Rudzkienė et al., 2013). Respondentų vertinimui pateiktas teiginys: „visuomenėje sukurtas gėrybes reikia perskirstyti taip, kad būtų patenkinti pagrindiniai poreikiai ne tik gerai uždirbančių, bet ir visų kitų žmonių“

Tyrimas atskleidė, kad visuomenėje išlieka ganėtinai didelė poreikių filosofijos įtaka. Mažiau negu kas trečias respondentas suabejojo tokio teiginio teisingumu. Detali analizė atskleidžia, kad šio teorijos šalininkais daugiausia yra vyresnės kartos piliečiai. Pavyzdžiai gimusieji iki 1947m. su tokiau reikalavimu sutinka 83,2 proc. apklaustųjų. Jaunoji karti kritiškiau vertina tokį teiginį, tačiau lygiavos ideologija išlieka šalyje gana stipri. Daugiau negu kas atras (59,5 proc.) pilietis, gimęs 1988-1997 m. laikotarpiu taip pat tokiam reikalavimui pritaria. Tyrime išskirtos grupė pagal išsilavinimą. Šiam teiginiui pritarė 78,8 proc. turintys aukštąjį išsilavinimą ir 70,0 proc. neturintys aukštojo išsilavinimo. Darytina prielaida, kad žmonės su aukštuoju išsilavinimo save laiko gerais specialistais ir mano turintys svarių nuopelnų (nusipelnę teisingumo ideologija) ir gyvena tikėjimu, kad turėtų gauti tai, kas savaime jiems priklauso. Rinkos santykiai yra sunkiai suderinami su tokio pobūdžio viešųjų gėrybių paskirstymo, perskirstymo praktika.

Kyla klausimas, kodėl Lietuvos piliečiai taip nenuosekliai reiškia savo nuomonę ir neišsprendžia dominuojant ideologija? Remiantis logika, galime daryti bent kelias prielaidas, pavyzdžiui, ne visiškai suprato apklausos teiginių prasmę; poreikių sampratą sieja su išaugusios bedarbystės problema ir pan. Tai reikalauja atskiro tyrimo. Mūsų nuomone, yra viena visiškai akivaizdi problema, kuri iškreipia viešųjų gėrybių paskirstymo teisingą, demokratinę tvarką. Į šį klausimą padeda atsakyti duomenys gauti atsakant į klausimą: kaip Lietuvos žmonės praturtėja

Beveik 72 proc. respondentų reiškia įsitikinimą, kad turtas įgyjamas nesilaikant pagrindinių socialinio teisingumo principų: nėra asmenų lygybės – jie skirstomi savavališkai, nuolat pažeidinėjama pusiausvyrą tarp konkuruojančių pretenzijų į visuomeninio gyvenimo pranašumus nepaisant teisės ir kitų taisyklių reikalavimų. Šią problemą nuolat kelia visų socialinių sluoksnių, politinių pažiūrų piliečiai. Socialinė įtampa kelia tai, kad politikai į rinkimus eina skelbdami kovos su įvairiomis korupcijos, verteiškumo apraiškomis lozungus (žinodami problemą), tačiau padėtis keičiasi labai nežymiai. Pavyzdžiui, aktyvus politikos veikėjas, MRU prof. Gintaras Aleknonis tiesiog pristato verteiško kapitalo kaupimo nebaigtinį sąrašą. Autorius šią

valdžios „neliečiamą“ problemą siūlo pristatyti pasauliui kaip Lietuvos identiteto požymį – įkurti korupcijos muziejų, kuriame <... reiktų pristatyti taip iki galo ir neišnaudotą Guggenheimo muziejaus ar Vilniaus metro projektų potencialą. Ekspozicijoje galėtų stovėti „Draugystės“ viešbučio maketas, būtų galima vaišintis „Alitos“ gėrimais ir pan. Išsamaus pristatymo prašytusi ir Europos kultūros sostinė, LEO, „FlyLAL“, sunku įsivaizduoti tokį muziejų be stovo su oranžiniais dviračiais...> Be abejonės, rašo autorius, muziejus turėtų būti interaktyvus. Pavyzdžiui, galėtų būti teismo salė, kur vyktų korumpuotų valdininkų teismų „hepeningai“. Atėję mokinukai gautų užduotį – atrasti skirtumą tarp dviejų plytelių, kurių viena naudota Valdovų rūmų statybai, o kita – paprastoms (Aleknonis, 2013). Keli korupcijos ir verteiškumo Lietuvoje pavyzdžiai atskleista, kad socialiniam teisingumui pavojų kelia ir teismo „aktyvizmas“, ir valstybės, savivaldybių politiką persikirstant pajamas ir turtą, elgesys valdant viešąsias gėrybes.

Respondentų požiūris į korupciją ir kitokį verteiškumą, į iškreiptus ir nekeičiamus valstybės ir piliečių santykius leidžia teigti apie šalyje esamą didelę socialinę įtampą. Visi sutaria, kad per pastarąjį dvidešimtmetį sukurta pakankamą teisinę sistema, pasikeitė socialinės vertybės, perimamos Vakarų demokratinės bendrabūvio tradicijos, tačiau valstybės valdymo stilius trukdo kurti gerovės valstybę.

Tai leidžia teigti, kad šalyje žema, visuomenės netenkinanti socialinė kokybė. Socialinę kokybę sudaro keturi pagrindiniai veiksniai, tai:

- 1) socialinis-ekonominis saugumas,
- 2) socialinis ryšys,
- 3) socialinė įtrauktis,
- 4) socialinė galia. (Social Quality, 2010)

R. Savičiūtė, išsamiai nagrinėjusi šiuos klausimus disertaciniame darbe „Sveikatos ir socialinių veiksnių sąsąjų tyrimas“, atskleidė šių veiksnių sąveiką bei atskirų aspektų lemiamą poveikį asmens gyvenime (Savičiūtė, 2013). Nepasitenkinimas, kaip rašo G. Aleknonis ir kiti mokslininkai, visuomenės veikėjai, reiškiasi masiniu bėgimu iš Lietuvos ir daugeliu kitų dalykų (Aleknonis, 2010). Galime daryti prielaidą, kad šie neigiami procesai yra išdava valstybės valdymo stiliaus. Piliečiai, nesugebėję integruotis, įsitvirtinti socialinėje-ekonominėje Lietuvos sistemoje, pasinaudoja Europos Sąjungoje įgyvendinamomis keturiomis laisvėmis, pasirenka lengviau pasiekiamus socialinius vaidmenis – orientuojasi į reikalavimus, keliamus „pasaulio piliečio“ arba „Europos piliečio“ identitetui rasti.

Išvados

Šaltinių analizė atskleidė, kad Lietuvoje sukurta socialinė kokybė piliečių netenkina. Socialinio teisingumo dimensijoje tai traktuojama kaip socialinė įtampa, kuri kyla dėl nuolatinio pilietiškumo ir vertiviškumo konflikto socialiniuose santykiuose. Susidariusi šalyje padėtis provokuoja socialinę įtampą, trukdo nacionaliniam identitetui rasti ir dažnai tai tampa migracijos iš Lietuvos priežastimi.

ES deklaruojama socialinė-ekonominė politika yra palanki tapti pasaulio arba Europos piliečiu. Kyla klausimas, kaip vertinti susidariusią padėtį, kai valdžiai rūpi šalies įvaizdis regioninėse struktūrose labiau negu savo piliečių problemos.

Taigi straipsnyje pateiktos įžvalgos, kuriomis siekiama paskatinti skaitytąją konceptualiai įvertinti socialinio-ekonominio neteisingumo, piliečių nesaugumo problemas, paskatinti tyrėjus daugiau dėmesio skirti socialinio identiteto problemų nagrinėjimui.

Pasiūlymai

Reprezentatyvios Lietuvos gyventojų apklausos „Visuomenės Gerovė“, atliktos 2013 m. balandžio 10–14 d., duomenų ir kitų šaltinių nagrinėjimas patvirtino socialinio teisingumo ir pilietinio identiteto formavimosi Lietuvoje problemoms. Siekiant gerinti šalies socialinę kokybę, siūlytume pirmiausia tobulinti valdžios institucijų veiklos modelį, keisti stilių.

Atskiros socialinės grupės skirtingai suvokia socialinį-ekonominį teisingumą, vertinant remiasi skirtingais kriterijais, todėl valstybės institucijos, kurdamos valdymo modelį, formuodamos veiklos stilių, nežiūrint partinės ideologijos, turi remtis istoriškai susiklosčiusiais humanizmo, bendražmogiškais principais.

Sociologinis tyrimo duomenų analizė atskleidė, kad viena iš pagrindinių socialinio neteisingumo problemų yra iškreiptas piliečio ir valstybės santykis. Todėl reikėtų atlikti išsamų tyrimą, išnagrinėti Lietuvos valstybinio valdymo modelį, institucijų veiklos stilių siekiant atskleisti vertiviškumo klestėjimo priežastis.

Literatūra

1. Aleknonis G. Valdovų rūmuose - korupcijos muziejų. Bernardinai.lt Interneto dienraštis: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-02-04-gintaras-aleknonis-valdovu-rumuose-korupcijos-muzieju/57391> Žiūrėta 2013 09 12
2. Aristotelis. Rinktiniai raštai. *Penkta knyga*. Vilnius: Mintis, 1990.
3. Aristotelis. Rinktiniai raštai. *Trečia knyga*. Vilnius: Mintis, 1990.
4. Ashford N. Laisvos visuomenės principai. Vilnius: Aidai, 2003.
5. Henry D. Thoreau. Civil Disobedience. // *Civil Disobedience: Theory and Practice*. New York: Pegasus, 1969, p. 35-37 (Citata iš straipsnio: Miniotaitė G. Teisingumas prieš teisėtumą: pilietinio nepaklusnumo teorija ir liberalizmo filosofija. Logos Nr. 57, 2009 sausis – kovas.)
6. Jamesas H. Kam reikalinga vieninga Europa. Verslo žinios 2013 03 19; James H. Das nächste Ende der Globalisierung. „Die Zeit“ 2009 Nr. 6. Straipsnį pavadinimu „Ar globalizacija tikrai neišvengiama“ pristato Verslo žinios 2009 02 08 ir kt.
7. Kėrytė Ž. *Pilietiškumo konstravimas globalumo kontekste: NVO vaidmens kaita Lietuvoje*. Kultūra ir visuomenė. Socialinių tyrimų žurnalas. 2010 Nr.1 (2).
8. Kubilius A. *Konservatorių požiūris į vertybes politikoje*. Vertybės ir politika. Tarptautinės konferencijos medžiaga. (Knygos sudarytoja ir redaktorė – dr. Laima Andrikienė). Vilnius: BĮ UAB „Baltijos koija“. 2007.
9. Makaraitytė I. *Lietuvos viešojo erdvė: skambesys ir tuštuma*. Vertybės ir politika. Tarptautinės konferencijos medžiaga. (Knygos sudarytoja ir redaktorė – dr. Laima Andrikienė). Vilnius: BĮ UAB „Baltijos koija“. 2007.
10. Nozick R. *Anarchy, State and Utopia*, Oxford: Blackwell, 1974, chapter 7.
11. Rawls J. B. A Theory of Justice. Ištrauka lietuviškos antologijos: Rolsas Dž. *Teisingumas kaip nešališkumas*. Gėrio kontūrai. Vilnius: Mintis, 1989.
12. Rudzkienė V., Černikovaite M. Socialinio teisingumo suvokimas: piliečių ir vartotojų vertybiniai skirtumai. Socialinių mokslų studijos. 2013, 5 (3).
13. Sowell T. *The Quest for Cosmic Justice*, New York: Free Press, 1999.
14. TVF: euro įvedimas Lietuvai – naudingas. Vilniaus diena. 2013-09-23. <http://kauno.diena.lt/naujienos/verslas/ekonomika/tvf-euro-ivedimas-lietuvai-naudingas-414911#ixzz2ft10tbBU>
15. Воробьева Л. В. Социальные функции бизнес как объект изучения в области бизнес-образования. Актуальные проблемы бизнес-

образования. Материалы XII международной научно-практической конференции. 18-19 апреля 2013.

16. Лауринавичюс А. *Организационно управленческие предпосылки развития международного экономического сотрудничества*. Актуальные проблемы бизнес-образования. Материалы XII международной научно-практической конференции. 18-19 апреля 2013.

CITIZENSHIP AND MATERIALISM CONFLICT: DIMENSION OF SOCIAL JUSTICE

Alfonsas Laurinavičius

Summary

The article aims to reveal one of the aspects of social justice dimension: how socio- economic tensions impact citizenship. Social Justice examines the concept of social sustainability goals in the context of resource allocation and welfare aspects. Hypothesis is proposed: the decisions leading to social cohesion, becomes a „resource „ and provoking the conflict.

Lithuanian representative survey conducted by Vilmarus, 2013 . April 10-14, revealed that the distort of economic relationships exists where are the major social, economic tensions in the country. The problem is that there is no clear demarcation between economic relations, socially equitable distribution and materialism . Created favorable conditions for the emergence of social oasis in which corruption exercise „ appropriate in the circumstances „ and other similar principles . The assumption is that it non-existent social justice prevents the formation of Lithuanian social identity in social performance concept.

Author came to conclusion that the failure to self- identify a specific community (society) can have different forms of expression , from domestication of social support for the user ,s role to reach a foothold in the labor market in other countries . At the same time it changes the traditional spirit and patriotism, concept and other values. Seen in perspective , it is assumed that the economic globalization , the global economy has opened up a wide choice of options: today is not what I belong to , but what I could become. On the other hand , it is quite difficult challenge for the individual, communities and civil society in general .

Keywords: social justice, social identity , social quality of citizenship materialism .

Article prepared by the LMT project funded by SIN- 12005 „Citizens and consumers of socio- economic justice perception making guidelines .

Alfonsas LAURINAVIČIUS. Mykolo Romerio universiteto Ekonomikos ir finansų valdymo fakulteto Ekonomikos ir verslo instituto profesorius, socialinių mokslų daktaras. El. paštas: alfonsas.laurinavicius@gmail.com.

Alfonsas LAURINAVIČIUS. Doctor of Social Sciences, Full Professor at the Insitute of Economics and Bussiness, Faculty of Economics and Finance Management, Mykolas Romeris University. E-mail: alfonsas.laurinavicius@gmail.com.

SOCIALINIŲ INOVACIJŲ BŪTINYBĖ VAIKO TEISIŲ ĮGYVENDINIME

Dalija Snieškienė

Vytauto Didžiojo universitetas, d.snieskiene@sgi.vdu.lt

Santrauka

Tikslas–atskleisti kai kuriuos vaiko teisių įgyvendinimo diskursus Lietuvoje ir pagrįsti socialinių inovacijų būtinybę vaiko teisių įgyvendinimui.

Forma/ metodologija/ požiūris – straipsnio turinys remiasi informacija gauta analizuojant politikos dokumentus, valstybės institucijų ataskaitas apie vaiko teisių įgyvendinimo ir vaiko gerovės kūrimo procesus. Tikslu pasiekti-mui naudojamas kritinio diskurso analizės metodas.

Rezultatai –Lietuvos respublikos teisiniuose dokumentuose, kurie turėtų detalizuoti Vaiko teisių konvencijos įgyvendinimą, dominuoja vaiko teisėms prieštaraujantys diskursai, įtvirtinantys žmogaus ir vaiko teisių pažeidimus ir sovietinės, prievartinės ir totalitarinės sistemos tęstinumą.

Tyrimo ribotumas/reikšmingumas – šis bendrosios apžvalgos tyrimas aptaria tik kai kuriuos, dėmesio inovacijoms reikalaujančių sričių aspektus ir nepagrįstas ilgalaikiais jau esamų inovacijų bei esamų programų efektyvumo stebėjimais.

Praktinis reikšmingumas – remiantis šio tyrimo rezultatais, galima pamatyti vaiko teisių įgyvendinimo posovietiniame kontekste aktualijas, kurios reikalauja esminių socialinių inovacijų ir jomis remiantis galima planuoti inovacijų programų pakeitimus, bei koreguoti socialinių inovacijų vaiko teisių įgyvendinimui politiką.

Originalumas/vertė – straipsnis originalus, nes remiasi nauju požiūriu apie vaiko teisių įgyvendinimą, pagrįstas tyrimu, autorės patirtimi ir stebėjimais socialinių darbuotojų mokymo žmogaus teisių, socialinės politikos ir darnios žmogaus socialinės raidos temose, bei aktyviu dalyvavimu socialinės politikos bei paslaugų kūrime vaikų teisių ir šeimos gerovės srityje.

Raktiniai žodžiai: socialinė inovacija, vaiko teisės, tėvų valdžia, globa, vaiko gerovė

Įvadas

Vaiko teisių konvencijos pasirašymas, ratifikavimas ir įgyvendinimas Lietuvoje sutapo su intensyvia visuomenės kaita ir yra viena tarp daugybės įvairiausių inovacijų: politinių, ekonominių, karinių, socialinių ir technologinių. Šios konvencijos ratifikavimo data ne daug atsiliko nuo kitų Europos sąjungos gerovės valstybių, arba Pabaltijo valstybių. Tačiau tarptautiniai palyginamieji tyrimai rodo, kad Lietuvoje šios konvencijos įgyvendinimas praktikoje labai sunkiai skinasi kelią. Lyginant kitų Europos šalių gerovės valstybių raidos patirtį galima pastebėti, kad vaiko ir šeimos gerovės užtikrinimas buvo ir yra vienas iš pagrindinių valstybės socialinių tikslų. (Esping- Andersen, 1998, Neubeck, 2006).

Lietuvoje revoliuciniai politiniai, ekonominiai ir socialiniai pokyčiai stipriai pažeidė šeimos ir visuomenės gyvenimo pusiausvyrą: išaugo skryybų, paliktų ir neprižiūrimų vaikų skaičius, dauguma tų vaikų nuo gimimo užauga institucijose, sunyko vaikų dalis populiacijoje, pirmaujame emigracijos ir savižudybių statistikoje, žemiau skurdo ribos gyvena 33,4%, po socialinių išmokų – 24, 3%, o ypač sunkiame skurde – 15, 9 % vaikų (European social statistics, 2013). Kaita labai sparti, tačiau, kaip teigiama “kuo greičiau viskas keičiasi, tuo labiau išlieka tas pats” (Zeigler, 1993 p. 287). Naujų, geriau atitinkančių vaiko, šeimos poreikius ir vaiko teises, bei reikalaujančių naujų darbo metodų programų, siekiant prevencinių tikslų, didžiulis trūkumas. Lėšos švaistomos vaikus žalojančioms programoms (Puras, 2011). Vis labiau neužtikrinamos žmogaus teisės, ypač socialinės ir ekonominės teisės (Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje (2011 ir 2013) suaugusių ir dirbančiųjų asmenų grupėms. Vaiko teisių, kaip tik vienos išskirtinės grupės teisių užtikrinimas susiduria su daugybe prieštaravimų. Todėl šiame straipsnyje bus bandoma pagrįsti socialinių inovacijų svarbą vaiko teisių įgyvendinime.

Teorinis pagrindimas.

„Socialinės inovacijos yra naujos idėjos, produktai, paslaugos ir modeliai, kurie tuo pat metu patenkina socialinius poreikius (efektyviau nei esamos alternatyvos) ir kuria naujus socialinius santykius ar bendradarbiavimą. Šie sprendimai yra socialūs kartu tiek savo siekiais, tiek priemonėmis“ (vert. aut.) (Murray, Calulier-Grice and Mulgan (2010). Socialinės inovacijos gali būti vyriausybėje, valstybiniame, privačiame, pelno siekiančiame ir nesiekiančiame sektoriuose arba tarp šių sektorių. Bet kuri socialinė inovacija susideda iš trijų svarbiausių dalių: vykdančių žmonių – inovatorių, inovaci-

jos aplinkos, konteksto ir ir pačios inovacijos esmės (Jurkuvienė, Snieškienė, 2008) Novatorių turime, nes rengiami nauji (socialiniai darbuotojai, teisininkai, viešo administravimo ir t.t) specialistai. Prigijusios inovacijos šioje srityje yra vaiko globėjų paieškos, mokymo, savitarpio pagalbos modeliai; socialiniai darbuotojai, skirti dirbti su socialinės rizikos šeimomis ir kt.. Tačiau jos yra ryškiai nepakankamos šiame lauke. Daugiau vilčių galima dėti į naujai priimtą Vaiko gerovės 2013 – 2018 m. programą, kur praplečiami paslaugų įvairovės ir aprėpties kriterijai. (Nutarimas dėl Vaiko gerovės 2013-2018 metų programos). Tyrimai, analizuojantys vaiko teisių situaciją Lietuvoje, dažnai atskleidžia gana plačios apimties vaiko teisių pažeidimus (Puras, 2011, Vaiko teisių padėtis Lietuvos stacionariose globos ir ugdymo įstaigose, 2005; Teisinė vaiko apsauga nuo smurto: situacijos įvertinimas, 2011). Inovacijos aplinką tyrinėjantys sociologai kalba apie pilietinės visuomenės trūkumą, nebrandumą (Žiliukaitė, et. al. 2006), o P. Sztompka (1993) apie posovietinę visuomenę teigia, kad kasdienybės praktikoje, kur pasireiškia ryškus neatitikimas tarp deklaruojamų vertybių ir realaus elgesio arba vadinamas „parazitinis inovatyvumas“, lydimas teisinio nihilizmo praktikos. (p. 247). Viso to pasekmė-vaiko teisės daugiau egzistuoja popieriuje, nei gyvenime. Vaiko teisės yra kaip idėja ir naujai ateinanti realybė, kurią labai sunkiai priima esantis socialinis kontekstas. Taigi reiktų inovacijų, keičiančių aplinką, kurioje JT Vaiko teisių konvencijoje įtvirtintos vertybės galėtų tarpti.

Tyrimo metodologija. Remiamasi kritine diskurso analize, kuri apima teisės dokumentų tyrimų ataskaitų ir konkrečios kasdienės praktikos lyginimą. Socialinio konstravimo požiūriu, visos socialinės politikos, programos ar gairės, įstatymai, metodologijos, o taip pat socialinės problemos, socialinės inovacijos ir žmogaus teisės yra socialiniai konstruktai, todėl socialinis konstrukcionizmas visuomet yra skėtinis terminas apimantis naujų teorijų kūrimą apie visuomenę ir kultūrą. Diskurso analizė yra vienas iš konstrukcionistinių požiūrių, besiremiantis trimis prielaidomis: kritiniu požiūriu į jau esamas žinias; istoriniu ir kultūriniu specifiškumu ir sąryšiu tarp žinių ir socialinių procesų. Vieno iš šios metodologijos pagrindėjų Fairclough'o manymu „centrinis interesas kritinėje diskurso analizėje yra pokyčių tyrinėjimas, nes prasmės yra pagrįstos kitų tekstais ir konkreti kalba keičia individualių žmonių diskursus bei socialinį ir kultūrinį pasaulį“ (Jorgensen, M., Phillips, L. 2002, p. 7). Žmonės yra kalbos kūrėjai ir vergai (Barthes, 1982), todėl nors diskursas yra sudaromas, tačiau dialektiniais ryšiais susijęs su jau įtvirtintais diskursais, kurie daro įtaką mūsų praktikoms. Praktikos yra konkrečios ir susijusios su kontekstu, bet taip pat institucionalizuotos, socialiai įtvirtintos. Diskursas yra galimybių sumažinimas, nes atlieka ideologijų funkciją, t. y. sukuria ne-

lygiaverčius galios santykius tarp įvairių socialinių grupių, suprantamus kaip ideologiniai efektai, ir kaip teigia Foulcault, pati ideologijos sąvoka reiškia vienų socialinių grupių pajungimą kitoms. Todėl kalba turi būti empiriškai analizuojama savo socialiniame kontekste. Kritinė diskurso analizė reiškia kritinį tyrimą, tai yra nukreiptą į socialinius pokyčius, dažniausiai palaikant prispaustųjų grupių interesus. (Jorgensen, Phillips, 2002 p. 60- 64)

Kritinė diskurso analizė gali būti pavaizduota schema (1 pav.), kuri parodo, kad bet kuris tekstas arba kalba ir jos prasmės kūrimas gali būti suprantamas analizuojant diskursyvos praktikos procesus, t. y. tam tikro teksto ar kalbos kūrimo ir jos vartojimo procesus. Pati kalba jau yra socialinė praktika, kuri taip pat kuria socialines praktikas dažnai atskleidžiančias galios santykius.

Tyrimė analizuojama tekstų kalba kaip tam tikra socialinė praktika, naudojama vaiko ir šeimos gerovę apimančiame politiniame, socialiniame lauke. Čia nagrinėjama įstatyminė ir politinių biurokratinių institucijų vartojama kalba ir jos ryšys su konkrečiu vaiko teisių įgyvendinimu.

Tyrimo klausimai: kokie diskursai dominuoja pagrindiniuose Lietuvos respublikos įstatymuose, kurie reglamentuoja vaiko teisių įgyvendinimą? Kaip dabartinės teisinės kalbos prasmės atitinka aukštus VTK idealus? Teisinis diskursas padeda ar stabdo vaikų, kaip piliečių gerovės užtikrinimą? Kaip vaiko teisės, vaiko globa ir jo bei jo šeimos gerovės sukūrimas susiję?

Analizės vienetai: Terminai, kurie naudojami teisės aktuose, prieštaraujantys Vaiko teisių konvencijos terminų turiniui. Ataskaitos, rezultatai, išgirsta, dažnai vartojama kalba, atspindinti praktikas;

Rezultatai

Piliečių neraštingumas Žmogaus teisių ir laisvių srityje yra dominuojantis mūsų šalyje, nors Lietuva per šį savarankiškos valstybės gyvavimo periodą ratifikavo daugumą tarptautinių, žmogaus ir žmogaus vaiko gerove ir teisėmis susijusių dokumentų. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba vadovaujasi 6 konvencijomis, iš kurių viena yra Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija (1995), LR civiliniu kodeksu ir LR Civilinio proceso kodeksais, 10 įstatymų, kurių vienas – Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, 12 nutarimų ir dar kitais teisiniais dokumentais (Teisės aktai, 2013) Pagal LR Konstituciją, visi tarptautiniai ratifikuoti dokumentai Lietuvoje turi įstatymo galią. (LR Konstitucija, 1992)

Valdžios ir globos diskursų konfliktas

Analizuojant LR įstatymų, reglamentuojančių vaiko teises kalbą, galima pastebėti, kad čia konkuruoja du diskursai: **valdžios ir globos**.

Valdžios diskursas: Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso 11 skyriaus, 1 skirsnis teigia apie tėvų valdžią vaikams: „3.155 straipsnis. **Tėvų valdžios turinys:** 1. Vaikai iki pilnametystės ar emancipacijos yra tėvų prižiūrimi. 2. Tėvai turi teisę ir pareigą dorai auklėti ir prižiūrėti savo vaikus, rūpintis jų sveikata, išlaikyti juos, atsižvelgdami į jų fizinę ir protinę būklę sudaryti palankias sąlygas visapusiškai ir harmoningai vystytis, kad vaikas būtų parengtas savarankiškam gyvenimui visuomenėje.“ Lietuvių kalboje „valdžia“ - teisė ir galia pajungti savo valiai; politinis viešpatavimas (Dabartinės lietuvių klb. žodynas, 1972, p. 913). Kasdieninėje praktikoje tokios valdžios išraiška paplitęs smurtas prieš vaikus. Daugėja informacijos apie psichologinį ir fizinį smurtą šeimoje (Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos 2012 metų veiklos ataskaita). LR Seime nepriimama teisinė nuostata draudžianti mušti vaikus, diskusijose net dauguma socialinio darbo magistrantų ir pedagogų pritaria vaikų mušimui. Šiame straipsnyje įtvirtinama ir visuomenės nuostata apie **vaiko vertę**. Teiginiu „*vaikas būtų parengtas savarankiškam gyvenimui visuomenėje*“ leidžiama aiškiai suprasti, kad vaikas turi tapti savarankišku, bet jei to neleidžia padaryti vaiko prigimtis ar liga, tuomet peršasi nuostata, kad pirmiausiai blogi tėvai ir blogas vaikas. Gal todėl tiek daug vaikų su negalėmis paliekami institucinei globai arba tėvai raginami specialistų jo atsisakyti ir palikti institucijose? Kita vertus tai prieštarauja žmogaus orumo sampratai.

Suteikdama valstybė tėvams valdžią, kartu įpareigoja „užtikrinti“ vaiko teises. CK 3.163 straipsnis. Vaikų teisių užtikrinimas „Nepilnamečių vaikų teisių įgyvendinimą užtikrina tėvai. Vaikų, kurie yra likę be tėvų globos, teises užtikrina globėjas (rūpintojas), šios knygos nustatyta tvarka“. Keista, kad ir globėjas turi užtikrinti teises, nors jam valdžia nesuteikiama.

Globos diskursas. To paties kodekso CK 3.238 straipsnis apibrėžia globą „Globa yra nustatoma siekiant įgyvendinti, apsaugoti ir apginti neveiksnaus fizinio asmens teises ir interesus. Asmens globa apima ir jo turto globą, tačiau prireikus turtui valdyti ir tvarkyti gali būti paskirtas turto administratorius“, o CK 3.243 straipsnis: Globėjo ir rūpintojo pareigų atlikimas teigia: „1. Globėjas, kuris yra globotinio tėvas, motina ar kitas artimasis giminaitis, pareigas atlieka neatlygintinai....“. Taigi čia pripažįstama, kad tėvai taip pat yra vaiko globėjai, tačiau, kodėl visuomet kai kalbama apie globą ir globėjus, pvz. Valstybės vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas 25 straipsnis.

Globa ir rūpyba: 1. „Vaikui, likusiam be tėvų ar jų priežiūros, įstatymų nustatyta tvarka steigama globa (rūpyba)“, kalbama tik apie svetimus asmenis arba institucijas arba kodėl straipsniuose apie tėvus neminima, kad jie visų pirma globoja ir rūpinasi savo vaikais, kaip tai teigiama visuose Vaiko teisių konvencijos straipsniuose (JT Vaiko teisių konvencija, 1995.) Visą laiką Civiliniame kodekse buvo priimta tarybiniais laikais naudota samprata, kad globa, tai yra vaiko, kuris neteko savo tėvų globos auklėjimas ir priežiūra. Labai aiškiai daroma skirtis, norint pabrėžti, kad ankstesni tėvai buvo negerai, o dabar valstybė surado geresnę aplinką vaikui. „Globa, nepilnamečių vaikų ir neveiksnių piliečių asmeninių ir turtinių teisių ir interesų apsaugos forma. Globėjais gali būti piliečiai sulaukę 18 m. amžiaus (Lietuviškoji tarybinė enciklopedija, 1978, p. 913).

Kyla klausimas, ką gali reikšti tokie prieštaravimai tame pačiame teisiame dokumente, ir kodėl, praėjus net 18 metų nuo JT Vaiko teisių konvencijos ratifikavimo LR civilinis kodeksas nesuderintas su Konvencijos nuostatomis, kur aiškiai sakoma, kad vaiko teises užtikrinti turi valstybės dalyvės, o ne tik vaiko tėvai ar globėjai (Vaiko teisių konvencija, 2 str.). Šioje konvencijoje aiškiai sakoma, kad valstybės „teikia tėvams ir teisėtiems globėjams paramą, reikalingą vaikų auklėjimo pareigų įgyvendinimui ir užtikrina institucijų, infrastruktūros ir paslaugų vaikų globai vystymą“ (Vaiko teisių konvencija, 18 str) (*vert. Aut., nes oficialus lietuviškas vertimas šioje vietoje yra ne tikslus*).

Lietuvoje iki sovietinės okupacijos, kaip ir kitų Vakarų Europos valstybių kalbose, vyrauja kita vaiko globos samprata: „Vaikų globa (yra) kūdikių bei vaikų visapusiška apsauga. Plačiąja prasme į v. g. sąvoką įeina jų išlaikymas, auginimas, jų sveikatos apsauga, auklėjimas, apsauga nuo išnaudojimo bei sunkaus darbo, jų turto interesų apsauga ir kitų jiems tinkamai fiziškai ir dvasiškai išaugti sąlygų sudarymas bei palaikymas...“ (Lietuvių enciklopedija, 1956, p. 459). Tokia samprata remiasi ir Vaiko teisių konvencija, numatydama tėvų ir visos valstybės atsakomybę už vaiko globą ir teisių užtikrinimą.

LR Civiliniame Kodekse „globos“ ir „tėvų valdžios“ turinys yra beveik tas pats. Toks konfliktas tarp valdžios pasidalinimo ir globos atsakomybių prisiėmimo leidžia valstybei praktikoje neprisiimti atsakomybės už visokeriopą pagalbą sukuriant paramą, infrastruktūrą, paslaugas ir institucijas tėvams ir globėjų šeimoms, atliekant vaiko globos funkcijas. Todėl, valstybė, kaip tarybinė globėja iki šiol išplėtė ir tebeišlaiko brangiausią ir vaiko teises pažeidžiančią institucinę globą. Kita vertus, globėjai yra „kitokių“ reikalavimų akiratyje, nes jie turi globoti, o ne rodyti valdžią (prižiūrėti). Čia jiems valdžią rodo valstybinės institucijos, kurios dažniausiai tik kontroliuoja, o ne padeda.

Socialiniams darbuotojams dažniau akcentuojamos priežiūros, o ne pagalbos funkcijos.

Kitas su tuo susijęs terminas Civiliniame Kodekse – „tėvų valdžios apribojimas“ – kai valdžią perima valstybė per savo įpareigotus asmenis, nusprendama viską apie vaiką ir jo ateitį, nes čia tėvai jau neturi jokios įtakos. Taip pat teisės aktuose paplitusios tokios sąvokos, kaip vaiko „grąžinimas“ tėvams, lyg vaikas būtų daiktas. Bet ar tokius santykius numato Vaiko teisių konvencija? Tarptautinėje teisėje naudojama kita sąvoka – vaiko ir šeimos sujungimo (*angl. reunification*), kur svarbu vaiko, globėjų ir vaiko šeimos santykiai ir poreikiai. Kadangi LR Civilinis kodeksas yra vienas iš pagrindinių įstatymų, reglamentuojančių šeimų su vaikas gyvenimą, kituose įstatymuose perkeliamos tos pačios nuostatos ir tie patys terminai.

Šiame kontekste išryškėja vaiko ir šeimos diskriminacija, kaip dar viena iš galios ir valdžios rodymo formų šeimoms, kurioms trūksta išteklių, gebėjimų, galimybių ar tiesiog paslaugų pakankamai gerai atlikti vaikų globos funkcijas, pasireiškianti „etikečių prikabinimu“ šioms šeimoms. Visiems žinomas pavadinimas „socialinės rizikos šeima“ ir „socialinės rizikos vaikas“. Valstybė, šią sąvoką įteisino Socialinių paslaugų įstatyme (2006), Valstybinėje šeimos politikos koncepcijoje (2008). Socialinės rizikos šeima ir socialinės rizikos vaikas pirmiausiai reiškia, kad jie kelia riziką aplinkiniams gyventojams, nes rizika – galimas pavojus (Dabartinis lietuvių kalbos žodynas, p. 670). Tam, kad apsaugoti visuomenę nuo tokių šeimų ir vaikų, paskiriami socialiniai darbuotojai, kurie turi atlikti priežiūros funkciją, ir kontroliuoti šiuos vaikus ir šeimas. Susidaro situacija, kai stengiantis padėti vaikams ir šeimoms, dėl lėšų paskirstymo prioritetų ir dominuojančių požiūrių, labai sugriežtinus paslaugų ir paramos gavimo kriterijus, paslaugos ir programos tampa diskriminuojančiomis, sukuriančiomis vaikams ir šeimoms stigmą.

Išskiriant ir diskriminuojant vaikus ir šeimas, pagal jų nepatenkintus poreikius, valdžios ir galios santykis įtvirtinamas dar stipriau. Sukuriamos atskiros paslaugos vaikams ir „socialinės rizikos vaikams“ Vaikų dienos centruose, kuriuose skiriama parama iš valstybės, paslaugos teikiamos tik „socialinės rizikos“ šeimų vaikams. Nors dienos priežiūros, užimtumo ir kitokių paslaugų reikia (ir jų labai trūksta) ir visų šeimų vaikams, bet programa skiriama tik šiems. Pasiremiant teisės dokumentais, kurie turi įtvirtinti ir ginti žmogaus ir vaiko teises, valstybėje jie kartais naudojami vaikų ir jų šeimų diskriminavimui ir socialinei atskirčiai sukurti.

Vaiko teisių apsaugos ir vaiko gerovės diskursų santykis

Asmeninė patirtis ir publikacijų apžvalga rodo, kad į Lietuvą pirma atkeliavo vaiko teisių diskursas, nei vaiko gerovės diskursas. Kadangi vaiko teisių diskursas atkeliavo 1992 m. advokataujant ir remiant NVO „Gelbėkit vaikus“ (kurios centras yra vienoje iš aukščiausios gerovės valstybių, Švedijoje), tai buvo stengiamasi atkreipti dėmesį į vaiko apsaugos (nuo seksualinio ir kitokio išnaudojimo ar prievartos) klausimus, „vaiko apsaugos“ terminas, perkeltas į „teisių apsaugos“ iki šiol dominuoja vaiko teisių apsaugos sampratoje.

LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme (2006), kuris pirmą kartą buvo priimtas 1996 m., plačiau ar siauriau aptariamoms dauguma JT Vaiko teisių konvencijos straipsnių, išskyrus jų propagavimą, bet čia svarbiausia, kad akcentuojama teisių apsauga, bet ne jų įgyvendinimas praktikoje. Todėl suformuojamos Vaiko teisių apsaugos tarnybos, kurios nenusiteikusios niekam teikti paslaugų (tas akivaizdžiai paaikškėjo 2012 m., keičiant jų darbo koncepciją) ir nepasiruošusios, nepasirengusios ir neaprupintos apsaugoti vaiką, nepažeidžiant pagrindinių žmogaus teisių, bendrauti su vaikų tėvais ir globėjais bei pačiais vaikais. Jos „saugo teises“, bet ne tiek vaikus, jų interesus. Jos nepropaguoja, nešviečia visuomenės apie vaiko teises, jos retai kelia reikalavimus kitoms valstybės institucijoms vaikų aprūpinimo ir apsaugos klausimus. Tuomet iškyla klausimas, tai, kas gi rūpinasi vaikais ir jų gerove valstybėje. Atsakymas galėtų būti toks: tėvai ir globėjai, nes jie už viską atsakingi. Bet tame pačiame įstatyme parašyta, jog „Vaiko teisę į gyvenimo sąlygas, būtinas jo fiziniam, protiniam, dvasiniam, doroviniam vystymuisi, užtikrina tėvai, kiti teisėti vaiko atstovai, valstybės ir vietos savivaldos institucijos“ (11 str.). Tad lieka neaišku kaip saugomos teisės, kai vaikai gyvena ypač dideliame skurde, nes skurdas yra pats kompleksiausias vaiko teisių pažeidimas, paliekantis ilgalaikes pasekmes vaiko raidoje (Ozkan, Purutcuoglu, Hablemitoglu, 2010). Tokių vaikų Lietuvoje turime apie šeštadalį, o žemiau skurdo ribos, po visos suteiktos valstybės paramos gyvena penktadalį vaikų (European social statistics, 2013). Vaiko teisių apsaugos priežiūrą Lietuvoje vykdo LR Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus institucija. Bet ar ši institucija prižiūri valstybės institucijas, tokias kaip Seimas, Vyriausybė, savivaldybės ir t. t., kaip jos paskirsto biudžetą, kad būtų užtikrinamos ir apsaugotos vaiko teisės?

Vaiko gerovės diskursas

Išvystytos socialinės gerovės valstybėse, kokios yra ir buvo senosios Europos šalys, Vaiko teisių konvencijos priėmimas ir įgyvendinimas, iš tikrųjų, pastiprino dėmesį į vaiko apsaugą, nediskriminavimą ir dalyvavimą, nes vaiko aprūpinimo ir apsaugos nuo skurdo klausimai šiose šalyse buvo išspręsti ir dabar stengiamasi visų pirmiausia išlaikyti vaikų aprūpinimo sritį. Tose šalyse vaiko teisių diskursas įsiliejo į vaiko ir šeimos gerovės, kaip socialinės gerovės dalies diskursą. Socialinės gerovės samprata literatūroje apibūdinama gana įvairiai, bet kai kurie apibūdinimai čia gali būti reikšmingi. Vienas jų sako, kad socialinė gerovė yra „nacionalinė programų, pašalpų ir paslaugų sistema, kuri padeda žmonėms patenkinti socialinius, ekonominius, išsilavinimo ir sveikatos poreikius, kurie yra svarbiausi visuomenei“ (Barker, 2003, p. 408, cit. Iš Kirst-Ashman (2010). Kitas apibrėžimas sako: „Tai viena iš padorios visuomenės idėjų, kuri sukuria galimybes darbui ir žmogiškajam prasmingumui, suteikia prideramą saugumą nuo skurdo ir prievartos, skatina sąžiningumą ir įvertinimą pagal individo nuopelnus, yra ekonomiškai produktyvi ir stabili“ (Reid, 1995 p.2206, cit. iš Kirst – Ashman, 2010).

Lietuvoje vaiko gerovės – kaip nepriklausomai nuo tėvų statuso ir socialinės padėties aprūpinimo (vaiko vystymosi poreikių patenkinimo) klausimas yra kol kas sunkiai suprantamas kaip viena iš svarbiausių, prevenciškai veikiančių vaiko teisių įgyvendinimo priemonių, turinčių ilgalaikį efektą. Valstybės vaiko gerovės politikos koncepcija (2003) buvo pirmasis teisinis dokumentas, kuriame pradėta kalbėti apie vaiko gerovę, kur akcentuojama prevenciniai vaiko apsaugos ir jo teisių įgyvendinimo mechanizmai. (Nutarimas dėl vaiko gerovės valstybės politikos koncepcijos patvirtinimo, 2003). Praėjus 10 m. nuo šio dokumento priėmimo niekas neatliko jo įgyvendinimo analizės, kaip ir niekas iki šiol netiria patirto vaikystėje skurdo, diskriminacijos, atskirties ir kitų vaiko, kaip žmogaus teisių pažeidimų ilgalaikių pasekmių vaiko ir žmogaus gyvenimui.

Priešingai – Lietuvoje ištikus ekonominei krizei, pirmiausiai aprūpinimo parama buvo nuimta nuo vaikų ir šeimų auginančių vaikus: panaikintos kategorinės išmokos, sumažinta parama vaikams, panaikintas nemokamas maitinimas daugeliui vaikų grupių, globojamiems vaikams panaikinti „kišenpinigiai ir t. t. (Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos veiklos ataskaita, 2011). Vyriausybei paskelbus 2011 m., kad krizė įveikta, pirmiausiai buvo atstatytos sumažintos pensijos dirbantiems pensininkams, (nes jie turėjo balsuoti ateinančiuose rinkimuose), toliau atstatomos didžiausias pajamas gaunantioms valstybės tarnautojų grupėms: teisėjams ir kt. Šiuo metu planuojama pasi-

didinti atlyginimus Seimo nariams, bet vaikai ir šeimos auginančios vaikus tebėra pamiršti: vaikai nebusuoja, o Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus institucija tyli. Vaikai dar turės palaukti, nes jie neorganizuoti ir nesikreipė į teismą, o šis į Konstitucinį teismą, kad pažeisdami įstatymus, juos *neteisėtai labiausiai nuskriaudė*. Stebint, kaip įgyvendinamas Vaiko teisių konvencijos principas „visa, kas geriausia – vaikams“, galima matyti, kad Lietuvoje jis veikia priešingai: didžiausio ekonominio augimo metais – rezultatai vaikus pasiekia paskiausiai.

Vaiko teisių apsaugos diskurso konstravime ir įgyvendinime dominuoja beveik viena profesinė grupė – teisinį išsilavinimą turintys asmenys ir jų organizacijos. Pilietinė visuomenė, bei profesionalios ekspertų grupės įstatymų kūrime mažai pageidaujamos, nes labai dažnai jos atneša kitokį sudėtingesnį arba kritinį dominuojančių diskursų supratimą. Patirtis rodo, kad ir kokiais argumentais būtų grindžiami labiau vaiko teises atliepiantys požiūriai, valstybės biurokratiniai filtrai, tai labai sėkmingai išvalo ir toliau tęsia dominuojančius diskursus ir praktikas.

Analizuojant vaiko teisių ir vaiko gerovės diskursų santykį susidaro įspūdis, kad vaiko teisių diskursas daugiau naudojamas silpnėsių kontrolei, o vaiko ir bendrai socialinės gerovės diskursas politinėms manipuliacijoms, bet ne Vaiko teisių idealams įgyvendinti ir įtvirtinti.

Lietuvoje susidarė aplinka, kuri leido formuluoti straipsnio tikslą, nes Lietuvos Inovacijų strategijoje 2010 – 2020, socialinėms inovacijoms dėmesys visai neskiriamas (Nutarimas dėl Lietuvos inovacijų 2010 – 2020 metų strategijos). Visa strategija akcentuoja tik tokias inovacijas, kurios tiesiogiai nukreiptos į ekonominio augimo skatinimą. Tačiau, kaip teigiama darnios žmogaus socialinės raidos paradigmoje (Human Development Report, 1990; Sen, 1999) ekonominis augimas yra ne tikslas, o tik priemonė žmogaus socialinei raidai, ir gali būti žalojantis, jeigu nemažina skurdo ir nepadaeda įgyvendinti žmogaus teisių.

Tik keleto diskursų kritinė analizė akivaizdžiai parodo, kad Vaiko teisių įgyvendinimui ypatingai reikia inovacijų, pirmiausiai keičiančių diskursus teisiniuose dokumentuose, kurie toliau kontroliuoja žmonių gyvenimus ir kasdienines socialines praktikas.

Išvados

Vaiko teisių įgyvendinimo praktikoje dominuojantys diskursai yra šie: tėvų valdžia ir kontrolė, o vaikų globa priskiriama kitiems asmenims ir institucijoms. Taip pat įtvirtinami diskriminaciniai diskursai vaikų ir šeimų,

kurių poreikiai yra nepatenkinti, atžvilgiu. Vaiko gerovės, kaip vaiko teisių į aprūpinimą diskursas atlieka visai šalutinę reikšmę ir neprigija nei teisėje, nei praktikoje, bet labiau naudojamas politiniams manipuliaciniais tikslams.

Įstatymų kūrime dominuoja teisinis, tęstinis mąstymas ir kalba – galia suteikiama vienai grupei profesionalų, nors reikalauja daug platesnio ir naujų diskursų formavimo, supratimo ir įsigilinimo, kad teisinės normos neužkirstų kelio galimybėms vystytis;

Be vaiko gerovės ir vaiko globos (*plačiąja prasme*) užtikrinimo – vaiko teisių įgyvendinti neįmanoma.

Pasiūlymai

Socialinės inovacijos turėtų tapti vienu iš svarbiausių valstybės vystymosi prioritetų, kurios keistų žmonių mąstymo ir veiklos modelius.

Kadangi “pirmiausia buvo žodis” – todėl socialinės inovacijos vaiko teisių įgyvendinimui turi būti kuriamos nuo terminų prasmų – kaip diskursų plėtros ir kaitos, įtraukiant visuomenės suinteresuotas puses ir pačius vaikus, įteisinamos dokumentais ir garantuotais finansavimo šaltiniais.

Didelė inovacija būtų politikos sprendimų ilgalaikio efektyvumo analizė, kuri leistų pamatuoti investicijų į socialinę sritį rezultatus, valstybės gerovei ir pilietinės visuomenės sustiprėjimui.

Literatūra

1. Barthes, R.(1982) *Inaugural lecture, College de France, in S. Sontag, A Barthes Reader*. London: Jonathan Cape
2. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas (1972) /red.J. Kruopas, A Lyberis, D. Lukšys ir kt. II papildytas leidimas. Lietuvos TSR Mokslų akademija. Lietuvių kalbos ir literatūros institutas. Vilnius: Mintis, p.913.
3. Dėl Vaiko gerovės 2013 – 2018 m. programos patvirtinimo. LR Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas 2012 m. gruodžio 3d. Nr. A1-547, Vilnius. [interaktyvus] Teisės aktų registras, [priėjimas 2013-10- 25] d.<http://tar.tic.lt/Default.aspx?id=2&item=results&aktoid=FA42A14E-4088-42F0-8AE9-1A930FF2D7AD>
4. European social statistics (2013) Eurostat Pocketbooks, [interaktyvus] European Commission: [priėjimas 2013-10-22] http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-FP-13-001/EN/KS-FP-13-001-EN.PDF

5. European social statistics (2013) Eurostat Pocketbooks, [interaktyvus] European Commission: [priėjimas 2013-10-22] http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-FP-13-001/EN/KS-FP-13-001-EN.PDF
6. Esping-Anderen, G. (1998) *The three worlds of welfare capitalism*. New Jersey: Princeton University Press.
7. Fairclough, N (1992) *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.
8. Human development report (1990) UNDP, Oxford University Press, New York.
9. Jorgensen, M., Phillips, L. (2002) *Discourse analysis as theory and method*. SAGE publications. London, Thousand Oaks, New Delhi.
10. Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija [interaktyvus] LR Seimas. [priėjimas 2013-10-07] http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=19848&p_query=&p_tr2=
11. Jurkuvienė, R., Snieškienė, D. (2008) *Socialinė raida*. Kaunas: Vitae Litera.
12. Kirst – Ashman, K., K. (2010) *Introduction to social work and social welfare. Critical thinking perspectives*. 3rd.ed. Brooks/ Cole, Cengage Learning
13. Lietuvių enciklopedija. T.6/ red. A. Bendorius, P. Čepėnas, J. Grinius ir kt. – Bostonas: J. Kapočius, 1956
14. Lietuviškoji tarybinė enciklopedija, (1978). T.4, Vilnius: Mokslas, p. 670
15. LR Civilinis kodeksas. Trečioji knyga. Šeimos teisė [interaktyvus] Infolex [priėjimas 2013 -10-15]
16. LR Konstitucija (1920). Valstybės Žinios, 1992 Nr. 33 – 1014 (1992-11-30).
17. LR minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas (2011) [interaktyvus] LR Seimas. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=390426
18. LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas (2006) [interaktyvus] LR Seimas [priėjimas 2013-10-07] http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=279424
19. LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos 2011 metų veiklos ataskaita, 2012m. kovo 20 d. Nr.D1-2 (1,18), Vilnius.
20. LR Socialinių paslaugų įstatymas, Valstybės žinios: 2006-02-11. Nr. 17 – 589.
21. Murray, Calulier-Grice and Mulgan (2010) *Social Innovation. European Commission, Enterprise and Industry* /Open book of Social innovation, [interaktyvus] European Commission: [priėjimas 2013-10-07] http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/policy/social-innovation/index_en.htm
22. Naujasis testamentas (2010) vert. Č. Kavaliauskas, Vilnius: Lietuvos Biblijos draugija, p. 18;

23. Neubeck K., J., (2006) *When Welfare disappears. The case for economic human rights*. Routledge. Taylor & Francis Group, New York, London.
24. Nutarimas dėl Valstybės vaiko gerovės politikos koncepcijos patvirtinimo 2003 m. gegužės 20 d. Nr. IX-1569, Vilnius. [interaktyvus] LR Seimas [priėjimas 2013-10- 20] <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=211767&Condition2=%C4%AFvaikinti>
25. Nutarimas dėl Lietuvos inovacijų 2010 – 2020 metų strategijos. Lietuvos Respublikos Vyriausybė. 2010 m. vasario 17 d. Nr. 163. [interaktyvus] LR Ūkio ministerija. [priėjimas] http://www.ukmin.lt/uploads/documents/imported/lt/veikla/veiklos_sritys/ino/LIS.pdf
26. Nutarimas dėl valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo. 2008 m. birželio 3d. Nr.X-1569, Vilnius. [interaktyvus], LR Seimas [priėjimas 2013-10-24] http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=5477&p_k=1
27. Ozkan, Y., Purutcuoglu, E., Hablemitoglu, S. (2010) *Interpersonal Impact of Poverty on Children*. International Journal of Academic Research, 6, 2
28. Puras D. (2011) *Institucinė globa – vaikų iki 3 metų amžiaus teisių pažeidimas*. UN Office of the High Commisionner Europe Regional Office.
29. Sen. A. (1999) *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press.
30. Sztompka, P (1993) *The sociology of social change*. Blackwell Oxford UK&Cambridge USA, p. 247
31. Teisės aktai .[interaktyvus] Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba. [priėjimas 2013-10-07] http://www.vaikoteises.lt/lt/teisine_informacija/teises_aktai/konvencijos.html
32. Teisinė vaiko apsauga nuo smurto: situacijos įvertinimas (2011), [interaktyvus] Žmogaus teisių stebėjimo institutas [priėjimas 2013 -10-25] http://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/Teisinė%20vaiko%20apsauga%20nuo%20smurto_Ivertinimas_2011_05_31_1.pdf
33. *Vaiko teisių padėtis Lietuvos stacionariose globos ir ugdymo įstaigose*. Tyrimo ataskaita (2005) [interaktyvus] Žmogaus teisių stebėjimo institutas [priėjimas 2013-10-07] http://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/TYRIMAI/Vaiko_teisiu_padetis.pdf
34. Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos 2012 metų veiklos ataskaita. [interaktyvus] Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba, [priėjimas 2013-10-07] <http://www.vaikoteises.lt/media/file/2012mataskaita3.pdf>
35. Zeigler, H. 1993. *Politinė bendruomenė*. Littera Universitati Vytauti Magni.

36. Žiliukaitė, R., Ramonaitė, A., Nevinskaitė, L., Beresnevičiūtė, V., Vinogradnaitė, I. (2006). *Neatrasta galia. Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*. Pilietinės visuomenės institutas, Versus Aureus.

EXIGENCY OF SOCIAL INNOVATIONS IN A FIELD OF IMPLEMENTATION OF THE RIGHTS OF THE CHILD IN LITHUANIA

Dalija Snieškienė

Summary

The aim of this paper is to reveal situation of implementation of the rights of the child in Lithuania and articulate the exigency of social innovations in this field in accordance with other innovations, recognized by the state. There are some preconditions to formulate this aim, because in the Lithuanian strategy of Innovations for 2010 – 2020, social innovations did not separated in the document. All strategy articulates only innovations for economical growth. In accordance with the goals of sustainable social development (A. Sen, 1990) economical growth is only a mean for human development, and it could be damaging if do not reduce human poverty and do not help for implementation of human rights. Ratification of UN documents does not mean the implementation of human rights. Revolutionary political, economical and social changes in Lithuania strongly damaged equilibrium of family life. Inherited substitute child care institutions do not implement the rights of the child. These conditions require new attitudes and a new social system helping society to continue cohesion and balance. Social innovations should become one of priorities in the state policy. State social support policy according human needs and dignity, particularly to children require new attitudes and innovations.. Prepared social workers and other professionals in this field do not have possibilities to explore their skills and knowledge in this field. The state investments in education of many professionals in this field are wasted out. As a result of this community based social services for children and their families those which require new methods and different resources implementing preventive goals are at a very big shortage.

Keywords: social innovations, implementation of rights of the child, social support.

Dalija SNIEŠKIENĖ. Vytauto Didžiojo universiteto Socialinių mokslų fakulteto Socialinės gerovės instituto Socialinio darbo katedros docentė, socialinių mokslų, sociologijos mokslų daktarė. El. paštas: d.snieskiene@sgi.vdu.lt.

Dalija SNIEŠKIENĖ. Doctor of Social Sciences, Associate Professor at the Department of Social Work, Institute of Social Welfare, Faculty Of Social Sciences, Vytautas Magnus University. E-mail: d.snieskiene@sgf.vdu.lt.

LYGIŲ GALIMYBIŲ PRINCIPŲ REALIZAVIMAS NEĮGALIJŲ UŽIMTUMO KOKYBĖS GERINIMUI LIETUVOJE

Tatjana Bilevičienė

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva, tbilev@mruni.eu

Abstraktas

Tikslas – Išnagrinėti lygių galimybių principo taikymą neįgaliesiems ir šio principo realizavimą neįgalijų užimtumo kokybės gerinimui Lietuvoje.

Metodologija – Dokumentų analizės metodas taikytas išnagrinėti neįgalijų lygias teises ir užimtumo galimybes reglamentuojančius teisės aktus. Lyginamuoju metodu analizuojami neįgalijų užimtumo rodikliai ir užimtumo kokybės rodikliai. Statistiniai metodai taikomi rodiklių statistinei analizei. Tyrimo tipas: tyrimo pristatymas, atvejo analizė, literatūros apžvalga.

Rezultatai – Socialinė žmogaus raida grindžiama *produktyvumo, lygybės, didesnių galimybių suteikimo* bei *tolydumo* principais. Lygių galimybių užtikrinimas yra vienas iš esminių demokratinės visuomenės tikslų. Diskriminacijos formų panaikinimas yra būtina ir esminė sąlyga, užtikrinanti kiekvieno žmogaus teises ir asmeninę gerovę. Lygybės principas grindžiamas lygiomis teisėmis, atsakomybe bei galimybėmis visose gyvenimo srityse. Madrido deklaracija įtvirtino šiuolaikinį požiūrį į neįgaliuosius ir pateikė siūlymus jų gyvenimui gerinti. Šis požiūris neįgalųjį pripažino lygiateisiu visuomenės nariu, tik turinčiu specialiųjų poreikius. Tai reiškia, kad visuomenė nuo užuojautos pereina prie neįgalijų praktinės socialinės integracijos. Europos Sąjungoje (ES) įsipareigojimai neįgaliesiems piliečiams įgyvendinami vadovaujantis požiūriu į negalią, grįstu ne pasyvios pagalbos koncepcija, o integracijos idėja ir aktyviu dalyvavimu ekonominiame ir socialiniame gyvenime. Daugumoje pasaulio šalių oficiali neįgalijų užimtumo politika apima integraciją į darbo rinką, lygybę, priklausomybės nuo pašalpos mažinimą. Dažnai užimtumas matuojamas tik kiekybiniais rodikliais. Tačiau ekonominė ir socialinė politika pasireiškia per užimtumo kokybę, tai platesnis ekonomikos rodiklis negu nedarbo lygis. Straipsnyje nagrinėjamas lygių galimybių principo realizavimas neįgalijų užimtumui, norint pagerinti užimtumo kokybę.

Tyrimo ribotumas – Tyrime tik iš dalies nagrinėjami problemos teisiniai aspektai. Pagrindinis dėmesys skiriamas lygių galimybių principo reali-

zavimo socialiniam aspektui. Kaip pavyzdys, analizuojama Lietuvos teisinė bazė ir Lietuvos socialinė ir užimtumo statistika.

Praktinė reikšmė – ES ir Lietuvos užimtumo politika orientuota į socialiai pažeidžiamiausių grupių (pvz., neįgaliųjų) problemų sprendimą ir užimtumo tarnybų paslaugų kokybės prieinamumo didinimą bei glaudesnio bendradarbiavimo su darbdaviais ir socialiniais partneriais plėtrą. Todėl labai svarbu nustatyti rodiklius, kurie suteiktų galimybę palyginti kiekybinius ir kokybinius užimtumo politikos rezultatus.

Originalumas/Vertingumas – Priimta 2000 m. Europos Tarybos įdarbinimo direktyva 2000/78/EB nustatė vienodo požiūrio užimtumo ir profesinėje srityje bendruosius pagrindus bei atsakomybę už bet kokia tiesioginė ar netiesioginė diskriminaciją darbo rinkoje dėl religijos ar įsitikinimų, negalios, amžiaus ar seksualinės orientacijos. Tačiau mokslininkai, dažnai analizuojant lyčių lygybės darbo rinkoje problemas, retai ir paviršutiniškai nagrinėja neįgaliųjų diskriminaciją ir galimybes darbo rinkoje, dažniausiai dėmėsis skiriamas tik neįgaliųjų socialinei integracijai. Atliktas tyrimas nagrinėja neįgaliųjų aktyvaus užimtumo skatinimą, taikant lygių galimybių principą.

Raktiniai žodžiai: neįgalieji, lygių galimybių principas, užimtumo kokybė.

Ivadas

Socialinė politika yra viena iš ekonomikos reguliavimo priemonių, esminė gerovės valstybės kūrimo priemonė, nes valstybė turi užtikrinti ne tik pilietines ir politines, bet ir socialines teises, grindžiamas asmens poreikiais ir visuomenės sanglauda (Dromantienė, 2008). Užimtumas, lygios teisės ir galimybės, nediskriminavimo politika – tai vieni iš pagrindinių Europos socialinio modelio elementų. ES socialinės sistemos sparčiai kinta. Šis procesas susijęs su Europos ir tarptautinės ekonomikos integracija, naujų, ypač informacijos ir ryšių, technologijų kūrimu, demografiniu Europos visuomenių senėjimu ir vis dar santykinai mažu vidutiniu užimtumo lygiu. ES Užimtumo ir socialinių reikalų komitetas pripažino, kad ES kūrimo ir plėtros pagrindo sąlygas reikia pakeisti taip, kad jos atspindėtų šiandienos politines, ekonomines ir socialines realijas (Tarptautinės..., 2006). Dabartinė socialinė politika priklauso nuo užimtumo ir žmogiškųjų išteklių plėtros.

Remiantis statistiniais duomenimis, neįgalieji sudaro ne mažiau kaip 10 proc. Europos gyventojų. ES sanglaudos politika parodė, kad lygių galimybių pažeidžiamoms grupėms kūrimo skatinimas ir visuomenės sanglaudos gerinimas atneša naudos visai visuomenei (Europos ekonomikos..., 2011). Neįgalieji turi poreikį užsiimti prasminga veikla, teikiančia naudos visuomenei ir patiems neįgaliesiems. Užimtumas užtikrina ne tik didesnę finansinę saugumą, bet ir nepriklausomybę bei socialinę integraciją. Tačiau neįgalųjų atskirtis nuo darbo rinkos išlieka neproporcingai didelė. Lygių teisių, lygių galimybių, nediskriminavimo dėl negalios principai įtvirtinti Jungtinių Tautų Organizacijos Neįgalųjų teisių konvencijos 3 straipsnyje (UN Convention on the Rights...).

„Lygybė – tai lygus asmenų traktavimas, kultūrų ir visuomenių lygybė, skirtingų religijų atstovų, rasės atstovų lygybė, vienodas užmokestis už vienodą darbą, lygios galimybės darbe, sutuoktinių lygybė, moterų ir vyrų lygybė, mokslo galimybių lygybė, lygybė pagal įstatymą, vienodos galimybės naudotis viešąja nuosavybe ir žmonijos kultūriniu paveldu, tautų lygybė, valstybių lygybė tarptautiniuose santykiuose, lygios galimybės vystytis, dalyvauti, vienodas žmogaus teisių pažeidėjų ir aukų traktavimas, lygus resursų paskirstymas, ne santuokoje gimusių vaikų lygus traktavimas, lygybė kariuomenėje, kompromisų lygybė, čiabuvių teisės“ (Vidrinskaitė, 2004). Tania Burchardt ir Polly Vizard (2007) pabrėžė, kad neįgalųjį reikia pripažinti lygiateisiu visuomenės nariu, tik turinčiu specialiuosius poreikius. Toks požiūris yra socialiai integruojantis ir reiškia esminį socialinės politikos posūkį nuo specialių programų neįgaliesiems į lygių galimybių jiems sudarymą. Nuo 2003 m. neįgalų-

jų strategijos (Equal..., 2003) tikslu tapo realus lygių galimybių užtikrinimas neįgaliesiems. Šis principas reglamentuojamas Europos Sąjungos ir Lietuvos Respublikos teisės aktuose.

Teoriniai pagrindai

Dabartinis požiūris į neįgaliuosius suderintas su darnaus vystymosi koncepcija ir įgyvendina lygių teisių ir lygių galimybių principą. ES išpareigojimai neįgaliesiems įgyvendindami vadovaujantis požiūriu į negalią, grįstu integracijos idėja ir aktyviu dalyvavimu ekonominiame ir socialiniame gyvenime. Darbo rinka yra viena iš socialinės apsaugos politikos sričių. „ES išpareigojimai neįgaliesiems piliečiams įgyvendinami vadovaujantis požiūriu į negalią, grįstu ne pasyvios pagalbos koncepcija, bet integracijos idėja ir aktyviu dalyvavimu ekonominiame ir socialiniame gyvenime“ (Dromantienė. 2005). Priimta 2000 m. Europos Sąjungos Tarybos įdarbinimo direktyva 2000/78/EB (Europos Sąjungos Tarybos..., 2000) nustatė vienodo požiūrio užimtumo ir profesinėje srityje bendruosius pagrindus bei atsakomybę už diskriminaciją darbo rinkoje. Direktyva skatina imtis reikiamų priemonių socialinei ir ekonominei žmonių integracijai įgyvendinti. Neįgaliesiems labai svarbus šios Direktyvos 5 straipsnis: *Neįgaliesiems tinkamos patalpos*. Šiame straipsnyje teigiama: „Siekiant garantuoti, kad neįgaliųjų atžvilgiu būtų laikomasi vienodo požiūrio principo, jiems įrengiamos tinkamos patalpos. Tai reiškia, kad prireikus konkrečiu atveju darbdaviai imasi tinkamų priemonių, kad neįgaliajam būtų sudarytos sąlygos gauti darbą, dirbti, kilti tarnyboje arba mokytis, nebent dėl tokių priemonių būtų neproporcingai apsunkinamos darbdavio pareigos. Pareigos nėra neproporcingai apsunkinamos, jei jam pakankamai atlyginama konkrečios valstybės narės neįgalumo politikos srityje numatytais priemonėmis“ (Europos Sąjungos Tarybos..., 2000).

Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetas rekomendavo daugiau dėmesio skirti specialių poreikių turinčių asmenų įtraukčiai į naujasias užimtumo gaires, nustatant konkrečius tikslus ir daugiau atsižvelgiant į socialinės politikos reikalavimus (Tarybos reglamentas..., 2006).

Viena iš ES ekonomikos augimo strategijoje „Europa 2020“ (Europos Komisija, 2010) numatytų iniciatyvų yra „Naujų įgūdžių ir darbo vietų kūrimo darbotvarkė“ - iniciatyva, kuria siekiama suteikti naują impulsą darbo rinkos reformoms, padedant žmonėms įgyti būsimoms profesijoms reikalingų įgūdžių, kurti naujas darbo vietas ir peržiūrėti su užimtumu susijusius ES teisės aktus. Šios iniciatyvos darbotvarkėje numatyti konkretūs veiksmai, kurie padės: skatinti darbo rinkos reformas, siekiant gerinti darbo rinkos lanks-

tumo ir užimtumo garantijų pusiausvyrą; ugdyti šiandienos ir rytdienos darbams reikalingus įgūdžius; gerinti darbo vietų kokybę ir užtikrinti geresnes darbo sąlygas; sudaryti geresnes sąlygas kurti naujas darbo vietas.

Rengdamosi ratifikuoti Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvenciją, Lietuvos socialinės apsaugos ir darbo ministerija atliko Lietuvos neįgaliųjų situacijos analizę (Lietuvos neįgaliųjų...). Analizėje apibūdinti konvencijos principai ir jų įtvirtinimas Lietuvos Respublikos teisės aktuose. Nustatyta, kad teisinė Lietuvos bazė visiškai atitinka konvencijos reikalavimus skatinti, apsaugoti ir užtikrinti visų neįgaliųjų visapusišką ir lygiateisį naudojimąsi visomis žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis.

Lietuvos Respublikos Lygių galimybių įstatymo paskirtis – užtikrinti, kad būtų įgyvendintos Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 straipsnio nuostatos, įtvirtinančios asmenų lygybę ir draudimą varžyti žmogaus teises ir teikti jam privilegijas lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu, taip pat kad būtų įgyvendintos ir Europos Sąjungos teisės aktų, kitų tarptautinių teisės aktų nuostatos (Lietuvos Respublikos..., 2008). Šio įstatymo 7 *straipsnyje* teigiama, kad: „Įgyvendindamas lygias galimybes, darbdavys, neatsižvelgdamas į lytį, rasę, tautybę, kalbą, kilmę, socialinę padėtį, tikėjimą, įsitikinimus ar pažiūras, amžių, lytinę orientaciją, negalią, etninę priklausomybę, religiją, privalo... imtis tinkamų priemonių, kad neįgaliesiems būtų sudarytos sąlygos gauti darbą, dirbti, siekti karjeros arba mokytis, įskaitant tinkamą patalpų pritaikymą, jeigu dėl tokių priemonių nebus neproporcingai apsunkinamos darbdavio pareigos“ (Lietuvos Respublikos..., 2008).

Lietuvoje darbo rinkos politikos teisinius pagrindus, jos tikslą, uždavinius nustato Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatymas (Lietuvos Respublikos užimtumo..., 2006), Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymas (Lietuvos Respublikos nedarbo..., 2003), Lietuvos Respublikos Socialinių įmonių įstatymas (Lietuvos Respublikos Socialinių..., 2004) ir kiti teisės aktai.

Galima teigti, kad Lietuvos neįgaliųjų lygių galimybių darbo rinkoje užtikrinimo teisinė bazė pilnai suderinta su ES programiniais dokumentais. Darbo rinką reglamentuojančioje teisinėje bazėje neįgalieji yra įtraukti į prioritetinių bedarbių, kuriuos įdarbinant taikomos papildomos užimtumo garantijos, grupę. Jiems integruoti į darbo rinką kasmet yra rengiamos tikslinės neįgaliųjų integracijos į darbo rinką programos (Dėl užimtumo..., 2009). Tačiau Nacionalinėje neįgaliųjų socialinės integracijos 2013–2019 metų programoje teigiama, kad Lietuvoje mažai dirbančių neįgaliųjų. „Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos

duomenimis, 2012 metų pradžioje dirbo 46,66 tūkst. neįgaliųjų, arba 17,6 procentų visų neįgaliųjų. Siekiant sudaryti palankias sąlygas neįgaliesiems dalyvauti darbo rinkoje, *Programoje* numatyta „skatinti ir plėtoti neįgaliųjų įdarbinimą ir jo formų įvairovę“. Reikia remti inovacines ir socialinių rezultatų siekiančias įmones bei novatoriškos įdarbinimo priemonės, skatinti nuotolinį darbą ir lanksčias užimtumo formas. Svarbu „tobulinti ir plėtoti profesinio mokymo, profesinės reabilitacijos paslaugų teikimo neįgaliesiems sistemą“, profesinės reabilitacijos paslaugų sistemą, rengti ir įgyvendinti aktyvios darbo rinkos politikos priemonės, skatinančios neįgaliųjų profesinį mobilumą ir verslumą (Lietuvos Respublikos..., 2012).

Neįgaliųjų užimtumui ypatingai didelė reikšmė turi užimtumo kokybė. Kuo didesnio žmonių skaičiaus įtraukimas į geros kokybės užimtumą yra geriausias būdas padidinti jų ekonomines bei socialines galimybes ir kartu – socialinę sanglaudą (Commission of the European..., 2001). Užimtumo kokybė susijusi ir su darbo vietos charakteristikomis, ir su platesne darbo rinkos sąvoka. Ji apima vidinę darbo kokybę, igūdžius, visą gyvenimą trunkantį mokymąsi ir karjerą, lygybę, darbuotojų sveikatą ir saugą, lankstumą ir saugumą, įtraukimą ir darbo rinkos prieinamumą, darbo organizavimą ir darbo bei asmeninio gyvenimo pusiausvyrą, socialinį dialogą ir darbuotojų dalyvavimą, įvairovę ir diskriminacijos nebuvimą, bendrą darbo veiklą. Neįgaliųjų dalyvavimas darbo rinkoje turi neįgaliajam garantuotą ne blogesnę gyvenimo lygį negu būnant bedarbiu (Skučienė, Šumskaitė, 2005). Šios aplinkybės reikalauja sudaryti prielaidas teisingai ir veiksmingai teikti neįgaliesiems socialinės apsaugos priemones bei atkurti jų darbingumą, savarankiškumą ir integruoti juos į visuomenę.

Egzistuoja skirtingos užimtumo kokybės vertinimo sistemos. Europos lygmeniu užimtumo kokybės rodikliai įtraukti į Europos darbo strategiją (Employment and social..., 2001). Europos užimtumo kokybės apibrėžimas numato dešimt rodiklių grupių, nė veikla ir našumas. Dviejų pirmųjų grupių rodikliai apibūdina būtent *darbo savybes*, o kitų aštuonių grupių matmenys – platesnę *užimtumo kokybę* (Davoine, 2006). Europoje taikoma Lakeno (*Laeken*) rodiklių sistema (European Commission..., 2003). Šie rodikliai daugiausia apibūdina skurdo ir nedarbo lygį. Richardas Layardas (2005) teigia, kad empiriniai tyrimai ir teoriniai metodai nustato būtinybę įtraukti į užimtumo kokybės vertinimą ne tik darbo užmokestį, darbo sąlygas, darbo laiką, jis papildo užimtumo kokybės vertinimą pasitenkinimo darbu sąvoka.

Neįgaliųjų apklausos ir ekspertinio tyrimo metu (Bilevičienė, 2009) neįgaliųjų užimtumo problemos buvo susietos su neįgaliųjų užimtumo kokybės rodikliais (žr. 1 lentelę). Taikant faktorinės analizės metodą buvo nustatyta,

kad galima išskirti du veiksnys, su kuriais susieti neįgalųjų užimtumo kokybės rodikliai: pirmas veiksnys – *neįgalųjų profesinė kvalifikacija ir darbo galimybės* (šis veiksnys susijęs su rodikliais: kvalifikacijos kėlimas, darbo vietos prieinamumas, darbo pasirinkimas, kvalifikacijos keitimas, profesinio išsilavinimo galimybė, profesinio išsilavinimo prieinamumas); antras veiksnys – *darbo aplinkos pritaikymas neįgaliesiems* (šis veiksnys susijęs su rodikliais: darbo vietos pritaikymas neįgaliesiems, pagalbinių technologijų taikymo lygis, darbo grafiko lankstumas). Atskirai galima išskirti rodiklį *atvykimo į darbą galimybė*, kuris vienodai priklauso nuo abiejų veiksnių.

1 lentelė. Neįgalųjų užimtumo kokybės rodikliai

Neįgalųjų užimtumo problema	Neįgalųjų užimtumo kokybės rodiklis
Nepritaikyta aplinka neįgaliesiems dirbti	Darbo vietos pritaikymas neįgaliesiems
Per mažas aprūpinimas geros kokybės kompensacine technika	Pagalbinių technologijų taikymo lygis
Neteikiamos transporto paslaugos nuvykti ir parvykti iš darbo	Atvykimo į darbą galimybė
Nelankstus darbo grafikas	Darbo grafiko lankstumas
Žema kvalifikacija	Kvalifikacijos kėlimas
Arti gyvenamosios vietos nėra laisvų darbo vietų	Darbo vietos prieinamumas
Nežino, kokį darbą norėtų dirbti	Darbo pasirinkimas
Nėra darbo pagal profesiją	Kvalifikacijos keitimas
Neturi profesijos ir galimybių ją įsigyti	Profesinio išsilavinimo galimybė
Neturi galimybių persikvalifikuoti	Profesinio išsilavinimo prieinamumas

Neįgalųjų integracijos į darbo rinką pagrindinis tikslas – grąžinti į darbo rinką neįgalų asmenį arba išlaikyti joje neįgalų dirbantįjį. Neįgaliesiems, siekiant atkurti arba padidinti jų darbingumą, profesinę kompetenciją bei pajėgumą dalyvauti darbo rinkoje, teikiamos profesinės reabilitacijos paslaugos.

Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatymas (Lietuvos Respublikos užimtumo..., 2006) numato užimtumo garantijas neįgaliesiems asmenims, kurie įvardinami kaip viena iš darbo rinkoje papildomai remiamų asmenų grupių, o jos atstovams gali būti taikomos numatytos darbo rinkos paslaugos bei užimtumo rėmimo priemonės. Užimtumo rėmimo priemonės apima aktyvios darbo rinkos politikos priemones bei užimtumo rėmimo programas. Aktyvios darbo rinkos politikos (ADRP) priemonės sudaro:

- bedarbių ir išpėtų apie atleidimą iš darbo darbingo amžiaus darbuotojų profesinis mokymas;
- remiamasis įdarbinimas: įdarbinimas subsidijuojant; darbo įgūdžių įgijimo rėmimas; darbo rotacija; viešieji darbai;
- parama darbo vietoms steigti: darbo vietų steigimo subsidijavimas; vietinių užimtumo iniciatyvų projektų įgyvendinimas; savarankiško užimtumo rėmimas;
- bedarbių teritorinio judumo rėmimas (Dėl aktyvios darbo..., 2009).

Tyrimo metodologija

Empiriniam tyrimui buvo naudojami Lietuvos statistikos duomenys. Analizuojami Lietuvos Darbo biržos užimtumo rodikliai (Lietuvos darbo birža, 2010, 2011, 2012) ir Lietuvos Statistikos departamento neįgaliųjų profesinio mokymo ir įdarbinimo rodikliai (Lietuvos Statistikos...). Analizei pasirinkti neįgaliųjų užimtumo ir profesinio mokymo rodikliai, taip pat bendri aktyvios darbo rinkos politikos priemonių taikymo rodikliai.

Statistinių duomenų analizė suteikia galimybę išnagrinėti neįgaliųjų užimtumo ir užimtumo kokybės rodiklius. Galima įvertinti neįgaliųjų užimtumo lygį ir jo ryšį su ADRP priemonių taikymu. Atlikta rodiklių kitimo dinamikos lyginamoji analizė ir rodiklių koreliacinė analizė. Analizuoti kiekybiniai duomenys, todėl apskaičiuoti Pirsono tiesinio ryšio koreliacijos koeficientai r , koreliacijos koeficientų reikšmingumas vertinamas pagal stebimąjį reikšmingumo lygmenį p -level (koreliacijos koeficientas reikšmingai skiriasi nuo nulio, jei p -level $< 0,05$). Analizuojant rodiklių kitimo dinamiką buvo skaičiuojami santykiniai indeksai $i_{n+1} = \frac{y_{n+1}}{y_n}$.

Tyrimo rezultatai

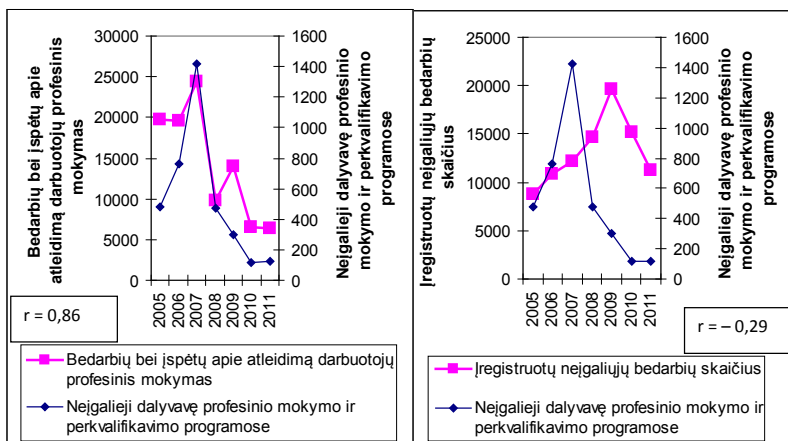
Atlikta įregistruotų neįgaliųjų bedarbių skaičiaus ir darbingo amžiaus (vyresnių kaip 18 metų) neįgalių asmenų skaičiaus koreliacinė analizė parodė šių kintamųjų stiprų teigiamą ryšį ($r = 0,81$, p -level = $0,028$) (žr. 1 pav.). Galima teigti, kad įregistruotų neįgaliųjų bedarbių skaičius priklauso nuo bendro darbingo amžiaus neįgaliųjų skaičiaus. Tai rodo neįgaliųjų norą dalyvauti darbo rinkoje. Tačiau analizuojant šių rodiklių kitimo dinamiką (žr. 2 lentelę), matosi kad nuo 2009 metų įregistruotų neįgaliųjų bedarbių dalis mažėja. Tai reiškia, kad neįgalieji daugiau suinteresuoti gauti socialines išmokas, negu dirbti.

2 lentelė. Įregistruotų darbingo amžiaus neįgalųjų asmenų skaičiaus dinamika

Indekso pavadinimas	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Įregistruotų neįgalųjų bedarbių skaičiaus kitimo santykinis indeksas (i1)	1,23	1,12	1,21	1,34	0,77	0,74
Neįgalųjų asmenų, vyresnių kaip 18 metų, skaičiaus kitimo santykinis indeksas (i2)	1,01	1,01	1,02	1,04	0,99	0,99

Atlikta įregistruotų neįgalųjų bedarbių skaičiaus, palyginti su visais įregistruotais bedarbiais ir įsidarbinusių neįgalųjų skaičiaus, palyginti su visais įsidarbinusiais koreliacinė analizė parodė šių kintamųjų stiprų teigiamą ryšį ($r = 0,751$, $p\text{-level} = 0,03$) (žr. 1 pav.). Reiškia, nėra norinčių įsidarbinti neįgalųjų diskriminacijos. Nuo 2010 metų įsidarbinusių neįgalųjų dalis pradeda augti.

Neįgalųjų užimtumo kokybė priklauso nuo jų profesinės kvalifikacijos. Todėl buvo analizuojama neįgalųjų dalyvavimo profesinio mokymo ir perkvalifikavimo programose dinamika. Galima pastebėti stiprų teigiamą ryšį ($r = 0,86$, $p\text{-level} = 0,02$) neįgalųjų dalyvavimo profesinio mokymo ir perkvalifikavimo programose ir bedarbių bei išpėtų apie atleidimą darbuotojų profesinio mokymo (žr. 2 pav.). Tai rodo proporcingą neįgalųjų bedarbių profesinį mokymą. Tačiau neįgalųjų dalyvavimas profesinio mokymo ir perkvalifikavimo programose nepriklauso nuo įregistruotų bedarbių skaičiaus (žr. 2 pav.).

2 pav. Neįgalųjų dalyvavimo profesinio mokymo ir perkvalifikavimo programose dinamika

Atitinkamai duomenų analizė rodo, kad neįgaliųjų įsidarbinimas nepriklauso nuo neįgaliųjų dalyvavimo profesinio mokymo ir perkvalifikavimo programose. Taip pat nėra neįgaliųjų įsidarbinimo ir ADRP priemonių taikymo reikšmingo ryšio (žr. 3 pav.). Tai rodo, kad dauguma neįgaliųjų gali įsidarbinti į žemos kvalifikacijos darbo vietas, mažėja užimtumo kokybė. Tačiau analizuojant neįgaliųjų įsidarbinimo ir dalyvavimo profesinio mokymo ir perkvalifikavimo programose (žr. 3 lentelę), galima pastebėti santykinį indeksų kitimo suderinamumą. Galima sakyti, kad neįgalieji suinteresuoti gauti aukštesnę kvalifikaciją, bet perkvalifikavimas neduoda pakankamų rezultatų.

3 lentelė. Neįgaliųjų įsidarbinimo dinamika

Indekso pavadinimas	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Įsidarbinusių neįgaliųjų skaičiaus kitimo santykinis indeksas (i1)	1,19	1,52	0,98	0,71	1,22	1,28
Neįgaliųjų dalyvavusių profesinio mokymo ir perkvalifikavimo programose skaičiaus kitimo santykinis indeksas (i2)	1,59	1,87	0,33	0,63	0,40	1,01

Neįgaliųjų užimtumo kokybė priklauso nuo darbo galimybių ir aplinkos pritaikymo. Buvo analizuojama neįgaliųjų įsidarbinimo ir skirtingų ADRP priemonių taikymo ryšys (žr. 4 pav.). Analizė parodė, kad egzistuoja neįgaliųjų įsidarbinimo ir profesinės rehabilitacijos ryšys ($r = 0,66$, $p\text{-level} = 0,036$), neįgaliųjų įsidarbinimo ir darbo rotacijos ryšys ($r = 0,5$, $p\text{-level} = 0,42$). Nėra reikšmingos neįgaliųjų įsidarbinimo priklausomybės nuo darbo įgūdžių rėmimo ir įdarbinimo subsidijuojant. Galima manyti, kad į geresnės kokybės darbo vietas gali įsidarbinti neįgalieji, kurie jau turi tam tikrą kvalifikaciją, o ADRP priemonės padeda šį kvalifikaciją pritaikyti. Naujų darbo įgūdžių rėmimas ir įdarbinimas subsidijuojant (reiškia, darbo vietos pritaikymas) neįgaliųjų įdarbinimui taikomi nepakankamai.

Išvados

Atlikus teorinę lygių galimybių principo taikymo neįgaliųjų užimtumo kokybės gerinimui ir empirinę statistinių duomenų analizę, galima teigti, jog:

Neįgaliųjų aktyvus dalyvavimas ekonominėje ir socialinėje veikloje priklauso nuo galimybės aktyviai dalyvauti darbo rinkoje. Užimtumo lygio didinimas yra veiksmingiausia ekonomikos augimą ir socialinės įtraukties ekonomiką skatinanti priemonė, kartu užtikrinanti negaliniųjų dirbti apsaugą. Europos Sąjungoje ir Lietuvoje sukurta teisinė bazė, reglamentuojanti lygių

galimybių principo taikymą neįgaliesiems ir neįgalųjų lygių galimybių darbo rinkoje užtikrinimą. Tačiau labai svarbus ne tik neįgalųjų užimtumas, bet ir užimtumo kokybė. Neįgalieji vengia dalyvauti darbo rinkoje, jei gauti socialinę pašalpą daugiau apsimoka, negu dirbti. Neįgalųjų užimtumo kokybė priklauso nuo tokių veiksnių, kaip neįgalųjų profesinė kvalifikacija ir darbo galimybės, darbo aplinkos pritaikymas neįgaliesiems.

Statistinių duomenų analizė parodė, kad neįgalųjų įdarbinimas organizuojamas nediskriminuojant neįgalųjų: įregistruotų neįgalių bedarbių skaičius, palyginti su visais įregistruotais bedarbiais, ir įsidarbinusių neįgalųjų skaičius, palyginti su visais įsidarbinusiais, turi stiprų ryšį. Taip pat stiprų ryšį turi neįgalųjų dalyvavimas profesinio mokymo ir perkvalifikavimo programose ir bedarbių bei išpētų apie atleidimą darbuotojų profesinis mokymas. Tačiau neįgalųjų dalyvavimas profesinio mokymo ir perkvalifikavimo programose yra nepakankamas, nepriklauso nuo įregistruotų bedarbių skaičiaus. Tai rodo, kad dauguma neįgalųjų gali įsidarbinti į žemos kvalifikacijos darbo vietas, mažėja užimtumo kokybė. Nėra reikšmingos neįgalųjų įsidarbinimo priklausomybės nuo darbo įgūdžių rėmimo ir įdarbinimo subsidijuojant, galima manyti, kad nepakankamai taikomas darbo vietos pritaikymas neįgaliesiems.

Pasiūlymai

Neįgalieji turi būti suinteresuoti dalyvauti darbo rinkoje. Tai įmanoma tik gerinant neįgalųjų užimtumo kokybę. Rekomenduojama plačiau taikyti neįgaliesiems ADRP priemonės: profesinė rehabilitacija, darbo įgūdžių rėmimas, darbo vietos pritaikymas. Žinoma, šios priemonės reikalauja finansavimo. Darbo birža turi dažniau taikyti neįgalųjų ADRP priemonės, rengiant darbuotojus pagal darbdavio užsakymą, kad suinteresuotas darbdavys apmokėtų paruošimą.

Literatūra

1. Bilevičienė, T. 2009. *Naujos neįgalųjų profesinės rehabilitacijos ir integracijos galimybės: nuotolinio darbo organizavimo modelis. Daktaro disertacija.* Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
2. Burchardt, T., Vizard, P. 2007. *Definition of equality and framework for measurement: Final Recommendations of the Equalities Review Steering Group on Measurement.* CASE/ 120, April 2007. Centre for Analysis of Social

- Exclusion London School of Economics [žiūrėta 2013–09–03]. <<http://sticerd.lse.ac.uk/dps/case/cp/CASEpaper120.pdf>>.
3. Commission of the European Communities. 2001. *Employment and social policies: a framework for investing in quality. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions*. COM (2001) 313 final. – CELEX No 52001DC0313.
 4. Davoine, L. 2006. *Monitoring employment quality in Europe: European employment strategy indicators and beyond*. Centre d'études de l'emploi/CES, University Paris 1 et CNRS. Document de travail N° 66.
 5. *Dėl aktyvios darbo rinkos politikos priemonių įgyvendinimo sąlygų ir tvarkos aprašo patvirtinimo*. 2009. Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas. 2009 m. rugpjūčio 13 d. Nr. A1-499.
 6. *Dėl užimtumo rėmimo politiką įgyvendinančių įstaigų prie socialinės apsaugos ir darbo ministerijos 2009 metų veiklos tikslų ir uždavinių bei jiems pasiekti rodiklių nustatymo*. 2009. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas Nr. A1-34, 2009 m. sausio 27 d.
 7. Dromantienė, L. 2005. *Europos Sąjungos socialinė neįgalųjų politika: žmoniškųjų išteklių diskursas*. Jurisprudencija t. 67 (59), p. 140-150.
 8. Dromantienė, L. 2008. *Socialinės Europos kūrimas*. Vilnius.
 9. *Employment and social policies: a framework for investing in quality*. 2001. Communication from the commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM(2001) 313 final. – OJ C 311, 7.11.2001, p. 54–59.
 10. *Equal opportunities for people with disabilities: a european action plan*. Communication from the commission to the council, the European Parliament, the European economic and social committee and the committee of the regions. COM(2003)650 final [žiūrėta 2013–09–06]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2003:0650:FIN:EN:PDF>>.
 11. European Commission. 2003. *'Laeken' indicators – Detailed Calculation Methodology* [žiūrėta 2013–06–01]. <<http://www.cso.ie/eusilc/documents/Laeken%20Indicators%20-%20calculation%20algorithm.pdf>>.
 12. *European Commission. Employment, Social Affairs&Equal Oppportunities. PROGRESS*. 2006 [žiūrėta 2013–09–06]. <http://ec.europa.eu/employment_social/progress/docs_en.html>.
 13. *Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komiteto nuomonė dėl neįgalųjų padėties Europos ir Viduržemio jūros regiono šalyse partnerėse (2011/C 48/17)*. 2011. Europos Sąjungos oficialusis leidinys 2011 2 15 C 48/94.

14. Europos Komisija. 2010. *Komisijos komunikatas 2020 m. Europa. Pažangaus, tvaraus ir integracinio augimo strategija*. KOM(2010) 2020 galutinis [žiūrėta 2013-06-01]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:LT:PDF>>.
15. *Europos Sąjungos Tarybos direktyva 2000/78/EB 2000 m. lapkričio 27 d. nustatanti vienodo požiūrio užimtumo ir profesinėje srityje bendruosius pagrindus*. 2000. Oficialusis leidinys L 303 , 02/12/2000 p. 0016 – 0022.
16. *Fairness and Freedom: The Final Report of the Equalities Review February 2007*. 2007 [žiūrėta 2013- <http://archive.cabinetoffice.gov.uk/equalitiesreview/upload/assets/www.theequalitiesreview.org.uk/equality_review.pdf>.
17. Layard, R. 2005. *Happiness – Lessons from a New Science*. The Penguin Press.
18. Lietuvos darbo birža. 2010-2012. *Lietuvos darbo rinka skaičiais 2005 – 2010* [žiūrėta 2013-1[žiūrėta 2013-10-01]0-01]. <http://www.ldb.lt/Informacija/Veikla/Documents/Ataskaitos/Darbo_rinka_skaiciais_2005-2010.pdf>.
19. *Lietuvos neįgalųjų situacijos analizė rengiantis ratifikuoti Jungtinių Tautų neįgalųjų teisių konvenciją. Projektas* [žiūrėta 2013-10-01]. <http://www.ndt.lt/news/id-mininsterija_kviecia_visuomene_teikti_siulymus_del_jungtiniu_tautu_neigaliuju_tesiu_konvencijos_ratifikavimo_galimybiu.html>.
20. Lietuvos Respublikos Lygių galimybių įstatymas Nr. IX-1826 2003 m. lapkričio 18 d. *Nauja įstatymo redakcija* : Nr. X-1602, 2008-06-17, Žin., 2008, Nr. 76-2998 (2008-07-05).
21. Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymas 2003 m. gruodžio 16 d. Nr. IX-1904, Žin., 2004, Nr. 4-26.
22. Papirtis, L. V., Bitinas, A. 2010. *Socialinio teisingumo įgyvendinimo problematika finansuojant socialinės saugos sistemą*. Social Sciences Studies 3(7), p. 37–58.
23. Skučienė, D., Šumskaitė, L. 2005. *Europos Bendrijų iniciatyvos EQUAL Projekto „Neįgalųjų verslo plėtros bendrija“ neįgalųjų darbo rinkos analizė. Tyrimo ataskaita*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas [žiūrėta: 2013-09-20]. <http://www.equal.lt/uploads/docs/VB-13%20Darbo_rinkos_analize_-_tyrimo_ataskaita.pdf>.
24. Tarptautinės prekybos komiteto nuomonė pateikta Užimtumo ir socialinių reikalų komitetui dėl Europos ateities socialinio modelio (2005/2248(INI)) 19.4.2006.
25. *UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities* [žiūrėta: 2013-09-20]. <<http://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>>.
26. Vidrinskaitė, S. 2004. *Asmenų lygybės principas: lygiateisiškumas ir lygios galimybės*. Jurisprudencija t. 56(48); p. 106–117.

27. Working Group. 2013. *Making the Case for Equality: Legal Responses to Discriminatory Practices. Recommendations for Lithuanian Presidency of the EU Council regarding the implementation of the principle of equal treatment in the European Union, 16 July, 2013* [žiūrėta 2013-10-10]. <https://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/Viesi%20pareiskimai/Recommendations_LT_Presidency.pdf>

REALIZATION OF EQUAL OPPORTUNITIES' PRINCIPLE IN THE IMPROVEMENT OF DISABLED PEOPLE'S EMPLOYMENT IN LITHUANIA

Tatjana Bilevičienė

Summary

The aim of the paper is to examine the application of the principle of equal opportunities for disabled people and the realization of this principle by the improvement of the quality of employment of disabled people in Lithuania. Social human development is based on productivity, equity, empowerment and continuity principles. Ensure the equal opportunities are one of the key objectives of a democratic society. Liquidation of forms of discrimination is a necessary and essential condition to ensure individual rights and personal well-being. The principle of equality is based on equal rights, responsibilities and opportunities in all areas of life. Madrid Declaration established the modern approach to people with disabilities and provided suggestions to improve their lives. This approach recognized the disabled people are the equal members of society, but having special needs. This means that the society from the sympathy goes to the social integration of people with disabilities. EU commitments to disabled citizens guided approach to disability are based on the concept of non- passive support, but on the idea of integration and active participation in the economic and social life. In the most countries the official employment policy of disability includes the integration into the labor market, equality, the reduction of dependence on benefits. Often, however, the employment is measured only by quantitative indicators. However, the economic and social policy gets through the quality of employment, which is the broader economic indicator than the unemployment rate. The article deals with the realization of the principle of equal opportunities for employment of persons with disabilities in order to improve the quality of jobs. Adopted in 2000, European Council Directive 2000/78/EC of employ-

ment set the equal treatment in employment and occupation; a general framework, and responsibility for any direct or indirect discrimination in the labor market on grounds of religion or belief, disability, age or sexual orientation. However, researchers often analyze the gender equality problems in the labor market, but rare and superficial examines the disability discrimination in the labor market, often focuses only on the social integration of people with disabilities. Accomplished study is examining the disabled active employment promotion through the principle of equal opportunities.

Keywords: people with disabilities, equal opportunities, the quality of employment

Tatjana BILEVIČIENĖ. Mykolo Romerio universiteto Ekonomikos ir finansų valdymo fakulteto Ekonomikos ir verslo instituto docentė, socialinių mokslų daktarė. El. paštas: tbilev@mruni.eu.

Tatjana BILEVIČIENĖ. Doctor of Social Sciences, Associate Professor at the Institute of Economics and Business, Faculty of Economics and Finance Management, Mykolas Romeris University. E-mail: tbilev@mruni.eu.

SOCIALINIO TEISINGUMO SUVOKIMAS: PILIEČIŲ IR VARTOTOJŲ VERTYBINIAI SKIRTUMAI

Miglė Eleonora Černikovaite

Mykolo Romerio universitetas, miglec@mruni.eu

Abstraktas

Tikslas – išsiaiškinti jaunų žmonių pilietiškumo ir vartotojiškumo nuostatas, įvertinti, kokį poveikį vertybių skirtumai daro socialinio teisingumo suvokimui.

Metodologija – Tyrimas grindžiamas lyginamąja literatūros šaltinių analize ir statistiniais aprašomosios ir koreliacinės analizės metodais bei pateikiant autorės atlikto tyrimo išvalgas nagrinėjama tema.

Rezultatai – Socialinio teisingumo suvokimas nagrinėjamas piliečių ir vartotojų požiūriu, norint atskleisti jaunimo socialinio teisingumo suvokimo vertybinius skirtumus. Socialiniam teisingumui mokslinėje literatūroje skiriamas dėmesys rodo, kad socialinės rizikos mažinimo problemos yra labai svarbios šiuolaikinėje ekonomikoje. Socialinis teisingumas, atlikdamas perskirstymo funkciją, mažina socialinę riziką visuomenės grupėms, kurios iš esmės jaučiasi ne vienodai ekonomiškai saugios ir todėl nevienodai jautrios socialinei rizikai, tad jų socialinio teisingumo supratimas skiriasi. Todėl ieškant atsakymo į klausimą, kokį poveikį skirtingų visuomenės grupių suformuoti vertybių skirtumai daro socialinio teisingumo suvokimui, buvo atliktas empirinis tyrimas. Tyrimas parodė, jog egzistuoja piliečių ir vartotojų vertybiniai skirtumai, ypač tai atsiskleidžia individualiame lygyje t. y. kasdieniniame gyvenime visuomenės nariai vadovaujasi vartotojiškomis (liberaliomis) nuostatomis, o visuomeniniame lygmenyje atsiskleidžia jų pilietiškumas, kur dominuoja socialdemokratinės ir konservatyvios nuostatos.

Tyrimo ribotumas – Tyrimo objektas labai platus, tačiau šiame tyrime apsiribojama socialinės-ekonominės procesų modeliais ir jų analize darnios plėtros rėmuose.

Praktinė reikšmė – Kadangi visuomenės grupės ir kartos nevienodai ekonomiškai saugios ir todėl nevienodai jautrios socialinei rizikai, jų socialinio teisingumo suvokimas ir vertinimas skiriasi. Taigi šio straipsnio praktinė reikšmė siejama su tuo, kad norima išsiaiškinti, kokios vertybės dominuoja Lietuvos visuomenės grupėse ir kaip tai siejasi jų socialinio teisingumo su-

vokimu. Kadangi Lietuvos viešojo politika nukreipta į darnios socialinės sistemos plėtrą ir siekia užtikrinti socialinės sistemos kokybę, todėl jaunimo vertybių, kuriuos formuojant gali būti siekiama socialinė darna, išskyrimas ir analizė turi ne tik teorinę, bet ir praktinę reikšmę.

Originalumas/Vertingumas – Pagrindinis socialinio teisingumo teorijų trūkumas yra tas, kad jos ignoruoja arba neatskleidžia kaip jų deklaruojami principai bus įgyvendinami konkrečioje socialinėje ekonominėje aplinkoje. Šia tema esantys empiriniai tyrimai gana kuklūs, ypač lyginant su gausiais teoriniais teisingumo istorijos, socialinio teisingumo ištakų, socialinio teisingumo paradigimų tyrimais. Straipsnis siekiama prisidėti prie šios spragos mažinimo ir prie darnios, socialiai teisingos viešosios politikos vystymo.

Raktiniai žodžiai - socialinis teisingumas, vartotojai ir piliečiai, jaunimo vertybiniai skirtumai.

Įvadas

Socialinio teisingumo koncepcija formavosi Europoje devyniolikto šimtmečio viduryje kartu su vykusia visuomenės revoliucija ir įsigalintiais kapitalistiniais rinkos santykiais. Rinkos ekonomikos įsigalėjimas, technologijų vystymasis ir rinkos santykių ekspansija į vis naujas ekonomikos ir socialinio gyvenimo sritis lėmė didėjančią socialinę riziką (Vaišvila, 2000). Socialinis teisingumas siejamas su noru mažinti socialinę atskirtį ir riziką bei pagerinti žmonių gyvenimo kokybę. Todėl viešojoje erdvėje, diskusijose ir politinių partijų programose, socialinis teisingumas, diskusijose, siejamas su žmogaus teisėmis, žmogaus orumu, teisingu visuomenėje sukurtų gėrybių paskirstymu tarp visų visuomenės grupių bei, gyvenimo kokybe (Social Justice..., 2006).

Kadangi visuomenės grupės ir kartos nevienodai ekonomiškai saugios ir todėl nevienodai jautrios socialinei rizikai, jų socialinio teisingumo suvokimas ir vertinimas skiriasi. Taigi šio *straipsnio problema* siejama su tuo, kokios vertybės dominuoja visuomenės grupėse ir kaip tai siejasi jų socialinio teisingumo suvokimu.

Mokslinėje literatūroje socialinio teisingumo suvokimas, yra siejamas su vertybėmis, kokios būdingos kiekvienam visuomenės nariui. (Suhay, 2008). Vertybės, kuriomis visuomenės nariai remiasi vertindamas situacijos teisingumą, gali būti skirstomas į individualias (vartotojiškąsias) ir visuomenines (pilietiškąsias), pagal tai galima diferencijuoti visuomenės narius. Darbe nagrinėjamos dvi visuomenės narių grupės su skirtingais vertybėmis – piliečiai ir vartotojai, ir šioms grupėms būdingų vertybių pasiskirstymas. Šio *straipsnio tikslas* - išsiaiškinti jaunų žmonių pilietiškumo ir vartotojiškumo nuostatas, įvertinti, kokį poveikį vertybių skirtumai daro socialinio teisingumo suvokimui.

Straipsnis parengtas apibendrinant mokslininkų tyrimų rezultatus, remiantis atliktu kiekybiniu empiriniu tyrimu bei pateikiant autorių atlikto tyrimo išvalgas nagrinėjama tema.

Teoriniai pagrindai

Literatūroje pateikiama įvairios socialinio teisingumo sampratos filosofiniais, moraliniais, psichologiniais, politiniais, ekonominiais, teisiniais aspektais. Šiame darbe socialinis teisingumas nagrinėjamas vertybiniu požiūriu. Socialinį teisingumą galima apibrėžti kaip asmens ir valstybės bendradarbiavimą sukuriant ir palaikant teisių ir pareigų vienovę asmens teisiniame statuse. (Vaišvila, 2000). Literatūroje pateikiama įvairių socialinio teisingumo

mo sampratų ir apibrėžimų, nagrinėjančių socialinį teisingumą filosofiniais, moraliniais, psichologiniais, politiniais, ekonominiais, teisiniais aspektais (Rawls, 1999; Miller, 1999; Lowell, 2007, Bighouse et al., 2010).

Socialinio teisingumo sampratos raidai reikšmingos įtakos turėjo Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (1948) ir Europos Tarybos priimta Žmogaus teisių konvencija (1950), tarptautinės teisės pagrindu bandžiusiomis įtvirtinti žmogaus teises ir paversti jas gyvenimo tikrove. Skirtingai negu nuo seniausių laikų nagrinėjamas teisingumas plačiąja prasme, socialinis teisingumas yra santykinai nauja sąvoka, siejama su laisvos rinkos santykių įsigalėjimu ir siekiu pagerinti žmonių gyvenimo kokybę. Su socialinio teisingumo šūkiu vyko revoliucijos, sukrėtusios Europą devyniolikto šimtmečio viduryje. Nuo tada viešojoje erdvėje, diskusijose ir politinių partijų programose, socialinis teisingumas siejamas su žmogaus teisėmis, žmogaus orumu, teisingu visuomenėje sukurtų gėrybių paskirstymu, gyvenimo kokybe (Social Justice..., 2006).

Miller (1999) identifikuoja tris principus, kuriais remiasi šiuolaikinė socialinio teisingumo samprata: norus, poreikius ir lygybę. Miller apibrėžia tris idealius socialinės aplinkos tipus: vieningą (solidarią) bendruomenę, nuopelnus ir pilietiškumą. Šiuos elementus jis susieja su pirminiais teisingumo elementais: solidarumą su poreikiais (need), nuopelnus su teisingumu (equity), pilietiškumą su lygybe (equality). Socialinį teisingumą Miller mato kaip demokratinę gerovės sukūrimo priemonę, taip susiedamas socialinį teisingumą su ekonomika ir politika. Pasak Miller, 1999, socialinio teisingumo potencialas glūdi bendrame normatyviniame piliečių rūpestyje vieni kitais. Šis potencialas yra realizuojamas tik tada, kai politinės institucijos pajėgia įgyvendinti šią bendrą teisingumo koncepciją.

Todėl socialinio teisingumo paradigmoje daugiau akcentuojama ne kompensacija asmeniui už nerealizuotas socialines teises, o investicijos į tokio asmens gražinimą atgal į visuomenę (Vaišvila, 2009). Kadangi visuomenės grupės ir individai nevienodai ekonomiškai saugios ir todėl nevienodai jautrios socialinei rizikai, tai jų socialinio teisingumo supratimas ir vertė skiriasi. Atliktos socialinio teisingumo sampratos ir raidos mokslinės literatūros analizės pagrindu buvo padaryta išvada, kad socialinis teisingumas iš esmės yra visuomenės socialinio solidarumo ir socialinio susitarimo išraiška.

Piliečių ir vartotojų socialinio teisingumo suvokimo formavimo modeliai

Pilietiškumo koncepcijų analizei skirta daugybė studijų, kur pateikiama visa eilė pilietiškumo sampratų (Marshall, 1950; Mann, 1987; Turner, 1993, 1997, 2008; Cogan et al., 2000 ir kt.). Pilietiškumo pagrindą sudaro socialinio susitarimo procesas tarp valstybės ir visuomenės. Autonomijos ribos, savęs reguliavimo laipsnis ir paklusimas visuomenės galiai lemia šį kultūriškai apribotą susitarimo procesą.

Žvelgiant istoriškai į pilietiškumo sampratos raidą, būtina paminėti respublikonizmo tradiciją (‐pilietinės dorybės‐ sąvoką, kaip ją formulavo Machiavellis ir Rousseau), kurios ištakos Aristotelio filosofijoje, taip pat pilietinės visuomenės sampratas (pradedant Tocqueviliu), galima paminėti ir šiuolaikinį komunitarizmą, kuris padėjo šiuolaikinių bendruomenių teorinius pamatus. Tačiau pilietiškumo koncepciją geriausiai apibendrino T. H. Marshallas, atskirdamas nuo iki tol egzistavusios siauresnės politinės sampratos, kuri buvo grindžiama ryšiu tarp piliečio ir valstybės, iki platesnio sociologinio požiūrio, kur akcentuojamas ryšys tarp individo ir visuomenės (Steenberg, 1994). Marshallo konceptuali pilietiškumo samprata apima tris sritis: civilinę, politinę ir socialinę, taip pat institucijas, kurios realizuoja šias sritis (Marshall, 1973). M. Mannas išplėtė pilietiškumo sampratą, įvesdamas kelias industrinių valstybių pilietiškumo vystymosi kryptis: liberalią, reformistinę, autoritarinę monarchinę, fašistinę ir socialistinę (Mann, 1987). B. S. Turner manymu, šios pilietiškumo kryptys yra skirtingo istorinio vystymosi pasekmė ir būtent skirtinga istorinė aplinka suformuoja skirtingą pilietiškumo topologiją. Jo tvirtinimu, piliečiai kontroliuoja individų ir grupių galimybes naudotis ekonominiais (būsto, sveikatos, pajamų ir užimtumo), kultūriniais (išsilavinimas, religija, kalba) ir politiniais (balsavimas ir dalyvavimas politiniame gyvenime) ištekliais (Turner, 1982). Būtent šis pilietiškumo santykis su ištekliais ir sudaro šiuolaikinės visuomenės pilietiškumo konfliktų pagrindą.

Pilietiškumas vienu ar kitu pavidalu siejamas su gerovės valstybe ir socialinio aprūpinimo sistema. Vieną iš geriausiai žinomų gerovės valstybių tipologijų pasiūlė G. Esping-Andersen, 1990. Pagal šią tipologiją skiriami trys pagrindiniai šiuolaikinės gerovės valstybės makrolygio modeliai: socialdemokratinis (social-democratic), konservatyvus-korporatyvinis (conservative-corporate) ir liberalus (liberal) (Esping-Andersen, 1990; Douglas, 1996), kurių kiekvienam būdingi tam tikri vertybių prioritetai, taikomos socialinės rūpybos sistemos, socialinės politikos organizavimo būdai. Šis gerovės valstybės

modelių suskirstymas buvo grindžiamas orientuojantis į „socialinės gerovės produktų pasiskirstymo tarp valstybės, rinkos ir individualių vartotojų pobūdį“ (Čiegis, Vveinhardt, 2008). Kiekvienas modelis pasižymi jam būdinga politine ir socialine ideologija: liberalus modelis akcentuoja individualizmo ideologiją, konservatyvus-korporatyvinis – askriptivizmo (ascribe - priskirti), socialdemokratinis – egalitarizmo (Bodo Lippl, 1998). Dalis žmonių yra apolitiški, neturi politinės orientacijos ir nedalyvauja rinkimuose. Kaip rodo tyrimai, tokie žmonės dažnai yra fatalistai. Jie neturi savo visuomenės idealo arba netiki šio idealo įgyvendinimo galimybe.

Vartotojų sampratos koncepcijas dažniausiai formuluojama remiantis trimis koncepcijomis: socialinio vaidmens (Douglas, Simon, 1985) situacinės apsaugos (Lienhard, 2004) ir mišraus vartotojo sampratos koncepcija (Meller-Hannich, 2005). Šiame darbe naudosime socialinio vaidmens teoriją, kuri teigia, kad yra trys subjektų grupės: paprastas pilietis, verslininkas, vartotojas. Tačiau vartotojo samprata šioje koncepcijoje nėra aiškiai apibrėžta. Požiūris į vartotoją, grindžiamas socialiniu vaidmeniu, koks vaidmuo tenka vartotojui laisvai veikiant rinkoje. Vartotojas apskritai savaime neegzistuoja; juo gali būti kiekvienas. Pagrindas priskirti vieną ar kitą asmenį prie vartotojų, tam tikra savybių rinkinys, būdingas didžiąjai visuomenės daliai. (Novikovienė, 2009). Vartotojas yra apibrėžimas, kaip asmuo, kuris pareiškia norą pirkti, perka ir naudoja prekę ar paslaugą, vartotoja asmeniniais, šeimos, namų ūkio poreikiams tenkinti. (Pranulis, Pajuodis, Urbonavičius, Virvilaitė, 2010). Pasak prancūzų filosofo J. Baudrillardo (2010), pats vartotojas, vedinas savo poreikių patenkinimo ir siekdamas sukurti sėkmingo žmogaus tapatybę, gyvena tam, kad vartotų. Būtent vartojimas tapo veiksmu, nulemiančiu individo socialinį statusą, saviraišką ir netgi savimonę. Tačiau vartojimas tik dar labiau skatina socialinę diferenciaciją ir atotrūkį tarp turtingai ir skurdžiai gyvenančių vartotojų. (Baudrillard, 2010).

1 lentelė. Piliečio ir vartotojo portretas

Vartotojas	Pilietis
Patenkinti savo šeimos poreikius	Būti aktyviu ir atsakingu visuomenės narius
Žinoti savo, kaip vartotojo teises	Siekti visuomenės gerovės
Rūpintis savo socialiniu statusu ir saviraiška	Prisiimti ir vykdyti piliečio teises ir pareigas
Rūpintis savo asmenine gyvenimo kokybe	Suprasti savo, kaip piliečio interesus ir už juos kovoti
Siekti asmeninės veikimo laisvės laisvoje rinkoje	Pasitikėti valstybės institucijų veikla

Šaltinis: sudaryta autorės

Tyrimo metodologija

2013 metų gegužės mėnesį Mykolo Romerio universiteto Ekonomikos ir finansų valdymo fakultete buvo atliktas bandomasis empirinis tyrimas. Bandomajam tyrimui buvo pasirinkti Mykolo Romerio Universiteto socialinių studijų magistrantai. Buvo apklausta 220 respondentų (visa galima imtis) ir tai leido padaryti tam tikras išvadas apie jaunų žmonių (socialinių studijų magistrų) pilietiškumo ir vartotojiškumo nuostatas.

Tyrimo tikslas - atskleisti jaunų žmonių pilietiškumo ir vartotojiškumo nuostatas ir jų santykį su socialinio teisingumu suvokimu.

Remiantis iškeltu tyrimo tikslu buvo suformuluotos tokios pradinės tyrimo hipotezės:

H1: Jaunų žmonių visuomeniniai interesai (pilietiškumo nuostatos) yra svarbesni nei asmeniniai (vartotojiškos nuostatos)

H2: Jaunų žmonių asmenines vertybes atitinka jų politines pažiūras t. y. piliečių pažiūros daugiau dera su socialdemokratinėmis vertybėmis, o vartotojų individualizmas – su liberaliomis.

Kai kurie šio amžiaus jaunuoliai dirba, ir darbinė patirtis gali turėti įtakos jų pasaulėžiūrai. Todėl kita hipotezė siejama su darbine patirtimi.

H3: Dirbančio jaunimo vertybės kai kuriais atžvilgiais skiriasi nuo nedirbančio.

H4: Savybių vertinimas priklauso nuo amžiaus, t. y. skirtingų kartų vertinimai skiriasi

Remiantis atlikta literatūros analize buvo sudaryti piliečių ir vartotojų vertybių rinkiniai ir trijų tipų šiuolaikinės gerovės valstybės makrolygio modelius atitinkantys vertybių rinkiniai. Klausimyne buvo pateikta 10 asmeninių (piliečio/vartotojo) savybių ir 24 socialinės vertybės ir respondentai buvo paprašyti įvertinti šių asmeninių savybių svarbą Lietuvos žmonėms dabartiniu Lietuvos raidos laikotarpiu. Pritarimas ar nepritarimas teiginiams buvo matuojamas septynių balų Likert skale. Klausimyno patikimumui nustatyti buvo apskaičiuotas patikimumo koeficientas Cronbach-Alfa, kurio reikšmė viršijo 0,7. Tyrimą riboja tai, jog pasirinkta jaunų žmonių (socialinių mokslų magistrų) imtis atspindi jaunosios kartos požiūrį į individualias ir visuomeninės vertybės, ir neapima kitų kartų, kurių požiūrį galima būtų atskleisti kituose tyrimuose.

Tyrimų rezultatų analizė

Individualaus lygmens vertybių prioritetai

Individualių savybių svarbą buvo prašoma įvertinti pateikus 10 teiginių (piliečio savybės atskleidžia (1-5 teiginiai) ir vartotojo savybes atskleidžia (6-10 teiginiai)) skalėje nuo 1 „Visiškai nesvarbu“ iki 7 „Labai svarbu“. Apskaičiavus asmeninių savybių vertinimo vidurkius pasirodė, kad vartotojiškas savybes jauni žmonės vertina aukščiau nei pilietiškas. Susumavus piliečio (1-5 savybė) ir vartotojo savybes (6-10 savybė), visi respondentai buvo suskirstyti į dvi grupes. Pirmą grupę sudarė asmenys kurių piliečio savybes (1-5 savybių suma) įvertino aukščiau nei vartotojo (6-10 savybių suma), t. y. $\sum_{i=1}^5 \bar{x}_i > \sum_{i=6}^{10} \bar{x}_i$. Paaiškėjo, kad tik 11 proc. jaunų žmonių visuomenės prioritetus mano esant svarbesniais nei asmeninius

Išvada 1: hipotezę H1, kad studentai pilietišumą vertina labiau nei vartotojiškumą, tenka atmesti. Tyrimas parodė, kad 89 proc. jaunuolių save laiko vartotojais, ir tik 11 proc. jaunuolių pilietišumą vertina aukščiau nei vartotojiškumą.

Ryšys tarp skirtingų lygmens vertybių

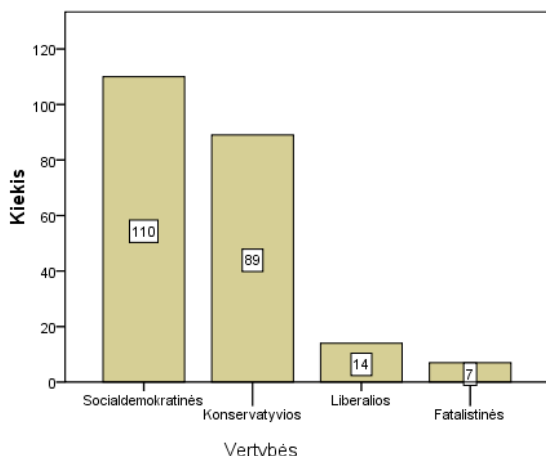
Antroje tyrimo dalyje buvo nagrinėjamos visuomeninių vertybės ir jų ryšys su individualaus lygmens (pilietiško ir vartotojiško) vertybėmis. Siekiant nustatyti, ar visuomeninio lygmens rodiklių vertinimas skiriasi priklausomai nuo to, ar jį vertina pilietiški, ar vartotojiški pažiūrų jaunuoliai ir kuriuos rodiklius vertina skirtingai buvo pritaikytas diskriminantinės analizės metodas. Patikrinus hipotezę kad tiriama populiacija turi vienodus vidurkius kartų atžvilgiu, buvo nustatyta, kad skirtumai yra nereikšmingi: Wilks lambda=0,91, p=0,79.

Išvada 2: hipotezę H2, kad individualios vertybės lemia visuomeninių vertybių pasirinkimą tenka atmesti. Kaip rodo diskriminantinės analizės rezultatai, visuomeninio lygmens vertybių pažiūroms neturi reikšmės ar respondentas daugiau vertina pilietišumą, ar vartotojiškumą.

Visuomeninio (makro) lygmens vertybių prioritetai

Siekiant įvertinti visuomeninio lygmens vertybių prioritetus buvo pateikti įvertinti 24 teiginiai, kurie (kiekvieno jų konkrečiai neįvardinant) at-

spindėjo šiuolaikinės gerovės valstybės modelių vertybinių rinkinius, t. y. socialdemokratinį, konservatyvųjį, liberalųjį ir fatalistinį. Pagal surinktą didžiausią balų skaičių respondentai priskirti vienai ar kitai vertybių pakraipai. (pav.2)

1 pav. Respondentų pasiskirstymas pagal suteiktų vertybėms balų vidurkį

Kaip matyti iš 1 pav. patraukliausios pasirodė socialdemokratinės vertybės, kurias pasirinko 50 proc. respondentų. Kiek mažiau patrauklios konservatyvios vertybės, kurias pasirinko 40,5 proc. respondentų. Likę 9,5 proc. pasiskirstė tarp liberalių ir fatalistinių vertybių. Čia išryškėja makro ir mikro lygmenų požiūrių prieštaravimai. Jeigu mikro lygmenyje jaunuolių preferencijos yra vartotojiškos, tai makro lygmenyje – socialdemokratinės ir konservatyvios, nors šios vertybės remiasi pilietinės visuomenės idealais.

Dirbančio ir nedirbančio jaunimo vertybiniai prioritetai.

Vienfaktorinės dispersinės analizės ANOVA metodas buvo panaudotas hipotezei tikrinti, ar nedirbantys, dirbantys ir turintys savo verslą respondentai teiginius vertina vienodai, t. y.

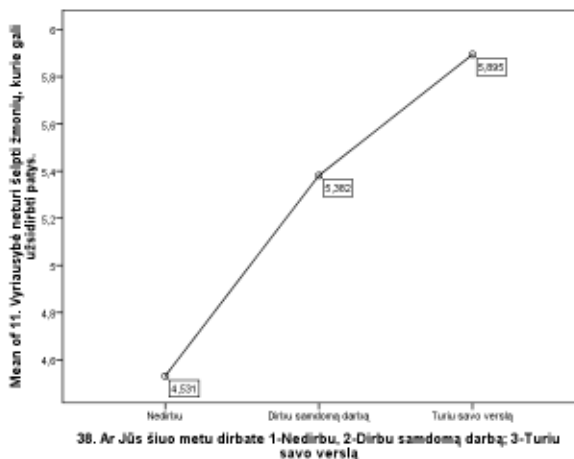
$$H_0: \mu_1 = \mu_2 = \dots = \mu_k.$$

$$H_A: \mu_i \neq \mu_k \text{ kai kuriems } i, k.$$

Čia μ – grupių populiacijos vidurkis, o k – grupių skaičius.

Kadangi kai kuriais atvejais Levenė's dispersijų homogeniškumo kriterijus rodė dispersijų skirtumus, buvo pasirinktas robustinis Welch F kriterijus. Šis kriterijus parodė esminius nuomonių vidurkių skirtumus tik 11 klausimu „Vyriausybė neturi šelpti žmonių, kurie gali užsidirbti patys“: Welch $F(2; 48,9) = 5,65$, $p = 0,007$.

Post hoc kriterijumi buvo pasirinktas Games-Howell testas, taikomas tais atvejais, kai dispersijos homogeniškumo sąlyga netenkinama. Pasirinkus a priori reikšmingumo lygmenį 0,05, gauname, kad statistiškai reikšmingi skirtumai ($p < 0,05$) yra tarp nedirbančių respondentų ir dirbančių, ir nepriklauso nuo to, ar respondentai dirba samdomą darbą ar turi savo verslą (3 pav.)

3 pav. Nedirbančių, dirbančių ir turinčių savo verslą respondentų 11 teiginio vertinimų balų vidurkiai.

Kaip matyti iš 2 pav., nedirbantys studentai teiginiui, kuris tiesiogiai siejasi su socialine politika (11. „Vyriausybė neturi šelpti žmonių, kurie gali užsidirbti patys“) suteikė gerokai mažesnius balus, nei dirbantys. Aukščiausius balus šiam teiginiui suteikė respondentai, turintys nuosavą verslą.

Išvada 3: hipotezę H3, kad dirbančio jaunimo vertybės kai kuriais atžvilgiais skiriasi nuo nedirbančio, pasitvirtino tik 11 teiginio „Vyriausybė neturi šelpti žmonių, kurie gali užsidirbti patys“ atžvilgiu. Likusias makro lygmens vertybes dirbantys ir nedirbantys jaunuoliai vertino vienodai.

Išvados

Atlikus teorinę socialinio teisingumo suvokimo vertybiniu požiūriu ir vartotojiškų ir pilietišκών nuostatų analizę, galima teigti, jog:

1. Socialinis teisingumas, kaip teisingumo forma, valstybės lygmeniu pradėjo formuotis laisvosios rinkos augimo sąlygomis. Socialinis teisingumas iš esmės yra visuomenės socialinio solidarumo ir socialinio susitarimo išraiška. Jis kyla ne iš asmens teisės, o iš socialinio susitarimo. Socialinio teisingumo paradigmoje daugiau akcentuojama ne kompensacija asmeniui už nerealizuotas socialines teises, o investicijos į tokio asmens gražinimą atgal į visuomenę. Kadangi visuomenės grupės nevienodai ekonomiškai saugios ir todėl nevienodai jautrios socialinei rizikai, tai jų socialinio teisingumo supratimas ir vertė skiriasi.
2. Socialinio teisingumo vertybės formuojasi mikro ir makro lygmenų sandūroje. Makro lygmeniu vertinama šalies politinė ir ekonominė struktūra, politinė kultūra, religija, visuomenės vertybių ir normų sistema. Skiriami keturi pagrindiniai šiuolaikinės gerovės valstybės valdymo modeliai: socialdemokratinis, konservatyvus-korporatyvinis, liberalus ir fatalistinis, kurių kiekvienam būdingi tam tikri vertybių prioritetai. Mikro lygmeniu taikomos įvairios visuomenės sluoksnių išskyrimo sistemos ir metodai, kuriais siekiama paaiškinti vienam ar kitam sluoksniui būdingą socialinę ideologiją ir iš jos kylantį socialinio teisingumo vertinimą – išryškėja vartotojiškas ir pilietiškas visuomenės narių požiūriai. Socialinių rinkų teorija paaiškina, kaip galima suderinti vartotojišką ir pilietišką požiūrius, visuomenę silpnesnių atžvilgiu privalo vykdyti socialinį teisingumą, o vartotojai turėtų ugdyti socialinę atsakomybę, būdami atsakingi savo šalies piliečiai.
3. Teoriškai numatomą socialinio teisingumo suvokimo koncepcijų prieštarumą patvirtino ir atliktas bandomasis tyrimas. Jį atlikus, paaiškėjo, kad daugelis jaunų žmonių (89 proc.) vartotojo teises ir asmeninę gerovę mano esant svarbesniais nei rūpintis visos visuomenės gerove ir priimti piliečio teises ir pareigas. Tačiau valstybės santykyje su piliečiais, tyrimas parodė kad patraukliausios yra socialdemokratinės vertybės (50 proc.) ir konservatyvios vertybės (40,5 proc.). Jeigu individualiame lygmenyje jaunuolių preferencijos pasirodė esą egoistinės ir vartotojiškos, tai valstybiniam lygmenyje – socialdemokratinės ir konservatyvios, nors šios koncepcijos daugiau paremtos pilietinės visuomenės vertybių sistemomis.

Literatūra

1. Baudrillard. J. (2010) *Vartotojų visuomenė..* Kitos knygos.
2. Bodo Lippl, (1998): *Justice Ideologies, Income-Justice, and the Welfare State: A Comparison of Justice Ideologies and the Perceived Justice of Income in the United States, West Germany, and the Netherlands* (ISJP-Arbeitsbericht No. 47), Berlin: Humboldt-Universitaet.
3. Brighouse H., Robeyns I. (2010) *Measuring Justice– Primary Goods and Capabilities*, Cambridge, Cambridge University Press.
4. Čiegis R., Vveinhardt J., (2008) *Socialinės rinkos teorija ir ją kūrę ekonomistai: Švedijos ir Vokietijos modeliai/* Šiauliai. ŠU leidykla.
5. Douglas, M. (1996). *The World of Goods: Towards an Anthropology of Consumption*. Routledge.
6. Edgeworth *Expansions for Semiparametric Averaged Derivatives* - (Now Published in *Econometrica*, 68 (2000), p.931-979.)
7. Esping-Andersen G. (1990). *Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge; Polity Press.
8. Griethuysen, P van. (2002). *Sustainable Development: An Evolutionary Economic Approach*. Sustainable Development, Sustainable Development, 10, p. 1–11.
9. Ichilov, O. (1990). *Dimensions and Role Patterns of Citizenship in Democracy. Political Socialisation, Citizenship education and Democracy*. New York, teachers College Press, p. 11-24.
10. Inglehart, Ronald; Welzel, C (2010), *Changing Mass Priorities: The Link between Modernization and Democracy*. World values survey, http://www.worldvaluessurvey.org/wvs/articles/folder_published/publication_587.
11. Luebker, M. (2004). Globalization and perceptions of social inequality. Working paper No. 32. International Labour Office, Geneva. Online: <http://www.rrojasdatabank.info/inequality/SSRN-id655762.pdf>. Accessed 2013.02.12
12. Lovell, T.;Bourdieu, P. (2007)(Mis)recognition, Social Inequality And Social Justice (ISBN: 0415404665 / 0-415-40466-5)
13. Mann, M. (1987). *Ruling class strategies and citizenship*. Sociology 21(3), p. 339-354.
14. Marshall T.H. (1950). *Citizenship and Social Class*. Cambridge, Cambridge University Press.

15. Miller D. (1999) *Principles of Social Justice*. . Cambridge, MA: Harvard University Press.
16. Novikovienė L (2010). Kai kurie vartotojo sampratos aspektai.//konf. medžiaga. Vartotojų teisių apsaugos teisiniai aspektai Europos Sąjungoje. Mykolo Romerio Universitetas. p.27-35
17. Pranulis, Pajuodis, Urbonavičius, Virvilaitė. (2000). *Marketigo pradmenys Vilnius*. The Baltic Press.
18. Putman, R. (2000). *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. N.Y., London, Toronto, Sydney, Singapore: Simon and Schuster.
19. Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
20. *Social Justice in an Open World. The Role of the United Nations*. (2006) UN, New York, , <http://www.un.org/esa/socdev/documents/ifsd/SocialJustice.pdf>
21. Suhay, E.A. (2008). Group Influence and American Ideals: How Social Identity and Emotion Shape Our Political Values and Attitudes. Online: http://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/61549/suhay_1.pdf;jsessionid=A5E331AF9CBBFA7E96F457345310F761?sequence=1. Accessed 2013.02.15
22. Turner B. (2008). *Rights and Virtues: Political Essays on Citizenship and Social Justice*. Bardwell Press, London.
23. Turner B. (2012). *National and social citizenship: some structural and cultural problems with modern citizenship in Contested Citizenship in East Asia: Developmental politics, national unity and globalization*, Bryan S. Turner and Chang Kyung-Sup, UK, p. 15-42.
24. Vaišvila A. (2000). *Teisingumas: jo formos ir socialinė reikšmė*. (metodologinis aspektas. Žiūrėta 2012 m spalio 10 d. Prieiga per internetą: <http://alfonsas.home.mruni.eu/wp-content/uploads/2008/11/teisingumas2.doc>

SOCIAL JUSTICE PERCEPTION: CITIZENS AND CONSUMERS APPROACH

Miglė Eleonora Černikovaite

Summary

The aim of the article is to evaluate the social justice perception for citizens and consumer in order to reveal the group differences for social justice awareness. Literature review has showed that social justice is related to social

risk reduction issues which are very important in today's economy. Social justice has a redistribution function, which reduces the risk of different social and age groups of society, which understanding of social justice differ according to their values. Therefore, the empirical study was established to find out the answer, how social justice perception impacts of different social groups values and behaviour. The study showed that there is a citizen and consumer value diversity and, in particular reveals an individual level, at everyday life young people are consumerist (liberal), but when it comes to the level of social citizenship, young people demonstrates the social-democratic and conservative value attitudes

Keywords: social justice, citizen and customer, values differences.

Miglė Elenora ČERNIKOVAITĖ. Mykolo Romerio universiteto Ekonomikos ir finansų valdymo fakulteto Ekonomikos ir verslo instituto doktorantė, ekonomikos mokslai. E.paštas: miglec@mruni.eu.

Miglė Elenora ČERNIKOVAITĖ. Post graduate student of Economics at the Insitute of Economics and Bussiness, Faculty of Economics and Finance Management, Mykolas Romeris University. E-mail: miglec@mruni.eu.

DARBO RINKOS SOCIOEKONOMINIO TEISINGUMO PROBLEMOS IR ATSAKINGO VERSLO SPRENDIMAI

Dalia Karlaitė

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva, karlitedalia@gmail.com

Abstraktas

Tikslas – atskleisti atsakingo verslo indėlį užtikrinant socioekonominį teisingumą darbo rinkoje.

Metodologija – mokslinės literatūros analizė ir sintezė; statistinių ir reprezentatyvios apklausos duomenų grupavimas, palyginimas ir apibendrinimas; atvejo analizė. Tyrimo tipas: atvejo analizė.

Rezultatai – socialiai atsakingas verslas privalo prisidėti prie visuomenės socioekonominio teisingumo bei šalies darnaus vystymosi kurdamas naujas darbo vietas ir taip padidindamas užimtumą bei sumažindamas „protų nutekėjimą“, užtikrindamas saugias ir sveikas darbo sąlygas, garantuodamas laiku mokamą ir sąžiningą darbo užmokestį ir pan.

Tyrimo ribotumas – tiriamos ne visos darbo rinkoje pasireiškiančios problemos, turinčios poveikį socioekonominio teisingumo užtikrinimui.

Praktinė reikšmė – nagrinėjamos darbo rinkoje pasireiškiančios problemos – diskriminacija dėl amžiaus įsidarbinant, nedarbas bei emigracija – ribojančios ekonomikos augimo galimybes bei trukdančios užtikrinti socioekonominį teisingumą.

Originalumas/Vertingumas – pateikiama 2013 m. balandžio 10 – 14 d. Mykolo Romerio universiteto mokslinio projekto „Piliečių ir vartotojų socialinio – ekonominio teisingumo suvokimo formavimo gairės“ mokslininkų grupės užsakyму Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centro Vilmorus atliktos reprezentatyvios šalies gyventojų apklausos „Visuomenės gerovė“ rezultatų analizė.

Raktiniai žodžiai: socialiai atsakingas verslas, socialinis teisingumas, ekonominis teisingumas.

Tyrimas atliktas vykdant Lietuvos mokslo tarybos projektą pagal programą „Socialiniai iššūkiai nacionaliniam saugumui“, No. SIN-12005

Ivadas

Pagrindinė žmogaus viso gyvenimo sąlyga ir svarbiausia priemonė, užtikrinanti materialinę gerovę bei saugumą yra darbas. Darbas žmogui suteikia ne tik pajamas, bet ir socialinį statusą. Pakankamas darbo vietų skaičius ir gyventojų užimtumas užtikrina kiekvienos šalies socioekonominį teisingumą.

Ilgą laiką darbo neturintys žmonės praranda kvalifikaciją, neturi galimybės atnaujinti ir plėtoti žinių. Nedarbas sukelia ir socialines problemas: skurdą, emigraciją, priklausomybę nuo narkotinių medžiagų, alkoholizmą, nusikalstamumo didėjimą, gyventojų sergamumą ir mirtingumą, savižudybių skaičiaus didėjimą, socialinę atskirtį ir t. t.

Nedarbas – viena iš opiausių problemų pasaulyje. Dar nė viena valstybė šios problemos neišsprendė ir, tikriausiai, nesugebės jos išspręsti ir ateityje. Nedarbo problema, kaip specifinė šalies ekonominės politikos dalis yra svarbi ne tik visos valstybės efektyviam funkcionavimui, bet ir atskirai kiekvienam valstybės individui. Nevisiškas gyventojų užimtumas ekonomine prasme yra ne tik darbo neturinčių žmonių potencialo neišnaudojimas, bet ir visuomenės išteklių švaistymas. Deja, darbo jėgos pasiūla niekada visiškai neatitinka paklausos.

Jaunimo iki 25 metų nedarbo klausimas yra prioritetinis tiek Lietuvoje, tiek visoje Europos Sąjungoje, nes remiantis oficialiais statistikos duomenimis jaunimo nedarbo lygis Lietuvoje siekia 20,3 proc., o ES vidurkis – per 23,5 proc. Šalies verslo organizacijos kartu su Lietuvos darbo birža vykdydamos visą eilę Europos Sąjungos finansuojamų projektų prisideda prie teigiamų pakyčių jaunimo darbo rinkoje.

Todėl šio straipsnio **tikslas** – atskleisti atsakingo verslo indėlį užtikrinant socioekonominį teisingumą darbo rinkoje.

Darbo rinkos socioekonominio teisingumo problemos

Lietuvos Respublikos Konstitucijos (1992, Nr. 33-1014) 48 straipsnis įtvirtina žmogaus „teisę į darbą“, tačiau pateikimas į darbo rinką neužtikrina galimybės gauti darbą pagal pasirinktą ir įgytą profesiją ar veiklos sritį bei negarantuoja galimybės asmenims užimti vienas ar kitas pareigas tam tikroje vietovėje ar įmonėje. Darbdavys turi teisę pasirinkti tinkamą darbuotoją konkurso būdu ir pareigą įforminti darbo santykius darbo sutartimi. Dažniausiai pasirenkamas tas darbuotojas, kuris jau turi reikalingų darbo įgūdžių, tačiau yra gan jaunas, kad investicijų į jo gebėjimų tobulinimą grąžos tikimybė būtų kuo didesnė.

Yra išskiriama visa eilė socialinių ir ekonominių nedarbo pasekmių (Dieckhoff, Gash, 2011; Nichols et al, 2013; Šimaitytė, 2005; Tartilas, 2005):

- atsiradus baimei netekti socialinių garantijų, prasideda dirbančiųjų, ypač žemesnės kvalifikacijos, pataikavimas, ar net nusižeminimas darbdaviui;
- diskriminacijos požymiai įsidarbinant – nedarbo pasekmės netolygiai pasiskirsto tarp įvairių socialinių sluoksnių: labiausiai kenčia nekvalifikuoti ir mažai kvalifikuoti fizinio darbo atstovai, jaunimas, moterys;
- didėja gyventojų mirtingumas, sergamumas, alkoholizmas, ištuokų ir savižudybių skaičius, galimas spartesnis nusikalstamumo augimas, socialinių neramumų židinių formavimasis didelio nedarbo zonose, daugėja teisėtvarkos pažeidimų ir sunkių nusikaltimų;
- augant nedarbui, mažėja fizinių asmenų pajamų mokesčių surinkimas į valstybės nacionalinį, savivaldybių ir Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetus;
- prarandama dalis potencialaus bendrojo vidaus produkto, sparčiau formuojasi visuomenės sluoksnis, kuriuo valstybė turi nuolat rūpintis;
- nedarbas tampa kvalifikuotos darbo jėgos „nutekėjimo“ į užsienį priežastimi.

Socialinės nedarbo pasekmės paliečia ne tik bedarbius, bet ir dirbančiuosius. Esant didelei bedarbystei šalyje, mažėja darbo užmokestis, blogėja darbo sąlygos, padidinamas darbo krūvis ir pan. Dėl ribotos straipsnio apimties plačiau nagrinėjamos šios Lietuvos darbo rinkoje pasireiškiančios socioekonominio teisingumo problemos: diskriminacija dėl amžiaus, nedarbas, maži atlyginimai ir emigracija.

Diskriminacija dėl amžiaus gali pasireikšti (Mikulionienė, Mačernytė-Panomariovienė, 2007):

- ieškant darbo ir įsidarbinant;
- nustatant darbo sąlygas ir darbo užmokestį;
- norint mokytis/persikvalifikuoti;
- siekiant paskyrimo į aukštesnes pareigas;
- norint išsaugoti darbo vietą;
- planuojant išėjimą į senatvės pensiją.

Labiausiai diskriminuojamos grupės yra jauni (18–25 metų) asmenys, bandantys patekti į darbo rinką, ir vyresniojo amžiaus (55 metų ir vyresni) asmenys, norintys išsilaikyti darbo rinkoje arba pakeisti darbovietę (Mikulionienė, Mačernytė-Panomariovienė, 2007). Sudarant Nacionalinę antidiskriminacinę 2009–2011 metų programą nustatyta, kad Lietuvoje jaunų

(nuo darbingo amžiaus pradžios iki 30 metų) žmonių gyvena apie pusė milijono bei panašus yra ir vyresniojo amžiaus (50–70 metų) gyventojų skaičius. Taigi remiantis šia statistika diskriminaciją dėl amžiaus potencialiai patiria kas trečias mūsų šalies gyventojas ir ši situacija vangiai keičiasi.

Ypač jaunimo nedarbas turi neigiamą socialinį ir ekonominį poveikį pačiam jaunimui bei visuomenei ir taip apriboja ekonomikos augimo galimybes (Andersen, 2012). Visuomenėje diskriminacijos problemas dėl amžiaus sąlygoja gajūs ir dažnai nepagrįsti stereotipai. Plačiai nusistovėjusi nuomonė, kad jauni žmonės nėra pasirengę įžengti į darbo rinką, nes nėra pakankamai subrendę ir yra neatsakingi (O’Cinneide, 2005); o vyresnio amžiaus asmenys lėčiau prisitaiko prie greitai kintančių darbo sąlygų, kurias nulemia sparti technologijų plėtra.

Be to, asmenys įgiję ne tik reikiamą išsilavinimą, bet ir turintys darbo patirties įsidarbina daug lengviau (Okunevičiūtė–Neverauskienė, Pocius, 2008) nei jaunimas, turintis tik teorinių žinių ir minimalią praktinę patirtį, nes jaunas žmogus yra tapatinamas su mažesnio produktyvumo asmenų grupe, kuriai apmokyti reikalingos papildomos išlaidos (Beržinskienė, Rudytė, 2008). Jaunimas darbinį patyrimą studijų laikotarpiu įgauna profesinės praktikos metu, kuri trunka per trumpai (svyruoja nuo 4 sav. iki 2 mėn.). Dėl šios priežasties įdarbinimo metu jaunimas gali būti diskriminuojamas nustatant tam tikrą amžiaus cenzą ar darbo patirties (stažo) reikalavimus (Mikulionienė, Mačernytė–Panomariovienė, 2007). Todėl ieškantys darbo pirmą kartą jaunuoliai sunkiau integruojasi į darbo rinką nei tie asmenys, kurie jau jį yra praradę (Gruževskis, Okunevičiūtė–Neverauskienė, 2003).

Šaltinis: Statistikos departamentas, 2013

1 pav. Jaunimo iki 25 metų dalis bendrame registruotų bedarbių skaičiuje 2005–2012 m.

Nagrinėjama laikotarpiu Lietuvoje registruotų bedarbių skaičius išaugo beveik trigubai 2009 m. lyginant su 2008 m. ir dar pusantro karto 2010 m. lyginant su 2009 m. Šiuos bedarbių skaičiaus sparčius augimus nulėmė pasaulinė ekonominė krizė, kai nemažai verslo organizacijų bankrutavo, o norėjusios išsilaikyti rinkoje – mažino darbuotojų skaičių, taip taupydamos finansinius išteklius žmogiškajam kapitalui. Pažymėtina tai, kad 2008 m. jaunų bedarbių iki 25 metų skaičius bendrame bedarbių skaičiuje sudarė net 30 proc., tačiau jau 2009 m. ši dalis sumažėjo iki 23 proc. bendrame bedarbių skaičiuje, tą galima paaiškinti padidėjusia jaunimo emigracija, kuri pateikiama 4 pav.

Jaunimo, net neturinio pakankamos darbo patirties ir praktinių įgūdžių, pasirinkimo dirbti motyvas yra darbo užmokestis, kuris patenkintų jo poreikius (Okunevičiūtė–Neverauskienė, Pocius, 2008). Viena iš laisvų darbo vietų neužpildymo priežasčių yra darbdavių siūlomas žemas darbo užmokestis darbo biržoje užsiregistravusiems asmenims.

Tyrimo rezultatai

Lietuvoje 2013 m. balandžio 10 – 14 d. Mykolo Romerio universiteto mokslinio projekto „Piliečių ir vartotojų socialinio – ekonominio teisingumo suvokimo formavimo gairės“ mokslininkų grupės užsakymu Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras Vilnius atliko reprezentatyvią šalies gyventojų apklausą „Visuomenės gerovė“ (N = 1050).

Tyrimo duomenys parodė, kad net 84 proc. respondentų yra įsitikinę, kad skirtumas tarp to ką uždirba Lietuvoje turtingi žmonės ir eiliniai piliečiai yra per daug didelis ir tik 6 proc. – per didelių skirtumų neįžvelgia. Taip pat buvo siekiama išsiaiškinti ar tie pajamų skirtumai turi būti dideli ir kokios galimos to priežastys. Daugiau nei pusė apklaustųjų turėjo tvirtą nuomonę ir teigė, kad pajamos neturėtų daug skirtis. Likusi respondentų pusė, kurie neprieštarauja, kad pajamų skirtumai galimi išskyrė sekančias priežastis: penktadalis mano, kad pajamų skirtumai yra galimi, nes asmenų turimos galimybės ir talentas yra skirtingi; kiek daugiau nei dešimtadalis mano, kad pajamų skirtumai motyvuoja žmones dirbti.

Taip pat atliekant reprezentatyvią gyventojų apklausą, siekta nustatyti nuo ko turi priklausyti gyventojų pajamos. Daugiausia atsakė, priklauso kaip sunkiai ir daug žmogus dirba 37,5 %, kaip lavina savo gebėjimus, kelia kvalifikaciją 25,4 % ir kt.

Kaip jau buvo minėta, viena iš nedarbo socialinių pasekmių yra emigracija, sąlygota bendrojo vidaus produkto ir darbo vietų šalyje sumažėjimo.

Europos ekonominei erdvei (EEE) priklausančiose šalyse laisvas darbuotojų judėjimas yra viena iš pagrindinių teisių, leidžiančių vienos EEE šalies piliečiams dirbti kitoje EEE šalyje tokiomis pačiomis sąlygomis, kaip dirba tos valstybės narės piliečiai (EURES, 2013).

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas prie LRV (2013)

4 pav. Lietuvoje oficialiai deklaravusių išvykimą emigrantų skaičius 2005–2012 m.

Kaip matyti iš paveikslą Lietuvoje oficialiai deklaravusių išvykimą emigrantų skaičius 2005 – 2012 m. laikotarpiu kito netolygiai. Šiuo laikotarpiu emigravo 375,2 tūkst. gyventojų. 2005 – 2008 m. laikotarpiu emigrantų skaičius mažėjo, tačiau 2009 m. lyginant su 2008 m. išaugo 1,5 karto. Didžiausias emigravusių asmenų skaičius pastebimas 2010 m. – daugiau nei 2 kartus didesnis lyginant su 2009 m. Lietuvos Statistikos departamento (2011) duomenimis tokiam oficialiai deklaravusių išvykimą emigrantų skaičiaus padidėjimui įtakos turėjo Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymu nustatyta prievolė nuolatiniams šalies gyventojams mokėti privalomojo sveikatos draudimo įmokas (nuolatinės gyvenamosios vietos keitimą iš Lietuvos į užsienio valstybę galėjo deklaruoti ir tie, kurie gyveno užsienyje jau anksčiau). Taip, pat Statistikos departamentas (2011) pažymi, kad 2010 m. net 85 proc. emigrantų prieš išvykdamį nedarbo ilgiau nei metus (2009 m. – 81 proc.).

Pažymėtina tai, kad nagrinėjamu 2005 – 2012 m. laikotarpiu daugiausia emigruoja jauni šalies gyventojai. Jaunų (15-24 metų) žmonių skaičius svyravo ir bendrame emigrantų skaičiuje vidutiniškai sudarė ketvirtadalį (2008 – 2010 m.) ir trečdalį (2005-2007 m.). Asmenys patenkantys į šią amžiaus grupę dažniausiai išvyksta studijuoti. Jei nagrinėtume bendrus jaunų (15-29 metų) žmonių duomenis, matytume, kad šios amžiaus grupės migracijos mastas yra

beveik pusė (vidutiniškai 45,8 proc.) kasmet, o vyresnių nei 60 m. amžiaus emigrantų skaičius yra sąlyginai mažas, t. y. vos 1-3 proc. nagrinėjamu 2005–2012 m. laikotarpiu. Emigracija sukelia rimtas demografines problemas – senstanti visuomenė, mažėjantis santuokų skaičius, mažesnis gimstamumas. Be to, vis mažesnis dirbančiųjų skaičius turi išlaikyti didesnę nedirbančiųjų skaičių.

Apklausoje metu pateikus klausimą ar respondentų gyvenimas yra bent kiek artimas idealiam, net pusė respondentų teigė, kad nėra patenkinti savo gyvenimu, net 38 proc. – neturėjo aiškos nuomonės ir šiek tiek daugiau nei dešimtadalis pasisakė besijaučiantys gerai ir saugiai, todėl jų gyvenimas yra artimas idealiam.

Tačiau respondentų paklausus ar jie ketina kažką keisti, pvz. ar ketina išvykti iš Lietuvos, daugelio atsakymas buvo griežtas „Ne“ ir tik dešimtadalis išvyktų į kitą šalį ieškoti geresnio gyvenimo.

Nors Lietuvos gyventojai nėra patenkinti savo gyvenimo kokybe, tačiau dauguma respondentų nedirbtų išvykti iš Lietuvos.

Atsakingo verslo sprendimai mažinant socioekonominę įtampą darbo rinkoje

Europos parlamento Vystymosi komiteto pateiktoje nuomonėje Užimtumo ir socialinių reikalų komitetui (2012) pabrėžiama, kad *„įmonių socialinė atsakomybė – priemonė, kurią taikydami darbdaviai gali remti savo darbuotojus ir vietos bendruomenes besivystančiose šalyse, ir kad ją galima naudoti norint teisingai paskirstyti pelną ir taip kurti tvarią ekonominę ir socialinę gerovę ir padėti daugiau žmonių įveikti skurdą“*.

Įmonių socialinės atsakomybės pažangos Lietuvoje šalies lygmeniu 2011 m. vertinimo ataskaitoje (2012) pabrėžiama, kad Lietuvai vienas iš aktualiausių ĮSA aspektų yra socialinis saugumas ir darbo sauga. Prie šios situacijos gerinimo prisideda socialinės atsakomybės SA 8000 bei darbuotojų saugos ir sveikatos OHSAS 18001 standartų diegimas ir plėtra įmonėse, kurie parodo, kad verslo organizacijos siekia savo darbuotojams suteikti visapusišką darbo saugumą bei formuoti socialinio teisingumo jausmą. Šie verslo sprendimai prisideda prie emigracijos mastų mažinimo, kai asmenys iš Lietuvos išvyksta ne tik dėl finansinių, bet ir dėl socialinių priežasčių, pavyzdžiui, pažeidžiamų žmogaus teisių ir orumo, dėl akivaizdaus socialinio neteisingumo ir pan.

Darbo sąlygų gerinimas (pagrįsto atlyginimo mokėjimas, motinystės atostogų suteikimas, galimybių sudarymas mokymuisi visą gyvenimą (angl. *life long learning*) ir t. t.) yra būdas išlaikyti kvalifikuotus ir lojaliausius darbuoto-

jus bei sukurti bendradarbiavimo santykius su jais. Darbuotojų įtraukimas į sprendimų priėmimą gali padidinti darbuotojų pasitenkinimą ir jų produktyvumą bei taip sumažinti išlaidas kontrolės mechanizmui. Idėja yra ganėtinai paprasta: darbuotojai, kurie suvokia, kad jie turi geresnes darbo sąlygas, nei kokias galėtų turėti kurioje kitoje to paties sektoriaus įmonėje paskatina darbuotojus elgtis taip, kad ir ateityje būtų išsaugoti ilgalaikiai darbo santykiai su organizacija. Tačiau neretai pasitaiko interesų konfliktų tarp verslo organizacijos ir jos darbuotojų, kurie susiję su darbuotojo pastangomis ir tobulėjimu, bendradarbiavimu su kitais darbuotojais ir pan. Kai kurie konfliktai gali būti išspręsti pasitelkiant skatinimo mechanizmus, tačiau darbuotojo indėlį ir produktyvumą yra ganėtinai sudėtinga įvertinti, ypač dirbant komandoje (Ganuza, 2012).

Verslo organizacijos vykdydamos socialiai atsakingą veiklą įgauna stiprią reputaciją rinkoje – yra vertinamos kaip patrauklūs darbdaviai – todėl gali tuo pasinaudoti pritraukiant lojaliaus ir kvalifikuotus darbuotojus. Tokiose verslo organizacijose darbuotojai dirba socialiai atsakingai, todėl klientų pasitenkinimo lygis, tuo pačiu ir verslo pelnai ilguoju laikotarpiu auga (Ismail, 2009).

Apibendrinus atlikto tyrimo duomenis galima teigti, kad vis daugiau atsakingo verslo organizacijų privalo prisidėti prie socioekonominės įtampos šalies darbo rinkoje ir emigracijos mastų mažinimo priimdamos socialiai atsakingus ir teisingus sprendimus: kurdamos naujas darbo vietas, užtikrinamos saugias ir sveikas darbo sąlygas, laiku mokant ir pagrįstą darbo užmestį, investuojant į mokslo bei technologijų inovacijas ir pan.

Išvados

Darbo rinkoje išskiriamos socioekonominės problemos yra diskriminacija dėl amžiaus įsidarbinant, nepagrįstai žemas darbo užmokestis, ir to sąlygojama plataus masto emigracija ir t. t. Mykolo Romerio universiteto mokslinio projekto „Piliečių ir vartotojų socialinio – ekonominio teisingumo suvokimo formavimo gairės“ mokslininkų grupės užsakymu Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centro Vilmorus atliktos reprezentatyvios šalies gyventojų apklausos „Visuomenės gerovė“ duomenys parodo, beveik trys ketvirtadaliai respondentų įsitikinę, kad galimybę tapti turtingu nulemia šalyje įsišaknijusi korupcija ir likimas (atsitiktinumas), ir tik ketvirtadalis tiki, kad tą nulemia individo įgyjamas išsilavinimas, jo gabumai bei darbštumas. Net 50 proc. respondentų nėra patenkinti savo gyvenimu (t. y. nejaučia, kad jų gyvenimas yra bent kiek artimas idealiam), bet tik 10 proc. yra tvirtai nusprendę

emigruoti, nes nemato ateities perspektyvų Lietuvoje, o 69 proc. respondentų emigruoti neketina. Didžioji dalis ketinančių emigruoti yra jauni žmonės.

Vis daugiau atsakingo verslo organizacijų privalo prisidėti prie socioekonominės įtampos šalies darbo rinkoje ir emigracijos mastų mažinimo priimdamos socialiai atsakingus ir teisingus sprendimus: kurdamos naujas darbo vietas, užtikrindamos saugias ir sveikas darbo sąlygas, laiku mokant ir pagrįstą darbo užmokestį, investuojant į mokslo bei technologijų inovacijas ir pan.

Literatūra

1. Andersen, D. 2012. Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komiteto nuomonė dėl Jaunimo užimtumo, profesinių kvalifikacijų ir judumo (nuomonė savo iniciatyva). Europos Sąjungos oficialusis leidinys C 68/11.
2. Beržinskienė D.; Rudytė D. 2008. Jaunimo padėties Baltijos šalių darbo rinkose dinaminį pokyčių lyginamoji analizė. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. Nr.(3)12.39-47.
3. Dieckhoff, M.; Gash, V. 2011. The Social Consequences of Unemployment in Europe: a Two-Stage Multilevel Analysis.
4. EURES. *Europos darbo mobilumo portalas*. 2013. *Laisvas judėjimas*. <<https://ec.europa.eu/eures/main.jsp?acro=free&lang=lt&countryId=DE&accessing=0&content=1&restrictions=1&step=1>>.
5. Europos migracijos centras. 2012. Emigrantų amžius. Prieiga per internetą <<http://123.emn.lt/lt/emigracija/emigrantu-amzius>>.
6. Europos parlamento Vystymosi komiteto pateiktoje nuomonėje Užimtumo ir socialinių reikalų komitetui (2012). Įmonių socialinė atsakomybė. Visuomenės interesų gynimas ir tvaraus bei įtraukaus atsigavimo siekis (2012/2097(INI)) http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/deve/ad/921/921560/921560lt.pdf
7. Ganuza, J. J. 2012. Corporate social responsibility and social welfare. How to promote socially responsible business strategies.
8. Gruževskis, B., & Okunevičiūtė-Neverauskienė, L. (2003). Jaunimo integracijos į darbo rinką problemos. Profesinis rengimas: tyrimai ir realijos, 6.
9. Įmonių socialinės atsakomybės pažangos Lietuvoje šalies lygmeniu 2011 m. vertinimo ataskaita. 2012. Parengė UAB „Kvalitetas“.
10. Ismail, M. 2009. Corporate social responsibility and its role in community development: an international perspective. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research* Volume 2 / 9 Fall 2009

11. Mikulionienė, S.; Mačernytė-Panomariovienė, I. 2007. Amžiaus diskriminacija viešajame sektoriuje. Regioninis pilietinės edukacijos centras.
12. Nichols, A. et al. 2013. Consequences of Long-Term Unemployment. The Urban Institute.
13. O'Kinneide, C. 2005. Age discrimination and European Law. Fundamental rights and anti-discrimination. European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities. Unit D.3
14. Okunevičiūtė-Neveauskienė, L.; Pocius, A. 2008. Jaunimo padėties šalies darbo rinkoje raidos tendencijos ir ją įvertinančių rodiklių metodinės skaičiavimo problemos. *Ekonomika*. 147-163.
15. Šimaitytė, R. 2005. Nedarbas. Jo priežastys ir pasekmės Lietuvoje. Mūsų socialinis kapitalas – žinios. 330-332.

PROBLEMS OF SOCIO-ECONOMIC JUSTICE IN LABOUR MARKET AND RESPONSIBLE BUSINESS SOLUTIONS

Dalia Karlaite

Summary

The aim of this paper is to reveal the responsible business contribution to socio-economic justice in the labor market. The research results have showed that a socially responsible business must contribute to social justice and socio-economic sustainable development of the country creating new jobs, increasing employment and reducing the „brain drain“, ensuring a safe and healthy working conditions, ensuring timely paid and the fair wages and so on. The practical significance of this paper is a focus on the youth problems in the labor market - age discrimination, unemployment and emigration – limiting growth opportunities, and a serious obstacle to socio-economic justice implementation.

Keywords: socially responsible business, social justice, economic justice.

The research was conducted within the Lithuanian Science Council project Social Challenges for National Security, No. SIN- 12005

Dalia KARLAITĖ. Mykolo Romerio universiteto Ekonomikos ir finansų valdymo fakulteto Ekonomikos ir verslo instituto doktorantė, ekonomikos mokslai. E.paštas: karalaitedalia@gmail.com.

Dalia KARLAITĖ. Post graduate student of Economics at the Insitute of Economics and Bussiness, Faculty of Economics and Finance Management, Mykolas Romeris University. E-mail: karlaitedalia@gmail.com.

MUITINĖS TARPININKŲ FUNKCIJOS IR JŲ STATUSAS UŽTIKRINANT PRODUKTŲ VARTOTOJŲ INTERESUS

Stanislava Sarapinienė

Mykolo Romerio universitetas, s.sarapiniene@mruni.eu

Abstraktas

Tikslas – nagrinėti naujas tarpininkavimo muitinėje tendencijas, atskleisti šio tarptautinės tiekimo grandinės veikėjo naujas funkcijas užtikrinant, kad į rinką nepatektų falsifikuoti produktai bei būtų įgyvendinami sąžiningos konkurencijos principai tenkinant galutinių vartotojų poreikius.

Metodologija – mokslinės literatūros, teisės aktų ir kitų šaltinių analizė, lyginimas ir apibendrinimas, statistinių duomenų analizė bei loginė analizė.

Rezultatai – iš esmės keičiasi muitinės ir verslo santykiai, kyla vis didesnis poreikis spręsti tarptautinės tiekimo grandinės saugumo, patikimumo klausimus. Tarptautinio tiekimo grandinė praktiškai apima visus procesus nuo pradinio žaliavų įsigijimo iki galutinio produkcijos perdavimo vartotojui.

Tyrimo išvadose teigiama, jog muitinės tarpininkai, atstovaudami ūkio subjektams, tampa svarbiais rizikos valdymo dalyviais, kadangi jie turi reikiamos informacijos, galinčios įtakoti tiekimo grandinės saugos bei saugumo užtikrinimą. Visa tai įtakoja muitinės tarpininkų naujų funkcijų, susijusių su sauga ir saugumu, atsiradimą ir jų statuso pasikeitimą, leidžiantį dalyvauti kaip visavertei šaliai ginant jų atstovaujamų subjektų teisėtus interesus. Ginant muitinės tarpininkų institutą ir muitinės tarpininkų atstovų teisėtus interesus, teikiami siūlymai dėl Administracinių teisės pažeidimų kodekso (ATPK) 209² straipsnio keitimo.

Tyrimo ribotumas – Muitinės tarpininkų atstovavimo institutas Lietuvoje yra naujas ir išsamiau neanalizuotas.

Praktinė reikšmė – iš esmės keičiasi muitinės ir verslo santykiai, kyla vis didesnis poreikis spręsti tarptautinės tiekimo grandinės saugumo, patikimumo klausimus Lietuvoje, aiškiai įsivardinant muitinės tarpininkų atstovavimo instituto statusą ir atsakomybės ribas..

Originalumas/Vertingumas – analizuojamas muitinės tarpininkų atstovavimo institutas.

Raktiniai žodžiai: tarptautinė logistikos grandinė, muitinės tarpininkas, muitinės formalumai, rizikos valdymas.

Įvadas

XXI amžiaus pradžioje viso pasaulio bendruomenė susidūrė su sparčiai kintančia aplinka: kintančiu gamybos ir vartojimo pobūdžiu, aktyvėjančia tarptautine prekyba, augančiomis pasaulinėmis grėsmėmis, pvz. terorizmu ir organizuotu nusikalstamumu, aplinkos būklės blogėjimu ir dėl prekybos pavojingomis prekėmis didėjančiais rizikos veiksniais. Tarptautinis verslas ir tarptautinė prekyba yra labai globalūs ir dinamiški, ir šis globalumas bei dinamiškumas toliau didėja. Norit išlikti versle tokiomis sąlygomis, būtina konkurencinga ir liberali tarptautiniam verslui aplinka. Prie to ženkliai prisideda šalyse ar šalių sąjungose kuriama ir vystoma tarpvalstybiniu lygiu konkurencinga ekonominė politika bei šalių muitų teisė, taip pat plačiai naudojami šiuolaikinės logistikos instrumentai. Visų prekių tarptautinis judėjimas yra fiksuojamas ir kontroliuojamas muitinės įstaigose, įgyvendinant muitų teisės aktų nustatytus reikalavimus šalies ir visuomenės saugos ir saugumo, statistikos duomenų kaupimo, mokesčių administravimo, analizės bei kt. tikslais. Atliekami muitinės formalumai, išankstinės informacijos apie gabenamus krovinius pateikimas muitinės įstaigoms, prekių laikinasis saugojimas ar jų deklaravimas tam tikroms muitinės procedūroms – tai sudėtingi, tačiau neišvengiami tarptautinėje logistikos grandinėje procesai, apimantys eilę muitinėje atliekamų operacijų ir reikalaujantys didelio profesionalumo, kuriuos geba ir/arba nori atlikti toli gražu ne visi logistinės grandinės dalyviai. Šiuolaikinėmis rinkos ekonomikos sąlygomis tarptautinės logistikos grandinės dalyviai (ekspeditoriai, sandėlių ir terminalų savininkai, importuotojai, eksportuotojai ir kt.), siekdami optimizuoti savo veiklą, didinti konkurencingumą bei pelningumą, vis daugiau operacijų, kurios susijusios su muitinės formalumų atlikimu, perduoda tarpininkams – atstovams muitinėje. Taip jie gali daugiau dėmesio skirti savo pagrindinei veiklai, sumažinti riziką ir galimas netektis, tuo pačiu tausoti turimus resursus surasdami efektyvesnius logistinius sprendimus.

Atstovavimas muitinėje gana plačiai paplitęs ir turintis tolimesnes plėtros tendencijas šiuolaikinėje tarptautinėje prekyboje reiškiny. Nepaisant to, kad atstovavimo muitinėje institutu suinteresuota tiek valstybė (ministerija, muitinė, kitos žinybos), tiek ir verslo subjektai (ekspeditoriai, importuotojai, eksportuotojai, vežėjai ir kt.), jis Lietuvoje yra gana naujas, todėl išsamiai neanalizuotas ir nevertintas. Pastoviai besikeičianti ir nuolat auganti muitinės formalumų bei jų atlikimo įvairovė tarptautinio prekių gabenimo, importo bei eksporto etapuose nulemia atstovų muitinėje, kaip profesionalų muitinės formalumų atlikimo klausimais reikalingumą ir reikšmingumą.

1. Atstovavimo santykiai tarptautinėje tiekimo grandinėje

Tarptautinės prekybos liberalizavimo procesą, šio proceso tarifinį ir netarifinį reguliavimą, rizikos ir saugumo užtikrinimo priemonių taikymą ir daug kitų tarptautinės prekybos ir krovinių tarptautinio gabenimo aspektų galima panagrinėti tarptautinės tiekimo grandinės pagrindu. Sąvoka „tiekimo grandinė“ turi daug ekvivalentų: pridėtosios vertės mokesčio grandinė, paskirstymo grandinė, logistikos grandinė. Tarptautinio tiekimo grandinė praktiškai apima visus procesus nuo pradinio žaliavų įsigijimo iki galutinio produkcijos perdavimo vartotojui. Tarptautinė tiekimo grandinė – tai tarptautinis materialinių vertybių judėjimo procesas, kuriame dalyvauja daugybė įvairiausių subjektų: krovinių siuntėjai, vežėjai, gavėjai, sandėlių bei terminalų savininkai, krovinius kontroliuojančios institucijos bei kiti fiziniai ir juridiniai asmenys. Jų dispozicijoje yra tiekimo grandinės objektai: kroviniai, transporto priemonės, sandėliai, terminalai ir kt. Tarptautinės tiekimo grandinės subjektai (krovinių siuntėjai, gavėjai) vis daugiau logistinių operacijų paveda tarpininkams: ekspeditoriams, vežėjams, muitinės tarpininkams, draudimo brokeriams ir kt.

Atliekant tarpininkų klasifikaciją, svarbiausia – kieno vardu ir kieno sąskaita veikia tarpininkas. Tarptautinėje tiekimo grandinėje išskiriami keturi tarpininkų tipai:

- Dileriai – tarpininkai, veikiantys savo vardu ir savo sąskaita;
- Distributoriai – tarpininkai, veikiantys kito asmens vardu ir savo sąskaita;
- Komisionieriai – tarpininkai, veikiantys savo vardu ir kito asmens sąskaita;
- Brokieriai (agentai) – tarpininkai, veikiantys savo vardu ir kito asmens sąskaita (Urbonas, 2005).

Atskiras atstovavimo atvejis yra asmens atstovavimas muitinėje. Muitinės deklaraciją ir prekes muitinės įstaigai pateikti turi teisę bet kuris asmuo, disponuojantis atitinkamomis prekėmis. Šis asmuo taip pat gali, laikydamasis Bendrijos muitinės kodekso ((BMK) paskirti savo atstovą, įgaliodamas jį atstovauti jam muitinėje atliekant muitų teisės aktų nustatytus veiksmus ir formalumus. Prekėmis disponuojančių asmenų atstovais dažniausiai būna muitinės tarpininkai, teikiantis prekių deklaravimo ir kai kurias kitas paslaugas. (Tarybos reglamentas, 1992)

Oficialios „muitinės tarpininko“ sąvokos apibrėžties šiuo metu galiojantiame BMK nėra, o vadovaujantis Lietuvos Respublikos muitinės įstatymo 30

straipsniu muitinės tarpininkas įvardijamas kaip Lietuvos Respublikoje įregistruotas juridinis asmuo arba neturintis juridinio asmens statuso ūkio subjektas, kuris teisės aktų nustatyta tvarka yra įgijęs teisę teikti muitinės tarpininko paslaugas pagal raštišką sutartį arba raštišką įgaliojimą, patvirtinantį, kad muitinės tarpininkui suteikta teisė atstovauti kitiems asmenims, atliekant muitinės formalumus, veikiant atstovaujamojo vardu, atstovaujamojo sąskaita ir dėl jo interesų.

Tarptautiniu mastu siekiant harmonizuoti muitinėje atliekamas procedūras bei suvienodinti naudojamą terminologiją, 1973m. buvo priimta Tarptautinė konvencija dėl muitinės procedūrų supaprastinimo ir suderinimo, dar vadinama Kioto konvencija, o 2006m. įsigaliojo jos atnaujinta versija (angl. Revised Kyoto Convention), prie kurios šiai dienai yra prisijungusios 82 valstybės.

2. Atstovavimas muitinėje: samprata ir vystymosi tendencijos Lietuvoje

Muitinės tarpininko institutui Lietuvoje daugiau kaip 20 metų ir nors iki šių dienų yra tam tikrų pokyčių, bet jie nėra esminiai. Pirmą kartą po nepriklausomybės atgavimo muitinės tarpininko sąvoka Lietuvoje buvo pavartota 1993m. Lietuvos Respublikos (LR) Vyriausybei patvirtinus prekių deklaravimo ir muitinio tikrinimo nuostatus, kurių 5 punktas nurodė, kad deklaruoti prekes pagal sutartį gali asmuo, kuriam muitinė yra suteikusi muitinės tarpininko statusą (Valstybės žinios, 1993). Šiuose nuostatuose buvo pateikta ir muitinės tarpininko sąvoka – tai asmuo, turintis teisę pagal sutartį deklaruoti kitų asmenų prekes.

Atstovavimo muitinėje instituto atsiradimo pradžia Lietuvoje laikoma 1994 metais, kai LR Vyriausybė patvirtino Muitinės tarpininko nuostatus, kurie reglamentavo muitinės tarpininko teises, pareigas, atsakomybę, registravimą ir registracijos panaikinimą bei tarpininko atstovų kvalifikacijos tvirtinimo tvarką. Tuo tarpu kitose Europos valstybėse atstovai muitinėje jau minimi žymiai anksčiau. Nuostatuose buvo patikslintas muitinės tarpininko sąvokos apibrėžimas ir įteisinta galimybė teikti gana platų paslaugų spektrą atstovaujamiems asmenims.

Pagal nuostatus, muitinės tarpininkas – tai LR registruotas juridinis asmuo arba neturintis juridinio asmens statuso ūkio subjektas, kuris pagal raštišką sutartį arba raštišką įgaliojimą atstovauja kitiems asmenims deklaruojant prekes muitinei ir pateikiant jas muitiniam įforminimui, taip pat LR įstatymų ir kitų teisės aktų nustatyta tvarka atliekant kitus su prekių dekla-

ravimu ir pateikimu muitiniam įforminimui veiksmus, kuriuos atlikti turi teisę deklarantas arba jo įgaliotas asmuo. (Valstybės žinios. 1994). Šiuo metu muitinės tarpininkų veiklą reglamentuoja keturi pagrindiniai teisės aktai:

- Bendrijos muitinės kodeksas,
- Bendrijos muitinės kodekso įgyvendinimo nuostatos,
- Lietuvos Respublikos muitinės įstatymas ir
- Muitinės tarpininkų registravimo ir veiklos taisyklės.

Muitinės tarpininkų registravimo ir veiklos taisyklės reglamentuoja muitinės tarpininkų įregistravimą, įregistravimo panaikinimą, muitinės tarpininkų ir asmenų, turinčių teisę muitinės tarpininko vardu teikti Lietuvos Respublikoje muitinės tarpininko paslaugas, veiklos sąlygas. Muitinės tarpininku Lietuvoje gali būti asmuo, kuris turi ūkio subjekto statusą ir yra registruotas Lietuvoje; savo įstatuose yra numatęs šią veiklą; turi bent vieną darbuotoją, kuriam suteiktas muitinės tarpininko atstovo statusas; yra apdraudęs savo civilinę atsakomybę ne mažesne kaip 500 minimalių gyvenimo lygių (MGL) dydžio pinigų suma.

Nuo pat muitinės tarpininko statuso įvedimo Lietuvoje buvo gana daug smulkių muitinės tarpininkų įmonių ir jų skaičius laipsniškai augo. Sumažėjimas buvo pastebėtas po Lietuvos įstojimo į ES 2004m., nes, keičiantis tarptautinės prekybos srautams, sumažėjo muitinės tarpininko paslaugų poreikis, o nuo 2007m. vėl pastebimas tolygus augimas.

Muitinės tarpininkų ir jų atstovų skaičius pastoviai didėja maždaug po 6% kasmet. Ši augimą lemia pasitikėjimo muitinės tarpininko institutu visuomenėje didėjimas ir tuo pačiu auganti paklausa muitinės tarpininkų paslaugoms bei didėjančios tarptautinės prekybos apimtys. Įformintų importo/eksporto deklaracijų skaičiaus sumažėjimas pastebimas finansinės krizės metu (2008-2010m.), o nuo 2009m. pastebimas tolygus didėjimas, kuri įtakojo atsisgaunanti šalių ekonomika.

3. Muitinės tarpininkų atsakomybės raidos ir funkcijų kaitos analizė

Pagrindinė muitinės tarpininkavimo teisinė forma yra pavedimo sutartis. Pavedimo sutarties sudėtine dalimi yra įgaliojimas, kuriame nurodoma, kokios teisės suteikiamos įgaliotiniui, kiek galioja įgaliojimas ir kita su pavedimų įvykdymu reikalinga informacija. Muitinės tarpininkai įgyja teisę atstovauti aptarnaujamam asmeniui pagal atitinkamą sutartį su šiuo asmeniu arba įgaliojimą. Pagal muitinės tarpininko sudarytą su aptarnaujamu asme-

niu sutartį arba jo įgaliojimą aptarnaujamas asmuo perduoda muitinės tarpininkui visas deklaranto teises ir pareigas, išskyrus pareigą vykdyti skolininko įsipareigojimus, kuri perduodama tik tada, kai muitinės tarpininkai veikia kaip aptarnaujamo asmens netiesioginiai atstovai. Šie dokumentai tampa pagrindu muitinei priimti su muitinės formalumų atlikimu susijusių prievolių įvykdymą iš įgaliotinio, o pačioms pavidimo santykio šalims padeda apibrėžti tarpusavio teises ir pareigas užsakant ir teikiant paslaugas.

2 pav. Muitinės tarpininkams tenkančios atsakomybės rūšys

Muitinės tarpininkams numatyta įvairiapusė atsakomybė: administracinė už muitų teisės aktų pažeidimus, civilinė atsakomybė už netinkamą užsakovo pavidimų įvykdymą, drausminė atsakomybė už įmonės vidaus tvarkos taisyklių pažeidimus, nesavalaikį ar nekokybišką pareigų atlikimą ir kt. Kintant verslo aplinkai, keičiasi ir muitinės tarpininkų funkcijos ir atsakomybė, nes jie disponuoja informacija, galinčia įtakoti tiekimo grandinės saugą ir saugumą ir teisėtus produktų vartotojų interesus.

3.1. Muitinės tarpininkų civilinė atsakomybė ir jos draudimas

Muitinės tarpininkas, netinkamai įvykdęs savo užsakovo pavidimus, gali sukelti jam didelių nuostolių, kuriuos privalėtų atlyginti. Muitinės įstatymo 30 str. 3 dalyje nustatyta, kad muitinės tarpininkas privalo būti apdraudęs savo civilinę atsakomybę ne mažesne kaip 500 minimalių gyvenimo lygių dydžio (65 000 Lt) pinigų suma. RF atstovai muitinėje privalo būti apdraudę savo civilinę atsakomybę ne mažesne kaip 20 milijonų Rusijos rublių (2 milijonų Lt) suma.

Muitinės tarpininko profesinės veiklos draudimas – tai civilinės atsakomybės draudimas. Civilinės atsakomybės privalomieji draudimai yra orientuoti trečiosios šalies interesams apginti. Todėl muitinės tarpininkų profesinės atsakomybės draudimas visų pirma skirtas jų klientų interesams apsaugoti. Tačiau ši apsauga labai svarbi ir pačiam muitinės tarpininkui – jam padarius klaidą klientas gali patirti dešimtimis ir net šimtais tūkstančių litų vertinamą žalą, kurios atlyginti tarpininkas apskritai negalėtų arba tai turėtų

neigiamą poveikį jo veiklai. Pvz. pasitaiko atveju, kai muitinės tarpininkai pildydami dokumentus suklysta, dėl ko kroviny sulaikomas muitinės įstaigose, o kai kuriais atvejais net areštuojamas. Tokiais atvejais muitinės tarpininko civilinę atsakomybę apdraudusi draudimo bendrovė moka už prastovas, o jei kroviny greitai gendantis arba sulaikomas – už krovinių. Svarbu, kad muitinės tarpininkas savo draudimo bendrovei laiku praneštų apie įvykį laikydamasis tvarkos, nustatytos draudimo sąlygose.

Tais atvejais, kai muitinės tarpininkai klientus muitinėje atstovauja tiesiogiai (veikia kliento vardu, kliento sąskaita ir dėl jo interesų), jie nėra atsakingi nei už importo mokesčių, nei už delpinigių ar baudų sumokėjimą. Tačiau, jei baudas ir delpinigių klientas sumoka dėl tarpininko deklaracijoje padarytos klaidos, jis įgyja regreso teisę, t. y. gali pareikalauti tarpininką atlyginti šias sumas. Šios baudos gali būti pakankamai didelės (už mokestinę nepriemoką gali būti skirta net 50 % dydžio bauda), todėl profesinės veiklos draudimas ir yra orientuotas į galimų finansinių sunkumų muitinės tarpininkui eliminavimą.

Užsakovai gali būti nesaugūs net ir tuo atveju, jeigu muitinės tarpininko sutartyje nėra numatyta atsakomybės ribojimo, nes taip jau susiklostė, kad dauguma Lietuvoje įsteigtų muitinės tarpininko įmonių yra nedidelės ir gali būti nepajėgios atlyginti visą užsakovui padarytą žalą. Šiuo atveju užsakovas, prieš pradėdamas dirbti su tarpininku, turėtų įvertinti savo kontrahento finansinius pajėgumus ir pasidomėti, kokiomis sąlygomis yra apdrausta muitinės tarpininko civilinė atsakomybė.

3.2. Muitinės tarpininkų administracinė atsakomybė

Muitinės tarpininkų veikla yra kontroliuojama valstybės institucijų ne tik įprastine tvarka (mokesčių inspekcija, darbo inspekcija ir kt.), bet ir įgaliojimų muitinės įstaigų. Muitinės tarpininkų administracinė atsakomybė reglamentuota Administracinių teisės pažeidimų kodekse (Valstybės žinios. 1985).

Praktikoje dažnai pasitaiko atvejai, kai muitinės tarpininkų atstovai, pasitikėdami kliento jiems pateiktais klaidingais dokumentais, kurie neatitinka faktinės padėties, tampa atsakingi už tai, kad duomenys, nurodyti deklaracijoje apie prekę, atitiktų faktinius duomenis, nes deklaracijos užpildymas ir pateikimas nėra tik formalus, nesukeliantis jokių teisinių pasekmių, veiksmas. Pateikdamas muitinei deklaraciją ir savo rizika prieš tai nepasitikrinęs, ar pateikti duomenis apie prekes atitinka faktinę padėtį, deklarantas prisiima ir atsakomybę už galimas pasekmes. Pvz. prekių muitinio įforminimo metu muitinė, nustačiusi, kad faktiniai ir deklaracijoje nurodyti duomenys nesu-

tampa, traktuoja tai kaip administracinę teisės pažeidimą pagal administracinių teisės pažeidimų kodekso (ATPK) 209² straipsnį. (Valstybės žinios. 1985) muitinės tarpininkai sutartyje turėtų numatyti regreso teisę tiems atvejams, kai neteisingi duomenys muitinei pateikiami pasitikint iš kliento gauta informacija ir dėl to tarpininkas patiria nuostolių.

Pagal įtvirtintą ATPK teisinį reglamentavimą, sankcija muitinės tarpininko atstovui už prekių (daiktų) deklaravimo tvarkos pažeidimą parenkama pagal prekių (daiktų) vertę. Tokiomis aplinkybėmis dažnai susiduriama su situacijomis, kai dėl muitinės deklaracijoje pateiktų neatitikimų, kurių teisingumo muitinės tarpininko atstovas negalėjo patikrinti dėl objektyvių priežasčių, atsiranda simbolinė mokestinė nepriemoka (pvz. iki 50 Lt), tuo tarpu administracinė sankcija už šį neatitikimą nustatoma nuo 5 000 iki 15 000 Lt.

Įvertinus šias aplinkybes ir faktą, kad pagal galiojančius teisės aktus administracinės atsakomybės subjektais gali būti tik fiziniai asmenys, atsakomybė už muitinės įstaigoms pateiktus duomenis visais atvejais taikoma muitinės tarpininko atstovui. Taip bet koks pažeidimas, kurio muitinės tarpininko atstovas asmeniškai nesukėlė ir negalėjo išvengti, tampa pagrindu taikyti ženklias ekonomines sankcijas ir (ar) net kliūtimi užsiimti šia profesine veikla ateityje. Todėl dabartinis teisinis reglamentavimas, kai bausmė iš esmės nesuinteresuotam ir nesiekiančiam jokios asmeninės naudos kliento vardu deklaracijas ir kitus dokumentus muitinei teikiančiam asmeniui – muitinės tarpininko atstovui, parenkama pagal deklaruojamų prekių vertę, neatitinka protingumo ir pagrįstumo principo, ir sankcija turėtų būti nustatoma pagal pasekmes, atsirandančias dėl netinkamos įvykdytos pareigos.

Išvados

Nuolat besikeičianti ir plečiama muitinės formalumų bei jų atlikimo apimtis ir įvairovė tarptautinėje tiekimo grandinėje nulemia muitinės tarpininkų, kaip profesionalų muitinės formalumų atlikimo klausimais reikalingumą ir reikšmingumą.

Muitinės tarpininkai, atstovaudami ūkio subjektams tampa svarbiais rizikos valdymo tarptautinėje tiekimo grandinėje dalyviais, kadangi jie turi reikiamos informacijos, galinčios įtakoti tiekimo grandinės saugos bei saugumo užtikrinimą. Visa tai įtakojo muitinės tarpininkų naujų funkcijų, susijusių su sauga ir saugumu, atsiradimą.

Nuo muitinės tarpininkų profesionalumo ir teikiamų duomenų kokybiškumo priklauso rizikos valdymo muitinėje veiksmingumas ir efektyvumas,

kas sąlygoja piliečių saugumą, aukštos kokybės, originalių produktų pateikimą rinkai

Muitinės tarpininkų veikla labai griežtai reglamentuota ir muitinės tarpininkams netinkamai įvykdžius savo pareigas gresia administracinė bei civilinė atsakomybė. Problema ta, kad Lietuvoje suformuota muitinės tarpininkų atsakomybės taikymo praktika neatitinka ekonominės logikos bei administracinės atsakomybės tikslų, nes pagal įtvirtintą ATPK 209² teisinį reglamentavimą, sankcija muitinės tarpininko atstovui už prekių (daiktų) deklaravimo tvarkos pažeidimą parenkama pagal prekių (daiktų) vertę, o ne pagal kylančias dėl tvarkos pažeidimo pasekmes (pvz. mokestinė nepriemoka).

Siūlymai

Keičiantis muitinės tarpininkų funkcijoms, atitinkamai turi keistis ir jų teisinis statusas, leidžiantis dalyvauti kaip visavertei šaliai ginant jų atstovaujimų subjektų teisėtus interesus.

Siekiant, kad administracinių teisės pažeidimų protokolai nebūtų surašomi dėl mažareikšmių neatitikimų, teikti siūlymus dėl ATPK 209² straipsnio keitimo, kad tais atvejais, kai dėl prekių deklaravimo tvarkos pažeidimo valstybei ir (ar) tretiesiems asmenims žalingos pasekmės neatsiranda bei nepažeidžiami teisės aktuose nustatyti draudimai ir apribojimai, administracinė atsakomybė būtų taikoma tik nustačius deklaranto tyčinę kaltės formą.

Teikti siūlymus dėl ATPK 209² straipsnio 2 ir 4 dalių dispozicijoje numatyto pažeidimo klasifikavimo, nurodant klasifikavimo pagrindą priklausančią ne nuo prekių vertės, bet nuo prekėms priskaičiuotinų ir mokėtinų mokesčių sumos.

Literatūra

1. Desiderio D. The impact of the Customs representation on the EU's competitiveness & security. – CONFIAD, Explanatory Memorandum. - 2007. p.24. - Ref. CNF/SC/02/07 Customs Representation [žiūrėta 2013-09-10].<[http://www.ddcustomslaw.com/pdf/Explanatory %20memorandum %20eng.pdf](http://www.ddcustomslaw.com/pdf/Explanatory%20memorandum%20eng.pdf)> .
2. Kristoferis M. 2007. Logistika ir tiekimo grandinės valdymas. Vilnius: Eugrimas. – 297p.
3. Radžiukynas J., Rimkus V., Sarapinienė S., Žitkienė R., Povilauskienė D. 2011. Europos Sąjungos Bendroji prekybos politika. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, -468 p.-ISBN 978-9955-19-310-4.

4. Pasaulio ekonomikos forumas. New Models for Addressing Supply Chain and Transport Risk, An initiative of the Risk Response Network [žiūrėta 2013-09-15]. <http://www3.weforum.org/docs/WEF_SCT_RRN_NewModelsAddressingSupplyChainTransportRisk_IndustryAgenda_2012.pdf>.
5. Palšaitis R. 2010. Šiuolaikinė logistika. Vilnius: Technika, -336p.-ISBN 978-9955-28-547-2.
6. Sarapinienė S., Avižienis J. Š. 2008. Muitinės procedūros. -Vilnius: Mykolo Romerio universitetas,-254p.-ISBN 978-9955-19-091-2.
7. Таможенный кодекс Таможенного союза [žiūrėta 2013-09-05]. <<http://www.tsouz.ru/Docs/Kodeks3/Pages/default.aspx>>.
8. Tarptautinė muitinės procedūrų supaprastinimo ir suderinimo konvencija (Kioto konvencija, 1973). Valstybės žinios. 2002, Nr. 126-5736; 2004, Nr. 77-2664.
9. Urbonas J. A. 2005. Tarptautinė logistika: teorija ir praktika. Kaunas: Technologija, p. 102.
10. 1992 m. spalio 12 d. Tarybos reglamentas (EEB) Nr. 2913/92, nustatantis Bendrijos muitinės kodeksą (OL 1992 L302).
11. 1993 m. liepos 2 d. Komisijos reglamentas (EEB) Nr. 2454/93, išdėstantis Tarybos reglamento (EEB) Nr. 2913/92, nustatančio Bendrijos muitinės kodeksą, įgyvendinimo nuostatas (OL 2004 m. specialusis leidimas, 2 skyrius, 6 tomas, p. 3) su paskutiniais pakeitimais, padarytais 2010 m. lapkričio 18 d. Komisijos reglamentu (ES) Nr. 1063/2010, (OL 2010, L 307).
12. 2008 m. balandžio 23 d. Europos Parlamento ir Tarybos Reglamentas (EB) Nr. 450/2008 nustatantis Bendrijos muitinės kodeksą (Modernizuotas muitinės kodeksas) (OL 2008, L145).

CUSTOMS INTERMEDIARIES FUNCTIONS AND STATUS ENSURING CONSUMER INTERESTS

Stanislava Sarapinienė

Summary

The aim of the article is to explore new trends in customs intermediaries, to reveal the character of the international supply chain ensuring the circulation of counterfeit products. The problem is that while the customs intermediaries conception is relatively new in Lithuania and is not analyzed in detail. Constantly changing business environment, the diversity of customs,

basically changes customs and trade relationships, to join forces to tackle the international supply chain security and reliability issues.

Customs intermediaries have new functions, in turn, influenced by changes in customs. Implementation of the customs legislation of the country and the requirements of public safety and security, statistics collection, tax administration, analysis, and other purposes, the international movement of goods are recorded and controlled by customs offices. The article concludes that changes in customs intermediaries functions, respectively, must change their legal status, which is to protect the legitimate interests represented as a full-fledged legal relations. Practical performance analysis based proposals for the legal regulation of the amendments.

Keywords: international logistics chain, customs intermediaries, customs clearance, risk management.

Stanislava SARAPINIENĖ. Mykolo Romerio universiteto Ekonomikos ir finansų valdymo fakulteto Finansų ir mokesčių katedros lektorė, chemijos mokslų magistras. El. paštas: s.sarapiniene@mruni.eu.

Stanislava SARAPINIENĖ. Master of Chemistry Sciences, Lecturer at the Department of Finance and Taxes, Faculty of Economics and Finance Management, Mykolas Romeris University. E-mail: s.sarapiniene@mruni.eu.

SOCIALINIO TEISINGUMO SCENARIJŲ KŪRIMAS: KARTOS IR VERTYBIŲ PRIORITETAI

Vitalija Rudzkienė

Mykolo Romerio Universitetas, vital@mruni.eu

Miglė Eleonora Černikovaite

Mykolo Romerio Universitetas, miglec@mruni.eu

Abstraktas

Tikslas – išnagrinėti dviejų, ideologiškai prieštaringų visuomenės grupių, individualistų ir kolektyvistų, suvokiamo socialinio teisingumo vertybių prioritetus, patikrinti šių vertybių tęstinumą gyventojų kartose ir sudaryti galimus ateities scenarijus pagal išskirtus vertybių prioritetus.

Metodologija – Tyrimas grindžiamas lyginamąja literatūros šaltinių analize ir statistiniais aprašomosios, suderinamumo ir dispersinės analizės metodais. Lietuvos gyventojų ir jų kolektyvinių-individualistinių vertybių prioritetų nustatymui buvo panaudoti bandomosios ir reprezentatyvios apklausų duomenys. Straipsnio analitinė dalis remiasi sudarytu teoriniu tyrimo modeliu, kurio pagalba analizuojami reprezentatyvios apklausos, kurią 2013 m. balandžio 10 – 14 atliko visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras Vilmorus, rezultatai.

Rezultatai – Pastaraisiais metais socialinės srities įžvalgų ir scenarijų kūrimui skiriamas vis didesnis dėmesys. Priežastis ta, kad sudėtingos socialinės dinaminės sistemos vystymosi pokyčiai yra globalaus pobūdžio ir todėl tiksliai nuspėti būsimą ateities versiją yra beveik neįmanoma. Todėl scenarijai, kurie atskleidžia galimas ateities alternatyvas veikia kaip priemonė, padedanti įvertinti vykstančių pokyčių ateities tendencijas, tikėtinus rezultatus, skatinanti diskusijas ir nuomonių integravimą. Scenarijų taikymas socialinėse – ekonominėse, komunikacinėse, inžinerinėse sistemose atskleidžia pagrindinių veiksnų ir idėjų raidos kryptis, jų ryšius ir poveikį ateities vizijoms įgyvendinimui.

Straipsnyje sudarytas socialinių vertybių rinkinys, kuris minimizuotas daugiamačių statistinių metodų pagalba. Remiantis reprezentatyvia Lietuvos gyventojų apklausa, išskirti kolektyvinių-individualistinių vertybių rinkiniai ir nustatyti jų prioritetai. Įvertinus pasaulėžiūrinius ir kartų skirtumus, sukurti pradiniai galimi ateities scenarijai.

Tyrimo ribotumas – Sukurti scenarijai turėtų būti tobulinami ir tikslinami įvertinant globalias vyraujančias tendencijas ir sukaupę istorinę patirtį. Labai svarbus visuomenėje vyraujančių normų suvokimas, kuris šio straipsnio rėmuose nenagrinėjamas.

Praktinė reikšmė – Sudaryti scenarijai leidžia ištirti, kaip ateities technologijos paveiks valdymą ir, priešingai, kaip kokią įtaką galimos valdymo formos gali turėti technologijų taikymui ir privataus sektoriaus santykiai su valstybiniais.

Originalumas/Vertingumas – Pagrindinis socialinio teisingumo teorijų trūkumas yra tas, kad jos ignoruoja arba neatskleidžia kaip jų deklaruojami principai bus įgyvendinami konkrečioje socialinėje ekonominėje aplinkoje. Šia tema esantys empiriniai tyrimai gana kuklūs, ypač lyginant su gausiais teoriniais teisingumo istorijos, socialinio teisingumo ištakų, socialinio teisingumo paradigmos tyrimais. Straipsnis siekiama prisidėti prie šios spragos mažinimo ir prie darnios, socialiai teisingos viešosios politikos vystymo.

Raktiniai žodžiai - Suvokiamas socialinis teisingumas, socialinė darna, socialinė atskirtis, scenarijai, valdymas bendradarbiaujant.

Parengta vykdant LMT finansuojamą projektą SIN-12005 „Piliečių ir vartotojų socialinio-ekonominio teisingumo suvokimo formavimo gairės“.

Įvadas. Ateities įžvalgos

Ateities įžvalgų tyrimai ypatingi tuo, kad jie nėra atskira mokslo disciplina, o jungia daugelio mokslo sričių žinias. Įžvalgos iš esmės yra galimų pokyčių ir galimų procesų tyrimai. Jos gali būti taikomos ir technologijoms, ir socialinėms sistemoms. Įžvalgos – tai ne prognozavimas, ar tendų nustatymas, bet numatymas fundamentinių ar sisteminių pokyčių, kurie įvyks per artimiausius 5, 10, 20 ar 30 metų. Įžvalgos nėra ateities prognozė, bet galimos ateities scenarijai ar iliustracijos, galimybė nustatyti geriausią ir blogiausią galimus atvejus.

Dažnai įžvalgos pasirodo esančios klaidingos, trūksta tyrimų, numatančių kritinius atvejus. Dažnai klaidų priežastys – netikslūs duomenys ir nestabilūs modeliai, tinkamų kokybinių metodų trūkumas, o svarbiausia – praeities vertinimo taikymas aiškinant ateitį. Ateitis gali būti tiriama tik remiantis dabartimi, kitaip tariant, tik esama situacija gali išryškinti ateitį. Tai yra pagrindinė įžvalgų idėja. Dėl pasaulyje didėjančio neapibrėžtumo kyla ir didelė nestabilumų grėsmė, todėl teisingas ateities numatymas turi didžiulę vertę (MA 2005, IPCC 2007, Ascher, Overholt, 1983).

Visuomenėje vykstančius procesus galima įvertinti įvairiais būdais. Į šiuos procesus žvelgiant kaip į kompleksinę kognityvinę sistemą galima pritaikyti šių sistemų analizės principus. Vienas iš tokių principų – modulumo principas, pagal kurį sistema išskaidoma (dekomponuojama) į mažesnes grupes logiškai susijusių elementų. Toks suskaidymas ir ribų nustatymas palengvina ir pačios sistemos, ir jos atskirų dalių tarpusavio ryšių analizę (Langlois, 2000).

Atliekant sudėtingos sistemos struktūrinę-funkcinę dekompoziciją išskirtos dalys išdėstomos taikant hierarchijų metodą, kuris pastaraisiais metais plačiai pradėtas taikyti vadybai modeliuoti. Šį metodą išpopuliarino T. L. Saaty, kuris savo darbuose nagrinėja analitinio hierarchinio vertinimo problemas neapibrėžtumo sąlygomis (Saaty, 1994; Saaty, 2007). Hierarchijos struktūroje T. Saaty išskiria dvi dedamąsias: įvertintus hierarchinius kriterijus, gautus tikslo dekompozicijos metodu, ir ekspertų sugeneruotas sprendimo alternatyvas. Alternatyvos lyginamos tarpusavyje pagal apibendrintus kriterijus, išrenkama geriausia alternatyva. Saaty hierarchijų metodas gerai tinka statinėse (nepriklausančiose nuo laiko) situacijose, kuriose leidžia patikimai išrinkti geriausią sprendinį pagal didelę kriterijų aibę. Taikant šį metodą objektų aibės $\{Di\}$ savybės ar jų įvertinimai pateikiami matrica $A = (a_{ij})$, $i, j = 1, 2, \dots, n$.

Pasaulyje taikomos scenarijų kūrimo metodologijos pasižymi didele įvairove. Įžvalgų metodologija tobulinama, tačiau apskritai įžvalgų procesą sudaro keli pagrindiniai žingsniai:

1. pagrindinių tendencijų nustatymas;
2. pagrindinių tendencijų apsvaistymas (diskusijos ekspertų grupėse);
3. ateities scenarijų sukūrimas;
4. scenarijų analizė ir sprendimų priėmimas.

Ateities įžvalgos ir scenarijai turi ilgą taikymo patirtį vystant technologines žinias, kur jų nauda yra neabejotina. Tačiau vis dažniau kuriami scenarijai taikomos analizuojant ir numatant socialinę ir ekonominę valstybių ir pasaulio ateitį (Sustainable Development..., 2013; 21; The Future Role..., 2013).

Scenarijų kūrimo metodai ir jų fundamentinės savybės

Scenarijų kūrimas grindžiamas keliomis pagrindinėmis idėjomis (Schoemaker, 1991; Schoemaker, 1995). Kaip žinome, socialinis-ekonominis ar technologinis prognozavimas, kaip ir bet kuris kitas, gali būti sėkmingas tik esant stabilioms sąlygoms. Tačiau dėl įvairių veiksmų (ekonominių, politinių sprendimų, globalių sąlygų pokyčių) įvykiai retai kada klostosi taip, kaip tikimasi. Scenarijų metodas prognozavimo uždavinį sprendžia taikant dekompozicijos principą, kai išskiriami atskiri galimi įvykių vystymosi variantai (scenarijai). Visa scenarijų aibė apima visus įmanomus vystymosi variantus. Tuo pat metu kiekvienas atskiras scenarijus turi pateikti pakankamai tikslią ateities prognozę, o bendras scenarijų skaičius turi būti aprėpiamas (Armstrong, 2006; Bishop et al, 2007; Georghiou, Keenan, 2005; Popper, 2008; Volkery et al, 2008).

Taikant scenarijų metodą būtini du etapai: sukūrimas išsamaus, tačiau aprėpiamo scenarijų rinkinio ir išsamus prognozavimas remiantis kiekvienu konkrečiu scenarijumi ir galimybė gauti atsakymus į tyrimui rūpimus klausimus.

Kiekvienas iš šių etapų formalizuotas tik iš dalies. Didžioji svarstymų dalis atliekama kokybiniu lygmeniu, kaip įprasta socialinių ir humanitarinių mokslų srityse. Tai daroma todėl, kad aukšto lygio formalizavimas ir matematizavimas įneša apibrėžtumo ten, kur iš esmės jo nėra, arba sukuria sudėtingą matematinį aparatą. Esant stabilioms sąlygoms įvykiai gali būti įvertinami taikant statistinius laiko eilučių prognozavimo metodus. Tačiau prieš tai turi būti atlikta ekspertinė analizė, kurios išvados kartais yra pakankamos ir pa-

pildomi metodai nėra būtini. Scenarijų rinkinys negali būti labai didelis, todėl mažai tikėtinus įvykius tenka atmesti.

Scenarijų pagrindą sudaro analizių mišiniai, jiems naudojami įvairių mokslo sričių duomenys ir metodai: matematikos, ekonomikos, ekologijos, inžinerijos ir t. t., remiamasi teisės ir normatyviniais aktais, kalbomis, istorinėmis analogijomis.

Scenarijų kūrimo metodams skirtoje literatūroje ir apžvalgose minimos atskiros scenarijų kūrimo mokyklos ir jų sukurti scenarijų kūrimo metodai (Impact of Technological..., 2002; Rotmans et al, 2000). Pastaraisiais metais vis aiškiau suvokiant ir pripažįstant scenarijų vertę, didėja ir scenarijų kūrimo metodų. Prie populiariausių metodų priskiriamas Global Business Network (GBN) matricinis metodas, kurį apie 1970 metus sukūrė Pierre'as Wackas ir išpopuliarino Peteris Schwartzas ir Keesas van der Heijdenas (Schwartz, 1996; Kees van der Heijden, 1996). Šis metodas prilyginamas scenarijų kūrimo standartui. Tačiau GBN metodas yra tik vienas iš daugelio metodų, taikomų kuriant scenarijus. Galima išskirti keletą scenarijų kūrimo metodikų, kurių kiekvieną dar sudaro kelios šio tipo variacijos. Kai kurie autoriai išskiria net 8 scenarijų kūrimo metodų grupes (P. Bishop et al, 2007).

Vertybės socialinio teisingumo suvokimo kontekste

Termino „suvokimas“ reikšmė skiriasi priklausomai nuo mokslo srities. Socialinėje psichologijoje suvokimas suprantamas kaip mokslas apie tai, kokią poveikį žmonių mintys, jausmai ir elgesys turi kitiems ir yra veikiami kitų žmonių (Hogg and Vaughan, 2002). Situacijos teisingumo ar neteisingumo suvokimas apima atpažinimą arba įvertinimą (neišreikštinį). Tai, savo ruožtu, paremta individualiomis ir visuomeninėmis vertybėmis, t. y. ką individas supranta esant teisingu ar neteisingu, vertu ar nevertu. Vertybės, kuriomis individas remiasi vertindamas situacijos teisingumą, turi visą eilę apibrėžimų. Vienas iš dažniausiai taikomų yra Rokeach (1973, p.5), kuris apibrėžė vertybes kaip ilgalaikį tikėjimą, kad konkretus elgesio būdas ar siekiamas egzistavimo būvis yra asmeniškai arba socialiai priimtinesnis nei priešingas ar atvirkščias elgesio modelis ar siekiamas egzistavimo būvis. Kitaip sakant, tai normatyvinės idėjos apie teisingumą, t. y. idėjos apie tai, kas yra svarbu ar verta didelio dėmesio.

Manoma, kad vertybės yra vienos iš svarbiausių veiksnių, lemiančių individų ir visuomenių elgesio skirtumus (Schwartz, 2006). Svarbiausia socialine tikslo vertybe laikoma tobula, socialiai teisinga, visuomenė. Savo ruožtu, pri-

klausomai nuo to, kaip šio tikslo siekiama, išskiriamos socialinės moralinės, socialinės politinės ir socialinės teisinės vertybių grupės (Juknevičius, 2002;).

Vertybės yra vienas iš pamatinių socialinio teisingumo suvokimo elementų. Nors pastaraisiais dešimtmečiais visa eilė mokslininkų ir tarptautinių organizacijų vertybėms skiria daug dėmesio, tiksliai išvardinti specifines, tarp jų ir socialines politines bei socialinio teisingumo, vertybes nėra trivialu. Keičiantis socialinei – demografiniai aplinkai (išsilavinimui, informuotumui ir pan.), laike keičiasi ir žmonių vertybinės preferencijos. Vertybių koncepcijas ir jų raidą analizavę mokslininkai skirtingai įvardija prioritetines vertybes (Lazutka, 2006). Nežiūrint į tai, vertės teoretikai randa esminių skirtumų tarp vartotojo ir piliečių interesų. Vartotojo interesus rodo gerbūvio preferenciją, kurios individas siekia sau, tuo tarpu piliečio preferencija apima visą visuomenę. Vartotojo preferencijos yra gana stabilios, o piliečio priklauso nuo konkrečios situacijos.

Lietuvos gyventojų ir jų kolektyvinių-individualistinių vertybių prioritetų nustatymui buvo panaudoti bandomosios ir reprezentatyvios apklausų duomenys. Reprezentatyvią apklausą 2013 m. balandžio 10–14 atliko visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras Vilnius. Jos metu buvo apklausta 1050 Lietuvos gyventojų. Apklausos metu respondentai išreiškė savo nuomonę penkių balų standartine Likert skale įvertindami pateiktas vertybes. Į reprezentatyvios apklausos vertybių sąrašą buvo įtraukti šie teiginiai (1 lentelė):

1 lentelė. Teiginiai, susiję su socialinio teisingumo vertybėmis

1	Dėl visuomenės gerovės žmogus privalo aukoti savo laisvalaikį ir dalyvauti visuomeninėje veikloje
2	Jeigu žmogaus asmeniniai tikslai nesutampa su visuomenės, jis turi derintis prie visuomenės tikslų
3	Žmogus pirmiausia turi rūpintis savo asmenine gerove, net jeigu tai ir nenaudinga kitiems
4	Žmogaus laisvės tikslas – sudaryti kuo geresnes sąlygas asmeninių interesų tenkinimui
5	Žmonės privalo pasitikėti valdžia ir reikšti jai pagarbą.
6	Visuomenėje sukurtas gėrybės reikia perskirstyti taip, kad būtų patenkinti pagrindiniai poreikiai ne tik gerai uždirbančių, bet ir visų kitų žmonių
7	Skirtumas tarp to, ką uždirba Lietuvoje turtingi žmonės ir eiliniai piliečiai, yra per daug didelis
8	Manau, kad priimti sprendimai yra sąžiningi ir teisingi tik tada, kai juos priimant žmogus dalyvauja asmeniškai
9	Kokia bebūtų problema, ją sprendžiant svarbiausia išlaikyti santarvę visuomenėje, net jeigu kai kurios žmonių grupės dėl to ir nukenčia

1 lentelės tęsinys

10	Manau, kad visuomenės lyderiai išmano problemas geriau už kitus, todėl turime jais pasitikėti ir leisti jiems spręsti mums visiems aktualias problemas
11	Žmonės nebūtinai turi žinoti visą informaciją, nes ji reikalinga tik tiems, kurie priima sprendimus
12	Manau, kad pas mus vienodai mandagiai ir pagarbiai elgiamasi su visais žmonėmis, nepriklausomai nuo jų padėties visuomenėje
13	Aš nesijaučiu vienišas /-a, nes esu Lietuvos visuomenės, man artimos bendruomenės, dalis

Kolektyvistų ir individualistų vertybių preferencijos

Visi tyrime dalyvavę respondentai buvo suskirstyti į tris grupes (kolektyvistai, individualistai ir neapsisprendę) pagal kriterijus: A1: „Jeigu žmogaus asmeniniai tikslai nesutampa su visuomenės, jis turi derintis prie visuomenės tikslų“ ir A2: „Žmogus pirmiausia turi rūpintis savo asmenine gerove, net jeigu tai ir nenaudinga kitiems“. Taikant šiuos kriterijus kolektyvistų ir individualistų aibės buvo suformuotos pagal taisyklę: jeigu A1 suteikta didesnė vertė nei A2, respondentas priskirtas kolektyvistams, jei priešingai- individualistams, jeigu vienodai – neapsisprendusiems (abejojantiems) (1):

$$\forall x_i : (A1_i > A2_i \rightarrow x_i = \text{"kolektyvistas"}) \wedge (A1_i < A2_i \rightarrow x_i = \text{"individualistas"}) \wedge (A1_i = A2_i \rightarrow \text{"abejojantis"}), i = 1, 2, \dots, 1050.$$

(1)

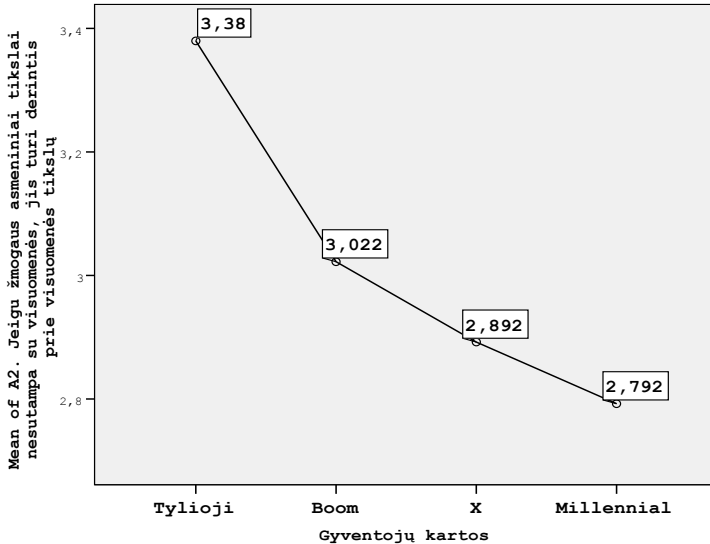
Taip buvo išskirti 466 (44,4 proc.) individualistai, 215 (20,5 proc.) kolektyvistų ir 369 (35,1 proc.) neapsisprendusių respondentų.

Respondentų kartų išskyrimui buvo pritaikyta Howe ir Strauss (Howe, Strauss, 2000) klasifikacija ir išskirtos keturios kartos: „GI“ karta, kurią sudaro 1901-1924 m. gimę žmonės (Europoje 1900-1918), „Tylioji“ karta, gimimo metai 1925-1942 (Europoje 1919-1945), „Bumo“ karta („boom“ apibūdina didelį tų metų gimstamumą) – 1943-1960 (Europoje 1946-1965), „X“ karta, gimimo metai – 1961-1981 (Europoje 1966-1984) ir „Tūkstantmečio“ (Millennial) karta – 1982-2005.

Vienfaktorinės dispersinės analizės ANOVA metodas buvo pritaikytas kartų vertybių skirtumams nustatyti. Šio metodo nulinė tyrimo hipotezė teigia, kad visų kartų respondentai teiginius vertina vienodai, t. y. $H_0: \mu_1 = \mu_2 = \dots = \mu_k$. Čia μ – grupių populiacijos vidurkis, o k – grupių skaičius.

Kadangi Levene dispersijų homogeniškumo kriterijus nerodė dispersijų skirtumų, tikrinimui buvo pasirinktas F kriterijus. Šis kriterijus patvirtino,

kad ne tik kad grupių vidurkiai skiriasi ($F=24,5$, $df=3$, $p=2.5E-15$), bet kad yra statistiškai reikšmingi visų kartų nuomonių vidurkių skirtumus (LSD kriterijus, visų grupių $p < 0.05$). Galima daryti išvadą, kad kai bent kurios kartų vertybės ir požiūris į socialinį teisingumą nėra tapačios (1 pav.)

1 pav. Kriterijaus A1 „Jeigu žmogaus asmeniniai tikslai nesutampa su visuomenės, jis turi derintis prie visuomenės tikslų“ reikšmių vidurkių variacija kartose

Kokius prioritetus socialinio teisingumo vertybėms suteikia kartos? Visos kartos vieningai kaip svarbiausią įvardino teiginį „Skirtumas tarp to, ką uždirba Lietuvoje turtingi žmonės ir eiliniai piliečiai, yra per daug didelis“. Gyventojų nuomonė tik patvirtina statistinius rodiklius, kadangi pagal Eurostat matuojamą Gini koeficientą Lietuva priskiriama prie didžiausių turtingą diferenciaciją turinčių ES valstybių.

Dėl antrosios socialinio teisingumo vertybės kartų nuomonės išsiskyrė. Dvi vyresnės kartos (Tylioji ir Bumo) kaip antrą prioritetą pasirinko vertybę „Visuomenėje sukurtas gėrybes reikia perskirstyti taip, kad būtų patenkinami pagrindiniai poreikiai ne tik gerai uždirbančių, bet ir visų kitų žmonių“. Tuo tarpu jaunesnės kartos (X ir Millennial) antru prioritetu pasirinko vertybę „Manau, kad priimti sprendimai yra sąžiningi ir teisingi tik tada, kai juos

priimant žmogus dalyvauja asmeniškai“. Šis rezultatas dar kartą patvirtina, kad individualistų ir kolektyvistų santykis kartose skiriasi.

Preliminarių scenarijų konstravimas

Scenarijų kūrimui buvo panaudotas GBN metodas. Kuriant scenarijus pagal GBN metodiką nesiekama sukurti konkrečios prognozės ar pasiekti kažkokio galutinio tikslo. Metodikos tikslas – apibrėžti būdingus įvykius (kelio ženklus), kurie parodytų, kuri ateities versija rutuliojasi. Tai reiškia, kad jau šiandien galima pasirengti ateičiai, priimant sprendimus, prisiderinant prie labiausiai tikėtinos ateities. Sudarant ir detalizuojant daugiamacių, vienu metu besivystančius scenarijus, organizacijai padedama greičiau ir užtikrintai priimti sprendimus.

Scenarijų kūrėjai pabrėžia, kad reikia aptarti ne mažiau kaip keturis scenarijus. Jeigu nagrinėjami tik du scenarijai, tai sukuriamos optimistinės ir pesimistinės ateities versijos. Kai nagrinėjamos tik dvi galimos ateities versijos, kyla noras pasirinkti jų vidurio scenarijų. Kai nagrinėjama galimų scenarijų matrica, planuotojai gali nagrinėti beveik begalinį scenarijų skaičių.

Pagal šią metodiką pirmuoju žingsniu nustatoma pagrindinė problema arba pagrindinis klausimas, į kurį scenarijų planavimo metodais buvo norima atsakyti. Pagrindinis šio tyrimo klausimas buvo toks:

„Kokius iššūkius visuomenei ir jos saugumui kelia individualistų ir kolektyvistų santykio pokyčio formuojamų socialinio teisingumo vertybių prioritetai?“

Atliktos analizės pagrindu buvo parinktos dvi pagrindinės varomosios jėgos.

Pirmoji jėga – individualistų ir kolektyvistų proporcijų pokytis. Šis pokytis sutampa su kartų kaita, ir į aktyvų socialinę-ekonominių gyvenimą įsijungiančioms naujoms kartoms būdingas didesnis individualumo siekis nei vyresnėms kartoms. Būtent šių kartų vertybės lems ateities socialinę politiką, socialinį teisingumą ir jų pokyčius.

Antroji varančioji jėga – gyventojų įtraukimas į sprendimų priėmimą, kadangi antru vertybiniu prioritetu jaunesnės kartos pasirinko teiginį „Manau, kad priimti sprendimai yra sąžiningi ir teisingi tik tada, kai juos priimant žmogus dalyvauja asmeniškai“. Jaunesnės kartos daugiau individualistinės, pasitikinčios savimi ir dalyvavimui sprendimų priėmime teikia vertina labiau nei vyresnės kartos.

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad pasirinkus kitas jėgas būtų kitas scenarijų rinkinys.

Jungiant išskirtas dvi pagrindines varomąsias jėgas, buvo sudaryti keturi galimi scenarijai. Visi scenarijai sudaro matricą 2 x 2 (2 pav.).

2 pav. Galimi scenarijai, sudaryti pagal išskirtas varomąsias jėgas

Emigracija. Jausdamiesi esą nuošalyje nuo priimamų sprendimų, nematydami galimybių įgyvendinti savo lūkesčius ar dalyvauti sprendimų priėmimo gyventojai pradeda emigruoti. Šį scenarijų skatina globalizacija, mažėjantis visuomenės solidarumas, didelė pajamų diferenciacija, pasitikėjimo valstybe ir dalyvavimo socialiniame ir politiniame gyvenime praradimas. Socialinė įtampa skatina ne tik emigraciją į kitas valstybes, bet ir valstybės viduje. Mažėja gyventojų skaičius, intensyviai nyksta kaimai ir miesteliai, prarandamas didelis paveldo ir kultūros sluoksnis, tradicijos, o tai, savo ruožtu, vėl didina visuomenės uždaramą ir individualizmą.

Aktyvi visuomenė. Didėja gyventojų aktyvumas, jie vis daugiau įsitraukia į bendrą veiklą ir sprendimų priėmimą. Daug sprendimų priimama e. balsavimo būdu. Dėl įtraukimo į sprendimų priėmimą didėja gyventojų tarpusavio pasitikėjimas, jie aktyviai dalyvauja socialiniame ir politiniame gyvenime. Bendruomenės įgyja vis daugiau sprendimo priėmimo galių. Turimos bendros žinios padeda mažinti korupcijos lygį. Informacinių technologijų pažanga lemia naujų, virtualių socialinių tinklų, gilesnių internetinių diskusijų ir komentarų plėtrą.

Pasitikinti visuomenė. Visuomenėje aktyviai aptariamos kylančios problemos, priimant sprendimus ieškoma konsensuso tarp atskirų visuomenės grupių. Dėl aukšto pasitikėjimo lygio visuomenėje vyksta aktyvus bendradar-

biavimas ir vystosi kolektyvizmas. Pilietinį pasitikėjimą šiuolaikinėje demokratinėje visuomenėje didele dalimi palaiko šiuolaikinės informacinės technologijos. Pasitikėjimo visuomenėje didinimas, konkurencinis įtikinėjimas padeda rasti bendrą konsensuą, pagrįstai keisti politikos kryptį, formuoti gyventojų lūkesčius ir motyvuoti socialines grupes.

Apatija. Visuomenės nuomonė menkai formuojama, visiems aktualūs sprendimai priimami jų nesiaiškinant ir nepaisant visuomenės pritarimo, galimos sprendimų alternatyvos nenagrinėjamos. Nors pagal kolektyvistinę ideologiją a priori manoma, kad visuomenės lyderiai išmano problemas geriau už kitus, todėl reikia jais pasitikėti ir leisti jiems spręsti visiems aktualias problemas, tačiau nežinodami kylančių problemų ir nedalyvaudami sprendimų priėmimo žmonės vis mažiau domisi socialine aplinka ir joje vykstančiais procesais. Šis scenarijus visai tiktų agrariniu visuomenės vystymosi laikotarpiu. Visuomenėje nesiformuoja aktyvios piliečių grupės, nėra protestų, opozicinių pareiškimų, streikų.

Sukurti scenarijai buvo pristatyti ir aptarti Mykolo Romerio universitete, 2013 m. spalio 10-11 d. vykusios SOCIN konferencijos „Socialinės inovacijos: teorinės ir praktinės įžvalgos“ subsekcijoje „Socialinis teisingumas“.

Išvados

1. Pastarųjų metų teoriniai ir empiriniai tyrimai rodo, kad vertybės yra vienas iš pamatinių socialinio teisingumo suvokimo elementų. Socialinio teisingumo vertybių analizę sunkina tai, kad jų samprata ir prioritetai keičiasi kartu su socialine – demografinė aplinka, suvokiamais teisingiems socialinio teisingumo principams didelės įtakos turi individo savybės ir pozicija visuomenėje.
2. Lietuvos gyventojų vertybių prioritetų nustatymui buvo panaudoti bandomosios ir reprezentatyvios apklausų duomenys. Šios apklausos duomenys buvo nagrinėjami dviem aspektais: kolektyvistiniu – individualistiniu ir gyventojų kartų aspektu. Pasirinkti kriterijai išskyrė tris skirtingų pažiūrų respondentų aibes: 466 (44,4 proc.) individualistų, 215 (20,5 proc.) kolektyvistų ir 369 (35,1 proc.) neapsiprendusių asmenų.
3. Atlikta respondentų kartų vertybių analizė parodė, kad visos kartos vieningai svarbiausią įvardino teiginį (vertybę) „Skirtumas tarp to, ką uždirba Lietuvoje turtingi žmonės ir eiliniai piliečiai, yra per daug didelis“. Dėl antrosios socialinio teisingumo vertybės kartų nuomonės išsiskyrė. Dvi vyresnės kartos kaip antrą prioritetą pasirinko vertybę „Visuomenėje sukurtas gėrybes reikia persikirstyti taip, kad būtų patenkinti pagrin-

diniai poreikiai ne tik gerai uždirbančių, bet ir visų kitų žmonių“. Tuo tarpu jaunesnės kartos antru prioritetu pasirinko vertybę „Manau, kad priimti sprendimai yra sąžiningi ir teisingi tik tada, kai juos priimant žmogus dalyvauja asmeniškai“.

4. Atliktos analizės pagrindu buvo parinktos dvi pagrindinės varomosios jėgos. Pirmoji jėga – individualistų ir kolektyvistų proporcijų pokytis. Antroji varomoji jėga – gyventojų įtraukimas į sprendimų priėmimą.
5. Jungiant išskirtas dvi pagrindines varomąsias jėgas, pagal GBN metodiką buvo sudaryti keturi galimi scenarijai: emigracija, aktyvi visuomenė, pasitikinti visuomenė ir apatija. Du pozityvūs scenarijai – aktyvi visuomenė ir pasitikinti visuomenė – atitinka darnios plėtros principus. Kiti du scenarijai – emigracija ir apatija – atskleidžia galimą visuomenės stagnaciją, didelį socialinės atskirties lygį, socialinės sanglaudos visuomenėje stoką.

Literatūra

1. Armstrong, J. S. (2006). Findings from evidence-based forecasting: methods for reducing forecast error, *International Journal of Forecasting*, Vol. 22, No. 3, pp. 583–598.
2. Ascher, W. Overholt, W. (1983). *Strategic Planning and Forecasting: Political Risk and Economic Opportunity*. NY: Wiley-Interscience.
3. Bishop, P.; Hines, A.; Collins, T. (2007). The current state of scenario development: an overview of techniques. *Foresight*. Vol. 9, No. 1, p. 5–25.
4. Georghiou, L.; Keenan, M. (2005). Evaluation of national foresight activities, assessing rationale, process and impact. *Technological Forecasting and Social Change*, Vol. 73, No. 7, p. 761–777.
5. Hogg M.A., Vaughan G.M. *Social Psychology*, third edition. Harlow: Prentice Hall, 2002.
6. Howe, N. & Strauss, W. (2000). *Millennials rising*. New York, NY: Vintage Books.
7. *Impact of Technological and Structural Change on Employment. Prospective Analysis 2002. Background Report*. European Commission. European Science and Technology Observatory Network. Report EUR20258.
8. Juknevičius S. *Skirtingumo dimensijos: Lietuvos gyventojų vertybės europiniame kontekste*. Vilnius: Gervėlė, 2002.

9. Langlois, R. N. (2000). Modularity in technology and organizations. Research Paper. No. 1/00, The University of Connecticut, Storrs, Ct, Version 2.0, February.
10. Lazutka R. (2006). Ar socialinis teisingumas Lietuvai per brangus? Emigracija iš Lietuvos: padėtis, problemos, galimi sprendimo būdai : konferencijos medžiaga. p. 30-36.
11. Popper, R. (2008). Foresight methodology. In: Georghiou, L.; Cassingena, J.; Keenan, M.; Miles, Popper, R. (Eds). *The Handbook of Technology Foresight*. Aldershot: Edward Elgar.
12. Rotmans, J.; van Asselt M.; Anastasi, C.; Greeuw, S.; Mellors, J.; Peters, S.; Rothman, D.; Rijkens, N. *Visions for a sustainable Europe*. *Futures*. 2000, 32: 809–831.
13. Saaty, T. L. (1994), *Fundamentals of Decision Making with the Analytic Hierarchy Process*, USA7 RWS Publications, Pittsburgh, PA.
14. Saaty, T. L. (2007). Time dependent decision-making; dynamic priorities in the AHP/ANP: Generalizing from points to functions and from real to complex variables. *Mathematical and Computer Modelling*. No. 46(7-8), p. 860–891, October.
15. Schoemaker, P. J. H. (1991). When and how to use scenario planning: a heuristic approach with illustration. *Journal of Forecasting*, 1991, 10: 549–564.
16. Schoemaker, P. J. H. (1995). Scenario planning: a tool for strategic thinking. *Sloan Management Review*, 36:25–40.
17. Schwartz, P. (1996) *The Art of The Long View: Planning for the Future in an Uncertain World*. New York, Doubleday, 288 p.
18. Schwartz, S. H. (2006) Value orientations: Measurement, antecedents and consequences across nations. In R. Jowell, C. Roberts, R. Fitzgerald, & G. Eva (Eds.), *Measuring attitudes cross-nationally - lessons from the European Social Survey*. London: Sage.
19. Sustainable Development Scenarios for Rio+20. UN Department of Economics and Social Affairs. February, 2013. www.sustainabledevelopment.un.org/ [Žr. 2013. 10.02].
20. The Future Role of Civil Society. World Economic Forum, January 2013. www.weforum.org/reports/future-role-civil-society [Žr. 2013,10,02].
21. Van der Heijden, K. *The Art of Strategic Conversation*. Chichester: John Wiley & Sons, 1996.
22. Volkery A., Ribeiro T., Henrichs T., Hoogeveen Y. (2008). Your Vision or My Model? Lessons from Participatory Land Use Scenario Development on a European Scale. *Systemic Practice and Action Research*, 21, 459-477.

SOCIAL JUSTICE SCENARIOS : GENERATION AND THEIR VALUE PRIORITIES

Vitalija Rudzkienė , Miglė Eleonora Černikovaitytė

Summary

The aim of the paper is to consider how two conflicting ideological groups: individualists and collectivists, perceive social justice according to their value priorities. This article aims to contribute to this gap reduction and to sustainable and socially just public policy development. The study is based on comparative literature analysis and descriptive statistics, consistency and variance analysis made of data from representative surveys, also using scenarios method to predict possible future trends of social justice developments. Application of scenarios in social - economic, in communication, engineering systems reveals the main factors and the development of ideas and their relations, and the impact of future visions. The article reveals developed social justice scenarios for different generations and ideological groups. But those scenarios should be improved and refined assessment of global trends and the accumulated historical experience. It is very important for the society norms prevailing perception that this article does not deal with the framework.

Keywords - Perceived social justice, social inclusion, social exclusion, scripts, managing collaboration.

Article is prepared within the project funded by Council of Sciences in Lithuania, SIN- 12005 „Citizens and consumers of socio- economic justice perception making guidelines”.

Vitalija RUDZKIENĖ. Mykolo Romerio universiteto Ekonomikos ir finansų valdymo fakulteto Ekonomikos ir verslo instituto profesorė, socialinių mokslų habil. daktarė, technologijos mokslų daktarė. El. paštas: vital@mruni.eu.

Miglė Eleonora ČERNIKOVAITĖ. Mykolo Romerio universiteto Ekonomikos ir finansų valdymo fakulteto Ekonomikos ir verslo instituto doktorantė, ekonomikos mokslai. E.paštas: miglec@mruni.eu.

Vitalija RUDZKIENĖ. Doctor Habil. of Social Sciences, Doctor of Technological Sciences, Full Professor at the Institute of Economics and Business, Faculty of Economics and Finance Management, Mykolas Romeris University. E-mail: vital@mruni.eu.

Miglė Elenora ČERNIKOVAITĖ. Post graduate student of Economics at the Institute of Economics and Business, Faculty of Economics and Finance Management, Mykolas Romeris University. E-mail: miglec@mruni.eu.

Rudzkienė V., Kanopka A., Laurinavičius A., Snieškienė D., Bilevičienė T., Černikovaitė M. E., Sarapinienė S., Karlaitė D.

Va312 VARTOTOJŲ IR PILIEČIŲ SOCIALINIO TEISINGUMO SUVOKIMO FORMAVIMO TENDENCIJOS. Straipsnių rinkinys – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013. 117 p.

Bibliogr. 17–19, 33–34, 46–49, 61–64, 77–78, 88–89, 99–100, 113–114 p.

ISBN 978-9955-19-600-6

Recenzuojamų straipsnių rinkinį sudaro straipsniai, parengti Mykolo Romerio universitete 2013 m. spalio 10–11 d. vykusios SOCIN konferencijos „Socialinės inovacijos: teorinės ir praktinės įžvalgos“ sekcijoje „Socialinis teisingumas“ skaitytų pranešimų pagrindu. Autoriai pateikė savo tyrimų rezultatus ir įžvalgas apie socialinio teisingumo formavimą skirtingose socialinėse ir amžiaus grupėse Lietuvoje.

Straipsnių rinkinys galėtų būti naudingas ekonomikos, teisės, sociologijos, psichologijos studijų programų studentams bei mokslininkams, besidomintiems socialinio-ekonominio teisingumo formavimu, socialine darna, socialine atskirtimi bei ateities įžvalgų ir scenarijų metodais.

Rinkinio leidybą finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal nacionalinės mokslo programos „Socialiniai iššūkiai nacionaliniam saugumui“ mokslinį projektą SIN-12005 „Piliečių ir vartotojų socialinio-ekonominio teisingumo suvokimo formavimo gairės“.

UDK 340.1:316.7

VARTOTOJŲ IR PILIEČIŲ SOCIALINIO TEISINGUMO SUVOKIMO FORMAVIMO TENDENCIJOS

Maketavo Romanas Tumėnas

SL 585. 2013 11 25. 6,25 leidyb. apsk. l.

Tiražas 30 egz. Užsakymas 20 899

Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, Vilnius

Puslapis internete www.mruni.eu

El. paštas leidyba@mruni.eu

Parengė spaudai UAB „Baltijos kopija“

Kareivių g. 13B, Vilnius

Puslapis internete www.kopija.lt

El. paštas info@kopija.lt

Spausdino UAB „Vitaė Litera“

Kurpių g. 5–3, Kaunas

Puslapis internete www.bpg.lt

El. paštas info@bpg.lt